

кушишҳои умумӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва институтҳои гуногуни ҷомеаи шаҳрвандӣ имконпазир аст .

3. ҲУКУКИ ИНСОН ВА ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ. Ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷомеаи озоди демократӣ, ҳуқуқбунёд ва мутамаддинест, ки дар он барои режими ҳокимияти шахсӣ, зӯрварӣ ба одамон, бадбинии иҷтимоӣ ҷой нест, ин ҷо ахлоқ ва қонун, принципҳои инсондӯстӣ ва адолатнокиро эҳтиром мекунад.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ аз шаҳрванд ва озодиҳои ӯ ибтидо мегирад. Худи унвони « шаҳрванд » дар замони худ ҳамчун синоними мустақилият, баробарҳуқуқӣ, қадру қимат ва худэҳтироми шахсият садо дода буд. Мақоми шаҳрвандро Инқилоби бузурги Фаронса, ки гоягояш дар Эълониани машҳури ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд (соли 1879) таҷассум ёфтаанд, махсусан боло бардошт.

Ҷомеаи шаҳрвандии муосир вазифадор аст, ки барои бе мамониат амалӣ шудани ҳуқуқи озодиҳои шахсият дар ҳаман соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣ, принципҳои демократия, баробарҳуқуқӣ, арзишҳои маънавӣ ва фарҳангӣ, идеалҳои адолатнокӣ шароити муҳити зарурӣ фароҳам орад.

Байни вазифаҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ инҳоро ҷудо кардан мумкин аст: 1) ҳимояи иҷтимоӣ ва ёрии байниҳамдигрии шаҳрвандон; 2) назорати фаъолияти давлат (аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқҳои инсон); 3) иштирок дар идоракунӣ дар сатҳи маҳаллӣ ва миллӣ; 4) барқарорӣи арзишҳои инсондӯстӣ ва демократӣ. Бисёр вақт иҷрои вазифаҳои мазкурро созмонҳои гуногуни ғайриҳуқуматӣ, вазоити аҳбори омма ва сохторҳои дигар ба зимман худ мегиранд.

Нақши танзимгарии давлат ба ҳалли акали зарурӣ: ҳимояи қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, мубориза бо ҷинояткорӣ, кафолатнокии риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсоният мефарояд.

Соҳибкорӣ ва озодӣ, ташаббус ва салоҳиятмандии одамон, фаъолияти соҳибкорӣи онҳо, муносибатҳои шахсии молумулкӣ ва бозор бе ҳуқуқҳои инсон имконнопазиранд. Агар одам ҳуқуқи озодиҳои оддӣи шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ надошта бошад, фаъолияти озоду мустақилонаи ӯ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа амалӣ намегардад. Бинобар ин эътироф, риоя ва ҳифзи бечунучарои ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд аломати муҳимтарин ва ҳамзамон шартӣ зарурии ташаккул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳама гуна мамлакат аст.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ дар асоси эътироф ва истифодаи васеи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ташаккул ёфта, рушд мекунад. Устуворӣ ва пешрафти ҷомеаи шаҳрвандӣ аз сатҳи амалӣшавӣ ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон вобаста мебошад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҷомеаи шаҳрвандӣ, унсурҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ

Савол ва супоришҳо:

1. *Чомеаи шахрвандӣ чист? Фарқияти байни чомеа ва чомеаи шахрвандӣ аз чӣ иборат аст?*
2. *Чиҳаҷатҳо ва унсурҳои чомеаи шахрвандиро номбар кунед ва шарҳ диҳед.*
3. *Бисёр муҳаққиқони замони ҳозир изҳор доранд, ки дар табиат пайдо кардани чомеаи ҳақиқии шахрвандӣ басо душвор аст, онҳо беш аз ҳама дар идеал, дар шуури одамон мавҷуданд. Оё Шумо ин ақидаро қонибдорӣ мекунед? Чаро?*

§16. БАҲАҚАРОРИИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУЊЁД, ИҶТИМОӢ ВА ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. БАҲАҚАРОРИИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУЊЁД, ИҶТИМОӢ ВА ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН. Дар ҳар мамлакат рушди ормонҳои давлатдорин демократӣ ва принсипҳои чомеаи шахрвандӣ ба махсусиятҳои ватанӣ таъя карда, аз шароитҳои ташаккулифтаи таърихӣ, анъанаҳои фарҳангӣ, хусусиятҳои шуур ва мавқеи ғаболонаи аҳоли вобаста аст. Баъди эълон шудани истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшишҳои худро ба сохтани давлати ҳуқуқбуЊёд ва иҷтимоӣ, ташаккули чомеаи шахрвандӣ равона намуд.

Тоҷикистони ҳозираи соҳибистиқлол ояндаи худ ва тақдири шахрвандони ҳешро дар давлати пуриқтидори демократӣ, ҳуқуқбуЊёд ва иҷтимоӣ ва чомеаи ғаболи шахрвандӣ мебинад, ки дар ташаккули онҳо Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бояд нақши махсус бозад. Он асосҳои ҳуқуқиро гузошта, дурнамон рушди ҷамъиятӣ ва баҳақарорин давлатдорин замони ҳозираро муайян намуд.

Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ғояҳо, унсурҳо ва аломатҳои давлати ҳуқуқбуЊёд пурра таҷассум ёфтаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибистиқлол, демократӣ, ҳуқуқбуЊёд, дунявӣ ва ягона мебошад.

Моддаи 1-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Моддан 10-и Конститутсия яке аз аломатҳои давлати ҳуқуқбуЊёд-волияти қонунро дар ҳамаи соҳаҳои ғаболияти ҳаётӣ таҳким мебахшад. Мувофиқи моддаи мазкур Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд, қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд. Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд, Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.

Тоҷикистон ҳамчун давлати ҳуқуқбуЊёди дар назди шахрвандони худ масъул ба зимман худ ўҳдадорихои конститутсионии таъминии ҳимояи ҳуқуқии шахрвандон ва кафолати риояи ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шахрвандро гирифтааст.

Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд.

Қисми 3-и моддаи 5-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тибқи моддаи 17-и Конститутсияи давлат ба ҳар кас, катъи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, маълумот ва молу мулк ҳуқуқу озодиҳоро қафолат медиҳад.

Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд танҳо бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи соҳти конститутсионӣ ва тамомияти арзиш ҷумҳурӣ раво дониста мешавад. Боби алоҳидан 2-юми Конститутсия ба ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд бахшида шудааст.

Ба сифати асосҳои ташаккули мақомоти ҳокимияти давлатӣ Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 9 принсипи тақсими ҳокимиятҳоро таҳким бахшидааст. Сардори давлат ва ҳамзамон сарвари ҳокимияти иҷроия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ҳокимияти иҷроияро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардонад. Мақомоти олии намоёндагӣ ва қонунбарор (парламент) - Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аз ду палата: Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намоёндагон иборат аст. Ҳокимияти судиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Суди Конститутсионӣ, Суди Олӣ, Суди олии иқтисодӣ, суди ҳарбӣ, суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, шаҳри Душанбе, судҳои шаҳрӣ ва ноҳиявӣ ба амал мебароранд.

Ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадоранд, ки дар фаъолияти худ қафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро таъмин кунанд. Мувофиқи моддаи 64-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад.

Санадҳои меъёрии аз ҷониби мақомоти ҳокимияти қонунбарор қабулшаванда бояд бо ғояҳои инсондӯстдорӣ ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳо фарогир бошанд. Дар таъмини ҳуқуқҳои инсон мақомоти ҳокимияти иҷроия, махсусан мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, бояд нақши калон бозанд.

Тибқи моддаи 84-и Конститутсияи ҳокимияти судӣ мустақил буда, ҳуқуқ ва озодиҳои шахсият, манфиатҳои давлат, соҳмонӣ муассисаҳо, қонуниятро адолатро ҳифз менамояд. Ба таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон фаъолияти ҳокимияти маҳаллӣ, прокуратура, ҳамчунин комитетҳо, шӯъбаҳо, идораҳои махсус таъсисёфта, ки бояд ҳуқуқу озодиҳои категорияҳои гуногуни аҳолиро ҳифз намоёнд, нигаронида шудаанд.

Тоҷикистон ҳамчунин роҳи бунёди давлати иҷтимоиро эълон доштааст.

Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити заҳидона арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад.

Моддаи 1-Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Меъёрҳо ва арзишҳои дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуда дар ташаккули институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши

муҳим мебозанд. Чунончи, нуқтаҳои алоҳидаи конститутсионӣ дахлнопазирии шахсият ва ҳаёти шахсии инсон, гуногунорагии идеология ва сийёсӣ, ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ, фаъолияти озодонаи иқтисодӣ, соҳибкорӣ, ҳуқуқи иштироки шахрвандон дар идоракунии давлат, ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ, озодии вичдон ва эътиқоди динӣ ва ғайраро эътироф мекунанд.

Дар Тоҷикистони имрӯза васонти мустақили ахбори омма, сомонҳои ғайриҳукумати, сохторҳои чамъиятӣ фаъолон рушд мекунанд. Аммо раванди барқарорӣ ва рушди давлати ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ дуру дароз ва мураккаб аст. Вай аз бисёр омилҳои сийёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳамчунин аз мавқеи фаъолонан шахрвандӣ ва масъулиятнокии ҳар як инсон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагикунанда вобаста аст.

Савол ва супоришҳо:

1. Мундариҷаи моддаи 1-Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки давлатро ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ эълон кардааст, баррасӣ намоед ва шарҳ диҳед.

2. Кадам унсурҳо ва ҷиҳатҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар Конститутсияи имрӯзаи Тоҷикистон таҷассум ёфтаанд?

3. Таърихи барқарорши давлати тоҷиконро ба хотир оред ва муайян намоед, ки Тоҷикистони имрӯза бо кадам ҷиҳатҳо аз давлатҳои қадимаи тоҷикон фарқ мекунад?

БОБИ 7

САНАДҲО ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН

§17. САНАДҲОИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

1. САНАДИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚӢ: МАФҲУМ, НАВЪҲО. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ будани ҳуқуқи озодихон инсонро эътироф карда, худро давлати демократии ҳуқуқбунёд эълон кард. Яке аз аломатҳои давлати ҳуқуқбунёд волоияти ҳуқуқ дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаётии ҷомеа аст. Ҳуқуқ низоми меъёрҳо ва қоидаҳои рафтор аст, ки муносибатҳои аз давлат бармеомада ва продаю манфиатҳои онро дар ҷомеа ба танзим медарорад.

? *Фикр кунед, байни мафҳумҳои "ҳуқуқи инсон" ва "ҳуқуқ" (чун низоми меъёрҳо) чӣ фарқиате ҳаст?*

Қоидаҳо ва меъёрҳои барои ҳама ҳатмӣ рафтор, ки ҳуқуқро ташкил медиҳанд, худ аз худ вуҷуд дошта наметавонанд, онҳо бояд дар ягон шакли барои ҳама дастрас ифода гарданд, ба таври ҳатмӣ дар ҳуҷҷатҳо, нишондодҳо, дастурҳои махсус таҳким ёбанд ва то ба маълумоти

шаҳрвандон расонида шаванд. Чунин ҳуччатҳои махсус санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мебошанд.

Санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ ҳуччати расмӣ аст, ки дар он меъёрҳои ҳуқуқии аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё шахсонӣ мансабдори салоҳиятманд, ё бо роҳи раъйпурсӣ қабулшаванда ифода меёбанд.

Ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ аломатҳои зерин хосанд: 1) онҳо аз ҷониби мақомоти ба он салоҳиятманди давлатӣ қабул карда мешаванд; 2) онҳо дар шакли ҳуччати расмӣ мураббаъ карда мешаванд; 3) онҳо муқаррар мекунанд, ки меъёрҳои ҳуқуқро тағйир медиҳанд ва ё дигар мекунанд; 4) онҳо қоидаҳои рафтори умумиро барои ҳама таҳким мебахшанд (масалан, қонуни муқарраркунандаи кӯмакпулиҳо ба модарони танҳо санади меъёрӣ аст, қарори мақомоти таъминоти иҷтимоӣ дар бораи муқаррар кардани нафақа, фарз қардем, ба модарони танҳо С.Р.Аҳмадова санади инфиродии истифода қардани ҳуқуқ мебошад). Дар ҳар мамлакат бо қонунгузорӣ тартиби нашр, тағйир додан, дигар қардан ва пурра сохтани санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад.

Чун қоида, ҳамаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба ду шакл – қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ ҷудо мешаванд, ки дар зер суҳан дар бораи онҳо меравад. Барои таснифи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мафҳуми дорони қувваи юридикӣ, ки мақомоти давлатӣ ин ё он ҳуччатро нашр қарда муайян месозанд, аҳамияти ҳалқунанда дорад. Вобаста ба ин дар ҳар мамлакат иерархияи қатъӣ, яъне низомии ҷойгиршавӣ ва тобеияти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ муқаррар мегардад.

Қувваи юридикӣ хосияти махсуси санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ аст, ки мавқеи онро дар низомии ҳамаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ муайян мекунанд.

Санадҳои ҳастанд, ки дорони қувваи олии юридикӣ (қонунҳо) ва қувваи қамтари юридикӣ (санадҳои зерқонунӣ). Агар байни онҳо ихтилофоте мушоҳида шавад, санади дорони қувваи бештари юридикӣ амал менамояд.

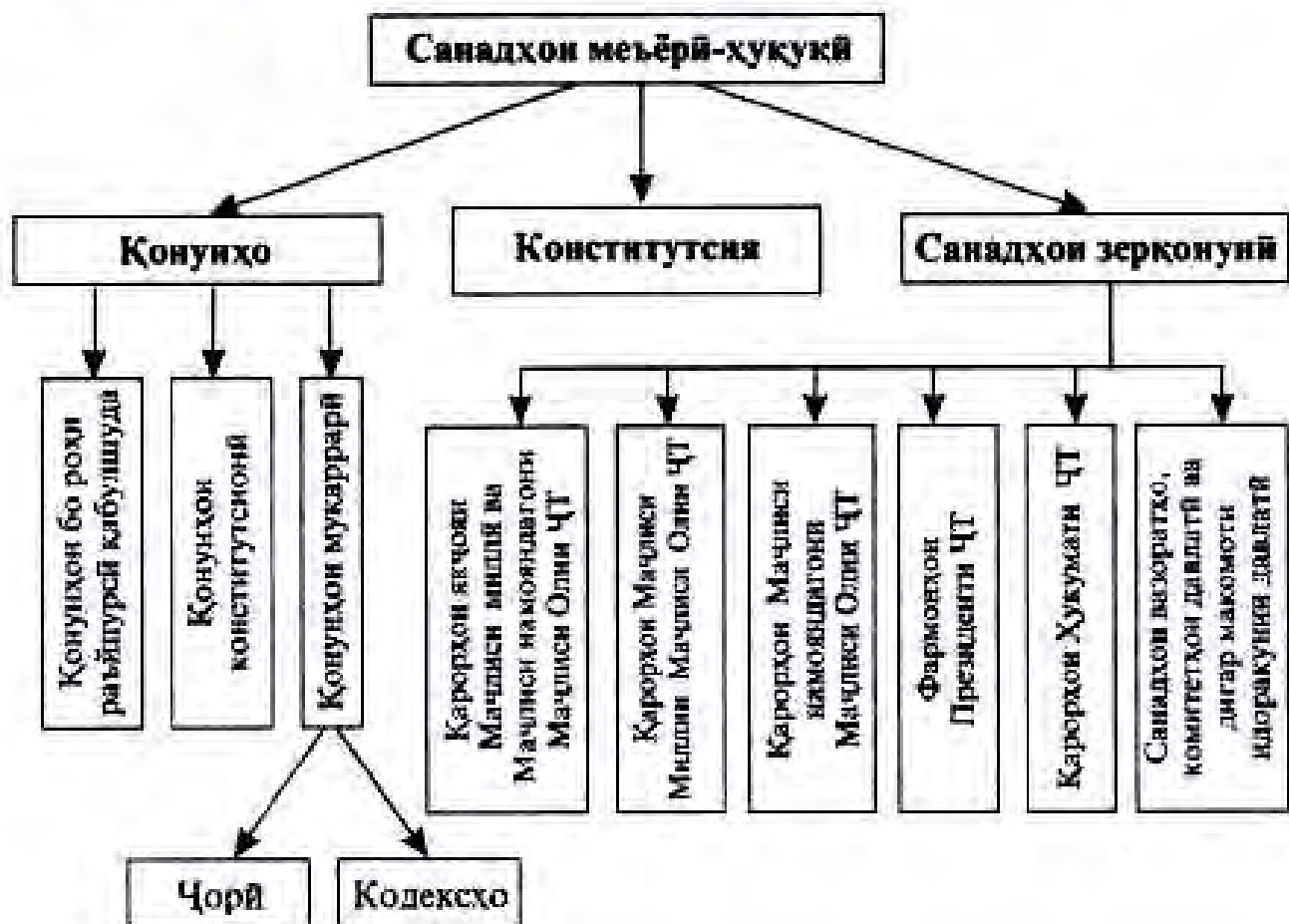
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб (иерархия)-и санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ чунин аст: 1) Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон;



Расми 11. Асноди меъёрӣ-ҳуқуқии ҚТ

2) Қонунҳои конституционӣ; 3) Қонунҳо; 4) Қарорҳои Маҷлиси Олӣ; 5) Фармонҳои Президент; 6) Қарорҳои Ҳукумати; 7) Санадҳои вазоратҳо, идораҳо ва дигар мақомоти идоракунии давлатӣ.

? *Схемаро бодиккат омӯzed. Навъҳои асосии санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро аз назар гузаронед.*



Дар давлат қонуни аз ҳама муҳимтарини қувваи олии юридикӣ дошта Конститутсияи мамлакат мебошад.

Конститутсия (аз лот. constitutio – муқарраот, тасдиқот) қонуни асосист, ки эътибори олии юридикӣ дошта, асосҳои сохти ҷамъиятӣ ва сохти давлатдорӣ, муносибати байниҳамдигарии аъзои давлат ва ҷаҳсонет, ташкил ва фаъолияти лозими мақомоти давлатиро таҳким мебахшад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки асосҳои сохти конституциониро муайян карда, ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаю ӯҳдадорихои инсон ва шаҳрванд, тартиби ташкили фаъолияти рукҳои қонунбарор, иҷроия ва судии ҳокимият, шаклҳои идоракунии давлатиро таҳким мебахшад. Меъёрҳои Конститутсия дар тамоми каламрави мамлакат мустақиман амал карда, ҳар кас ӯҳдадор аст, ки Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро риоя кунад. Ҳамаи қонунгузориҳои дигар ба Конститутсия асос меёбанд, ягон санади меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон набояд хилофи он бошад.

Ҳамаи дигар наъҳои қонунҳо дар муқоиса бо Конститутсия қувваи қамтари юридикӣ доранд.

Қонун санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ аст, ки аз ҷониби мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ қабул карда мешавад.

Қонунҳо, чун қоида, аз ҷониби мақомоти қонунбарори ҳокимият дар мамлакат - парлумон қабул карда мешаванд. Дар Тоҷикистон қонунҳоро Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул мекунад. Аммо қонунҳое низ ҳастанд, ки бо роҳи раъйпурсӣ қабул карда мешаванд. Инҳо санадҳои мебошанд, ки шаҳрвандон бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ қабул карда, онҳо масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятии ҷумҳуриро ба танзим мебароранд. Ҳамаи қонунҳо бо тартиботи махсус таҳия шуда, муносибатҳои нисбатан муҳимро дар ҷомеа танзим мекунад. Дар баъзе мамлакатҳо номгуи катъии масъалаҳое муқаррар шудаанд, ки маҳз бо кӯмаки қонун танзим карда мешаванд. Дар Тоҷикистон чунин номгӯй нест, бинобар ин Маҷлиси Оли раъсман оид ба ҳамаи масъалаҳои муҳим метавонад қонун қабул намояд.

Ҳамаи қонунҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард:

1. Қонунҳои конституционӣ танзимкунандаи масъалаҳои нисбатан муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ. Чунин масъалаҳо аз нигоҳи умумӣ дар Конститутсия ба танзим оварда шудаанд, аммо онҳо дар қонунҳои конституционӣ инкишофи минбаъда пайдо кардаанд (масалан, Қонуни конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995 ва ғайра). Қонунҳои конституционӣ аз ҷониби мақомоти қонунбарор ё бо роҳи раъйпурсӣ мувофиқи тартиботи муқарраргардида қабулкардашуда набояд ҳилофи Конститутсия бошанд.

2. Қонунҳои ҷорӣ (муқаррарӣ), ки барои ба танзим даровардани ҳамаи масъалаҳои дигари ҳаёти ҷомеа қабул карда мешаванд (масалан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи аҳоли ва ҳудудҳо аз вазъиятҳои фавқулоддаи характери табиӣ ва техногенӣ» аз 15 июли соли 2004 ва ғайра). Қонунҳои ҷорӣ низ набояд ҳилофи Конститутсия ва қонунҳои конституционӣ бошанд.

Ҳуногунавъии алоҳидаи қонунҳои ҷорӣ кодексҳо мебошанд, ки як навъ санадҳои мураккаби системаноканд.

Кодекс қонуни воҳид ва ба низоми даровардашуда аст, ки тавассути он дар ҳаҷми шурра, бевосита ва системанок соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ ба танзим дароварда мешавад.

Чун қоида, дар кодекс бо тартиби муайян ҳамаи меъёрҳо ё меъёрҳои аз ҳама асосии ягон соҳаи ҳуқуқ ҷойгир гардида, онҳо ба низоми воҳид дароварда шудаанд, онҳо ба қисматҳо ва бобҳо тақсим гардида ва мувофиқа кунонида шудаанд. Чунинчӣ, дар Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи меъёрҳо дар бораи ҷиноятҳо ва ҷазоҳо, дар Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои аз ҳама муҳими

танзимкунандаи муносибатҳои амвоӣ ва шахсии молукулкӣ ҳамъ оварда шудаанд.

Боз як навъи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ санади зерқонунии меъёрӣ-ҳуқуқӣ аст.

Санади зерқонунӣ санади меъёрӣ-ҳуқуқӣест, ки аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор бар асос ва барои иҷрои қонун қабул карда шудааст.

Санади зерқонунӣ дар муқоиса бо Конститутсия ва қонунҳо қувваи қамтари юридикӣ дорад ва аз ин рӯ набояд хилофи онҳо бошад. Санадҳои зерқонунӣ одатан аз ҷониби мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатӣ қабул гардида, бояд нуктаҳои асосии қонунро мушаххас гардонанд. Дар Тоҷикистон чунин санадҳои зерқонунӣ ҳастанд: 1) Қарорҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон мувофиқи салоҳиятҳои ба онҳо вогузаштаи Конститутсия қонунҳои конституционӣ ва қонунҳои қарорҳо қабул мекунанд. 2) Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фармонҳои Президент метавонанд онд ба доираи васеи масъалаҳо қабул шаванд, вале онҳо низ набояд хилофи Конститутсия ва қонунҳои Тоҷикистон бошанд. 3) Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон набояд хилофи Конститутсия, қонунҳо ва фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бошанд. 4) Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии вазоратҳо, комитетҳои давлатӣ ва мақомоти дигари идоракунии давлатӣ бар асос ва барои иҷрои Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ интишор мегарданд.

2. КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН— САРҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚИ ИНСОН. Аксари қулли давлатҳои ҳақон ғояҳои ҳуқуқҳои инсонро дастгирӣ карда, меъёрҳои дар бораи ҳуқуқҳои озодиҳои дар конститутсияҳо ё қонунҳои махсуси конституционӣ таҳким мебахшанд. Дар ҳар қадом мамлакат чунин таҳкимбахшӣ хусусиятҳои худро дорад. Чунинчун, масалан, дар Албания баробари қисматҳои дар бораи ҳуқуқҳои дар Конститутсияи соли 1976 Ҳартияи ҳуқуқҳои ва озодиҳои асосии инсон (соли 1993) амал менамояд, дар Исроил Қонуни асосӣ дар бораи қадру қимат ва озодии шахсият (соли 1992), дар Ливия Эломияи сабзи ҳуқуқҳои инсон (соли 1988) қабул карда шудаанд, дар Фаронса Эломияи ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд (1789) амал мекунанд. Дар Конститутсияи Бразилия (соли 1988) маҷмӯи васеи бисолиқҳои ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ таҳким ёфтаанд, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ (соли 1996) бошад, ба ҷуз ҳуқуқҳои озодиҳои асосӣ ҳуқуқҳои наватарин шомил гардидаанд, Конститутсияи Миср (соли 1971) бар асоси нақши махсуси ислом дар ҳаёти ҷомеа ва тавзеҳоти махсус дар бораи шарият номгӯи ҳуқуқҳои озодиҳоро овардааст.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ санади асосии меъёрӣ-ҳуқуқӣест, ки ҳуқуқҳои озодиҳои асосии инсон ва шахрвандро эълон дошта, қарор медиҳад.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон инсбатан ҷавон аст, вай бо овоздиҳии умумихалқӣ 6 ноябри соли 1994 қабул карда шудааст. Таълифу таҳияи он бо мантиқи рушди вазъи ҷамъиятию сиёсӣ дар ҷумҳурий дар солҳои охир муайян гардида, он дигаргуниҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро, ки дар натиҷаи ислохотҳо ба амал омадаанд, таҳким бахшидааст.

Эътибори асосии Конститутсияи ҳозираи Тоҷикистон эълон доштани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд аст. Онҳо дар мувофиқати қатъӣ бо меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф гардида ва қарорат дода шудаанд. Нуктаҳо дар бораи эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон яке аз асосҳои сохти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Ҳамаи нуктаҳои Конститутсия саршор аз ғояҳои инсондӯстианд.

Боби 2-и Конститутсия ба ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд бахшида шудааст. Дар он номгӯи васеи ҳуқуқҳои асосии инсон инъикос гардида, ҳуқуқи озодиҳои шахсӣ, сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ таҳким ёфтаанд.

Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба принсипҳои баробарӣ ва манъи таъйиз, даҳлат накардан ба ҳаёти шахсии инсон, ҳуқуқи озодиҳо, ки мақоми ҳуқуқии на танҳо шаҳрвандони мамлакат, балки хориҷӣ ва ашхоси бетабааро низ ташкил медиҳанд, ба масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои категорияҳои алоҳидаи одамон, проблемаҳои маҳдудсозии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд тавачҷӯхи махсус дода шудааст. Бо Конститутсия ҳамчунин асосҳои таъсиси сохторҳо, тартибу механизмҳои барои амалисозӣ ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд зарурӣ гузошта шудааст.

Барои иҷрои нуктаҳои Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие қабул карда мешаванд, ки онҳо низ барои ҳифзи ҳуқуқи озодиҳо нақши муҳим мебозанд. Байни санадҳои зиёди меъёрӣ-ҳуқуқии ба ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон муносибати бевоситадошта масалан, инҳоро номбар кардан мумкин аст: Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи режими ҳуқуқии вазъияти ғайриқонунии» аз 3 ноябри соли 1995, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 феввали соли 1996, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» аз 14 декабри соли 1990 ва ғайра ва ҳоказо.

Байни санадҳои зерқонунӣ ба сифати инҳоро қайд кардан мумкин аст: Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баланд бардоштани мақоми қонун дар ҷомеа» аз 3 декабри соли 1999 ва Барномаи давлатии «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ онд ба таъмини намудани ҳуқуқҳо ва имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2001 тасдиқ карда шудааст, «Низомнома дар бораи тартиби муҳоҷирати дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 феввали соли 2002 тасдиқ карда шудааст ва ғайра.

Ба ин тарик, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи озодиҳои инсон низоми тоҷиро мемуранд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред:

санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ, қувваи юридикӣ, Конститутсия, қонун, санади зерқонуӣ

Савол ва супоришҳо:

1. Ба андешаи Шумо, дар ҷаҳони имрӯза Конститутсия, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои чӣ лозиманд?

2. Ба фикри Шумо, зарурати дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати арзишҳои олии таҳким бахшидани ҳуқуқи озодиҳои инсон барои чӣ ба миён омад?

3. Андешаи Шумо дар бораи нақши санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд чӣ гуна аст?

4. Ба моддаҳои Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таъяқ карда, номбар кунед, ки дар он кадом ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд таҳким бахшида шудаанд?

5. Ин гуфтаро бодикқат хонед: «Озодӣ вобаста будан аз қонунҳост» (Сисерон). Шумо маънии ин гуфтаро чӣ гуна мефаҳмед?

§18-19. САНАДҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ ҲУҚУҚӢ ОИД БА ҲУҚУҚӢ ИНСОН

1. САНАДҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ ҲУҚУҚӢ: МАФҲУМ, НАВЪҲО.

Дар ҷаҳони имрӯза ҳуқуқҳои инсон дар санадҳои гуногуни меъёрӣ-ҳуқуқии аксари кулли давлатҳо таҳким бахшида шудаанд. Ҳамаи онҳо амалан ба стандартҳои дар ин соҳа таҳиякардаи ҷомеаи байналмилалӣ таъяқ мекунанд. Зери мафҳуми стандартҳои ҳуқуқҳои инсон талабот ва меъёрҳои ҳатмии дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ таҳкимёфтаи ба эътирофи ҳуқуқҳои инсон чун арзиши олии асосёфта фаҳмида мешавад.

Дар айни замон маҷмӯи томи санадҳои гуногуни байналмилалӣ-ҳуқуқии ба масъалаҳои амалисозӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон бахшидашуда мавҷуданд. Зери мафҳуми санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ одатан қарордодҳои байналҳалқии миёни давлатҳо басташуда ва чун қонда дар доираи созмонҳои байналмилалӣ, масалан, СММ ё конференсияҳои байналмилалӣ қабулгардида фаҳмида мешавад.

Санади байналмилалӣ-ҳуқуқӣ қарордод ё созишномаи байналмилалӣ байни давлатҳо дар шакли ҳаттӣ басташуда ва бо ҳуқуқҳои байналмилалӣ танзимшавандааст, сарфи назар аз он ки вай дар яқ, ду ё якҷанд ҳуҷҷати байин ҳамдигар алоқаманд омадааст ва ҳамчунин сарфи назар аз он ки номи мушаххас дорад.

Дар ҳар яқ қарордоди байналмилалӣ ҳадафҳои имзошавини он, ҳуқуқи ўҳдадорихои тарафайн, тартибу шартҳои қувваи амал пайдо кардани қарордод, муҳлати амали он муайян карда мешавад.

Аксари давлатҳои ҳозира дар қонунгузори милли афзалиятнокии принципҳои ва меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалиро нисбат ба принципҳои ва меъёрҳои дохилидавлатӣ қайд кардаанд.

Санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқи ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад.

Қисми 3-и моддаи 10-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ метавонанд номҳои гуногун дошта бошанд: эълония, конвенсия, паймон, созишнома, статут (қонун, низоминома), хартия, оиннома, протокол ва ғайра.

Эълония (декларатсия) (аз лот. *declaratio* – изҳорот, огоҳсозӣ) санади ҳуқуқи байналмилалӣ аст, ки аз принципҳои ва ҳадафҳои умумии ҳарду ҷониб мувофиқакарда таркиб ёфтааст. Эълонияҳо қувваи ҳатмӣ надоранд, онҳо танҳо тавсияҳо ва пешниҳодҳо мебошанд. Масалан, Эълонияи принципҳои толерантноӣ. Эълонияҳо танҳо имзо карданро аз ҷониби давлатҳо талаб мекунад.

Имзо кардан усули ғайри қонунӣ ба ҳадафҳои давлат бобати ба худ қабул кардани ҳадафҳои аз рӯи қарорҳои байналмилалӣ.

Конвенсия созишномаи байналмилалӣ аз рӯи ягон масъалаи махсус, проблемаи яқхела мебошад, масалан, Конвенсия дар бораи мақоми гурезаҳо, Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак.

Паймон қарорҳои байналмилалӣ фарогирандаи гурӯҳҳои гуногуни проблемаҳо аст, масалан, Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахрванӣ ва сиёсӣ.

Бисёр вақт бар иловаи конвенсия ё паймон протоколҳои махсусе қабул мегарданд, ки ба танзимдориҳои ҷузъиро фаро мегиранд. Масалан, Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак ду протоколи факултативӣ дорад: «Дар бораи ҷалб намудани кӯдакон ба низоъҳои мусаллаҳона» ва «Дар бораи хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона».

Паймонҳо, конвенсияҳо ва протоколҳо на аз лаҳзаи қабули имзошавӣ, балки аз лаҳзаи ратификатсия (тасдиқ) шудан ҳукми амал пайдо мекунад.

Ратификатсия (аз лот. *Ratus* – тасдиқ карданшуда ва *facio* – мекунам) тасдиқ гардидани қарорҳои нисбатан муҳими байналмилалӣ аз ҷониби мақомоти олии ҳокимияти давлатии мамлакат-сардори давлат ё парламент мебошад.

Ҳамаи қарорҳои ратификатсиякардаи давлат барои ҳама ҳатмӣ аст.

Резолютсия (аз лот. *resolutio*-қарор) қарорест, ки дар натиҷаи муҳокимаи ягон масъала дар чамъомади (инҷуман, конференсия, сессия) машваратии мақомот, маҷлис қабул карда шудааст, масалан, резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ.

Ойнома қарордоди байналмилалист, ки ҳадафҳои таъсис, принсипҳо, фаъолият, сохтори дохилии ташкилотҳои гуногуни байналмилалиро таҳким мебахшад, масалан, Ойномаи Созмони Милалӣ Муттаҳид.

Статут (аз лот. *Statuo*-қарор мекунам, ҳал мекунам) қарордоди байналмилалист, ки ҳадафҳо, сохтор ва функсияҳои ягон мақомоти байналмилалиро таҳким мебахшад, масалан, Статути Суди байналмилалӣ ҷинӣ.

Боз дигар навъҳои қарордодҳои байналмилалӣ мавҷуданд.

Қарордоди байналмилалӣ амалкунанда барои ҳаман иштирокдорон ҳатмӣ буда, аз ҷониби онҳо бояд поквичдонона иҷро карда шавад. Давлатҳои иштирокдор метавонанд аз ӯҳдадорӣҳои худ даст кашанд, аз ҳуҷҷати мазкур бароянд, яъне онро аз эътибор соқит донанд, ки истилоҳи байналмилалӣ он **деионсатсия** (аз лот. *Denuntiatio*-огоҳсозӣ) аст.

Ҳангоми имзокунии, ратификатсия, қабул ё тасдиқ кардани қарордод ё ҳамроҳшавӣ ба он давлат метавонад тавзеҳе диҳад, яъне изҳороти яктарафае намояд, ки тавассути он вай мехоҳад амали юридикӣ нуктаҳои муайяни қарордодро бобати истифода дар худ қатъан назар намояд ё тағйир диҳад.

Қарордодҳои байналмилалӣ метавонанд қушода ё пӯшида бошанд. Ба қарордодҳои қушодаи байналмилалӣ давлатҳо, новобаста аз ризояти дигар давлатҳои дар он ширкатдошта, ҳамроҳ шуда метавонанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокдори қарордодҳои гуногуни байналмилалӣ аст. Тоҷикистон, ҷун бисёр давлатҳои дигар, ӯҳдадор шудааст, ки қонунгузори миллиашро мутобиқи ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ гардонад. Ин раванд имплементатсия ном дорад.

Имплементатсия - иҷро ва таҳкимбахшии меъёрҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар қонунҳо ва санадҳои зерқонунии миллий.

Қарордодҳои байналмилалӣ барои тасдиқ (ратификатсия) аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олӣ пешниҳод мегарданд. Дар асоси қарори Маҷлиси намояндагон дар бораи тасдиқ кардани (ратификатсияи) қарордоди байналмилалӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санад ба имзо расонида, баъдан он бо муҳр таҳким меёбад ва ҳамин тавр ба вай мақоми ҳуҷҷати расмӣ дода мешавад, минбаъд онро Вазирини қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо мекунад.

Меъёрҳои расман эълоншудаи қарордодҳои байналмилалӣ, ки барои иҷрои онҳо қабул кардани қонунҳо ҳатмӣ нест, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита амал мекунанд. Нисбати иҷрои дигар меъёрҳои қарордодҳои байналмилалӣ мутобиқан санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дохилимиллӣ қабул карда мешаванд.

2.БИЛЛИ БАЙНАЛМИЛАЛИ ДАР БОРАИ ХУКУКҲОИ ИНСОН: ТАЪРИХИ ТАҲИЯ, МУНДАРИҶА ВА АҲАМИЯТИ ОН. Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ маркази ҳамкорихон давлатҳо оид ба ҳифзи ҳукуку озодихон инсон Созмони Милалӣ Муттаҳид гардид. Оинномае, ки СММ фаъолияти худро дар асоси он амалӣ месозад, 26 июни соли 1945 дар шаҳри Сан-Франсиско (ИМА) дар чамъомади Конфронси Милалӣ Муттаҳид оид ба масъалаи таъсиси созмони байналмилалӣ ба имзо расида, 24 октябри соли 1945, баъди тасдиқ (ратификатсия) шудани он аз ҷониби ИҶШС, ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Чин ва бисёр давлатҳои дигар ҳукми амал пайдо кард. Он нахустин ҳуҷҷати СММ гардид, ки гоյҳо ва принципҳои ҳукуку озодихон инсонро инъикос кардааст.

Матни Оиннома бо суҳанҳои зерин шурӯъ мешавад: «Мо, халқҳои Милалӣ Муттаҳид бо нияти қатъии наҷот додани наслҳои оянда аз харобихон ҷанг, ки тули ҳаёти мо ба сари инсоният ду маротиба бори гарони ғаму андӯхи баённашаванда овард ва бо азми қавии бори дигар тасдиқ кардани боварӣ ба ҳукукҳои асосии инсон, ба кадрӯ қимат ва арзишмандии шахсияти инсоният, ба баробарҳуқуқии мардон ва занон ва ба баробарии ҳукукҳои миллатҳои калону хурд ва фароҳам овардани шароитҳои, ки дар онҳо метавонанд ўҳдадорихон аз қарордодҳо бармеомада риоя ва эҳтиром шаванд, қарор додем, кушишҳои мо ро баҳри расидан ба ин ҳадафҳо муттаҳид созем».

Байни ҳадафҳои асосии Созмони Милалӣ Муттаҳид амалисозии ҳамкорихон бисёртарафа дар ҳавасмандсозӣ ва рушди эҳтиром ба ҳукукҳои инсон ва озодихон асосӣ барои ҳама бе фарқ кардани наҷод, ҷинс, забон ва дин нишон дода шудааст.

Ассамблеяи Генералии СММ дар сессияи нахустини худ моҳи январӣ соли 1946 дар бораи омодагии ҳуҷҷати махсуси байналмилалӣ оид ба ҳукукҳои инсон қарор қабул кард. Моҳи февралӣ соли 1946 Комиссияи оид ба ҳукукҳои инсон таъсис ёфта, ба зиммаи он вазифаи тайёр кардани Билли (лоиҳаи қонуни) байналмилалӣ дар бораи ҳукукҳои инсон вогузошта шуд. Дар нбтидо дар назар буд, ки он як ҳуҷҷат мешавад. Баъд қарор шуд, ки Билл бояд аз се қисмат таркиб ёбад: эълония, ки дар он принципҳои умумӣ эълон дошта мешаванд; паймон (ё паймонҳо), ки барои давлатҳои онҳоро тасдиқкарда характери ҳатмӣ дошта бошанд ва ҷораҳои амалисозӣ, яъне механизмҳои назорати иҷрои ўҳдадорихон худ аз ҷониби давлатҳо.

Эълонияи умумии ҳукуки башар аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ 10 декабри соли 1948 қабул карда шуд. Аз ҳамон замон ҳар сол 10 декабр чун Рӯзи байналмилалӣи ҳукукҳои инсон қайд карда мешавад.

Таъиноти Эълонияи умумии ҳукуки башар хизмат кардан ба сифати вазифаест, ки ба иҷрои он бояд ҳамаи халқҳо ва давлатҳо дар кушишҳои худ оид ба таъмин намудани эътироф ва риояи умумию пурсамари ҳукуку озодихон дар он зикршуда саъй намоянд. Эълония бо 48 овоз қабул гардид, касе зидди он овоз наод. Ҳангоми овоздиҳӣ ба ҷонибдорӣи он ҳашт давлат

худдорӣ карданд: ҚШС Белоруссия, Полша, Арабиёи Саудӣ, ИҚШС, ҚШС Украина, Чехословакия, Югославия ва Иттиҳоди Африқои Ҷанубӣ.

Эълония бо доштани моҳияти танҳо тавсиявӣ дар инкишофи минбаъдан механизмҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон нақши ҳалқунанда бозида, таҳкурсии мустақаме гардид, ки дар заминаи он низомҳои ҳам универсалӣ ва ҳам минтақавию байналмилалӣ химоя ва амалисозии ҳуқуқҳои инсон бунёд карда шуданд.

Моддан 1-и Эълонияи умумии ҳуқуқи башар принципи асосиро таҳким бахшид: "Тамоми одамон озод ва аз лиҳози шарафу ҳуқуқ бо ҳам баробар ба дунё меоянд. Онҳо соҳиби ақлу виҷдонанд ва бояд бо якдигар муносибати бародарона дошта бошанд".

Эълония аз 30 модда иборат буда, нуктаҳои умумиро тасвират мекунад. Вай ҳуқуқи озодиҳои бунёдиро фарогир буда; ҳуқуқҳои шахрвандӣ (моддаҳои 3-19), ҳуқуқҳои сиёсӣ (моддаҳои 20-21), ҳамчунин ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро (моддаҳои 22-28) инъикос кардааст ва байни онҳо ягон ҳел иерархияе, яъне андозан каму бешӣ намегузорад. Ҳуқуқҳои асосии дар Эълонияи умумии ҳуқуқи башар зикргардида барои таҳияи беш аз 100 созишнома, эълония ё дигар ҳуҷҷатҳо дар доираи низомии СММ заминаи бозъитмоде гардиданд. Байни онҳо аз ҷумла инҳоро номбар кардан мумкин аст: Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ; Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ; Конвенсияи байналхалқӣ доир ба барҳам додан ҳаман шаклҳои таъбиқи наҷодӣ; Конвенсия дар бораи барҳам додан ҳаман шаклҳои таъбиқи нисбат ба занон; Конвенсия бар зидди шиканҷа ва дигар навъҳои муносибатҳои золимонаю ғайринисонӣ ё пастзанандан қадру қимат ва ҷазодихӣ; Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак; Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои ҳаман муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои онлаи онҳо ва дигар эълонияҳо ва ё созишномаҳо дар бораи масъалаҳои чун таъбиқи, геносид, гуломӣ, ҳамчунин неқӯаҳволии иҷтимоӣ, пешрафт ва рушд.

Соли 1951 бо мақсади ҳалли душвориҳои дар як қарордод муттаҳид сохтани ҳуқуқҳои шахрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ қарор гардид, ду паймон тайёр карда шавад. Баъди меҳнати пурмашаккати солҳои тӯлонӣ Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ, инчунин Протоколи факултативӣ ба он омода гардида, 16 декабри соли 1966 аз тарафи Ассамблеяи XXI Генералӣ СММ тасдиқ ва барои имзо кушода эълон гардида, соли 1976 ҳукми амал пайдо карданд. Протоколи дуюми факултативӣ ба Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, ки ба бекор кардани ҳукми қатл нигаронида шуда буд, аз ҷониби Ассамблеяи Генералӣ СММ 15 декабри соли 1989 қабул гардид. Тибқи моддан 1-и Протокол "ҳар шахрванде, ки зери химояи ҳуқуқҳои давлати иштирокдори Протокол қарор дорад, қатл карда намешавад".

Эълониани умумии ҳукуки башар якҷоя бо ин ду паймон ва протоколҳои факултативӣ Билли ягонаи байналмилалиро оид ба ҳуқуқҳои инсон ташкил медиҳанд.

Билли байналмилалӣ ба ақидаҳо, мавқеъҳо ва ғайолияти ҳам одамони алоҳида ва ҳам ҳукуматҳои давлатҳои ҷаҳон таъсири калон расонд. Вай ҳуҷҷати муҳимтарини таърихиеро мемонад, ки дар соҳаи ҳукуку озодиҳои аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътирофшудаи инсон стандартҳои асосиро поягузори намуд.

3. АҲАМИЯТИ САНАДҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН БАРОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.

Қарордодҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳукуки инсон тибқи ҳадафҳо ва принсипҳои Оинномаи СММ барои ҳифзи сулҳу амният, рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ мусондат менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои асосии байналмилалӣ фарогирандаи стандартҳои ҳукуки инсонро тасдиқ карда, ба зиммааш ӯҳдадорӣ иҷроӣ нишондодҳоро гирифтааст. Аз ҷумла Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ва Протоколи якуми факултативӣ ба Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ тасдиқ гардида, 4 январи соли 1999 ҳукми амал пайдо карданд. Конвенсия бар зидди шиканҷа ва дигар навъҳои муносибатҳои зolimона, ғайринисонӣ ё пастзанандаи кадрӣ қимат ва ҷазодихӣ ва Конвенсия дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъйини наҷодӣ 11 январи соли 1995 тасдиқ гардида, 10 феввали соли 1995 барои ҷумҳури ҳукми амал пайдо карданд. Конвенсия дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъйини нисбат ба занон ва Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак 26 октябри соли 1993 тасдиқ гардида, 25 ноябри соли 1993 барои ҷумҳури ҳукми амал пайдо намуданд. Протоколи якуми факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба иштироки кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона ва Протоколи дуҷуми факултативӣ марбут ба харидуфурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона 5 августи соли 2002 барои ҷумҳури тасдиқ гардида, 5 сентябри соли 2002 ҳукми амал пайдо карданд. Давлат нисбат ба Протоколи якум чунин тавзеҳ пешниҳод кард: “Аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон Вазорати корҳои хориҷӣ эҳтиромона изҳор медорад, ки тибқи банди 2-и моддаи 3-и Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба иштироки кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона даъват қардани ашхоси ба синни 18-солагии нарасида ба Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ аст”. Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо 8 январи соли 2002 тасдиқ гардида, аз 1 июли соли 2003 барои ҷумҳури ҳукми амал пайдо кард.

Ғайр аз санадҳои зикршудаи байналмилалӣ Тоҷикистон ба як силсила ҳуҷҷатҳои минтақавӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон ҳамроҳ шудааст. Масалан, Конвенсияи ИДМ дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон аз 25 майи

соли 1995 дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) моҳияти ҳатмӣ дорад.

Принсипҳои дар санадҳои зикршудаи байналмилалӣ-ҳуқуқӣ таҳқиқоти дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардонида (имплементатсия карда шуда), инъикоси худро дар бисёр қарорҳои судҳои Тоҷикистон ёфтаанд. Вақтҳои охир теъдоди санадҳои дохилидавлатии меъёрӣ-ҳуқуқӣ афзуда, дар онҳо чораҳои ҳифзи ҳуқуқи принсипҳои мазкур ба назар гирифта шудааст.

Тоҷикистон тарафдори риояи бечунуҷарои қарордодҳои байналмилалӣ буда, ҷонибдорӣи худро ба принсипҳои иҷроӣ поквичдононаи ӯҳдадорӣҳои байналмилалӣ эълон мекунад. Ба ин тарик, тасдиқ гардидаи қарордодҳои асосии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар таърихи навтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон давраи муҳимест.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: санади байналмилалӣ-ҳуқуқӣ, эълония, паймон, конвенсия, протокол, резолютсия, оиннома, статут, имзо кардан, ратификатсия, имплементатсия, денонсатсия, Билли байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон.

Савол ва супоришҳо:

1. Санади байналмилалӣ – ҳуқуқӣ чист? Шумо кадом навъҳои қарордодҳои байналмилалӣро медонед?

2. Ин гуфтаи профессор Е.А. Лукашевиро бодикқат хонед: “Имрӯз беш аз ҳарвақта “пайванди” ҳуқуқҳои байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, ба ҳамдигар воридшавӣ ва пуртӯр гардидаи таъсири байниҳамдигарии онҳо ба амал меояд”. Ба андешаи Шумо, чаро давлатҳои ҳозира мекушанд, ки дар қонунгузорию миллии худ стандартҳои байналмилалӣи ҳуқуқҳои инсонро таҳқиқ бахшанд?

3. Ба фикри Шумо, кадом воқеаҳои таърихӣ сабаби аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ қабул гардидаи Оинномаи СММ ва Билли байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон шуданд?

4. Ҳуҷҷатҳои асосии ба Билли байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон воридшударо номбар кунед.

5. Кадом принсипҳои дар қарордодҳои байналмилалӣ нишондодашудаи ҳуқуқҳои инсон дар Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд?

6. Кадом ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ (ратификатсия) карда шудаанд?

ФАСЛИ II

ҲУҚУҚО, ОЗОДИҚО ВА ВАЗИФАҶОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

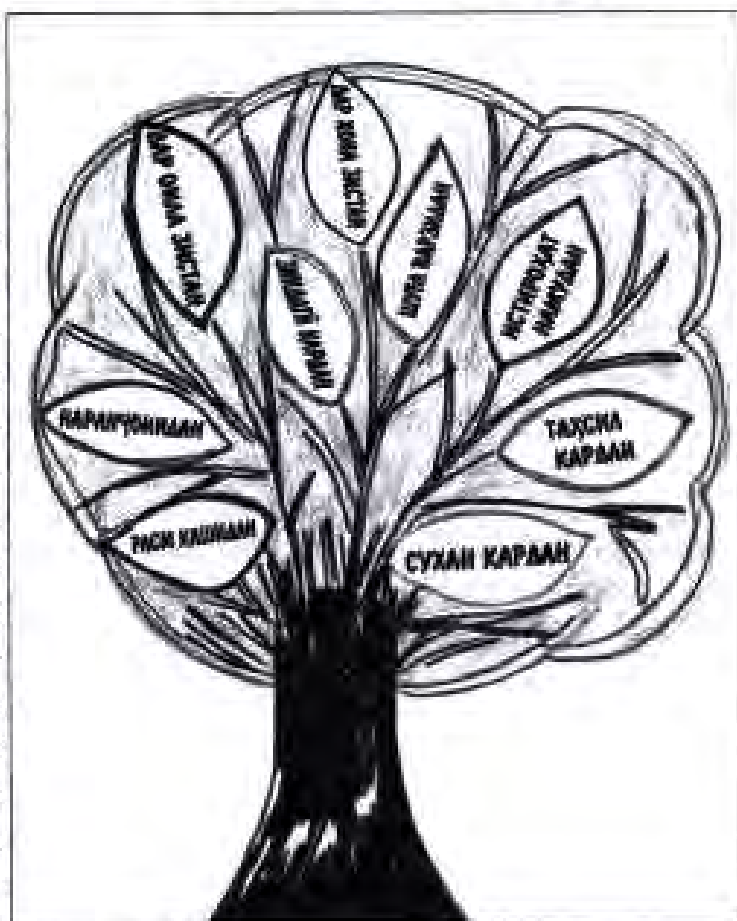
БОБИ 8

МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

§20. МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ИНСОН

1. МАҚОМИ ҲУҚУҚИЙ: МАФҲУМ ВА УНСУРҲО. Ба фаҳмиши моҳияти мақоми ҳуқуқии инсон таърифи мафҳумҳои зерин: «инсоният», «миллат», «халқ», «гурӯҳи иҷтимоӣ», «инсон» «шахсият», «шахс», ки Шумо бо онҳо аллакай ҳангоми омӯзиши таърих ва дар доираи дигар ҷанҳо дучор омадаед, мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, зери мафҳуми инсоният ҳамин одамони дар рӯи Замин зиндагикунанда фаҳмида мешавад. Миллат шакли таърихан таҷассулёфтаи ҳамин одамон аст. Аломатҳои асосии тавсифбаҳшандан миллат инҳоянд: ягонагии ҳудуди онҳо, робитаҳои иқтисодӣ, забон, характери миллий ва фарҳанг. Халқ тамоми аҳолии давлат аст, ки сарфи назар аз ҷамъаҳои миллии таркибёфтааш ҷамъаи воҳиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсиро ташкил медиҳад. Зеро мафҳуми гурӯҳи иҷтимоӣ ҳамин афроди аз рӯи манфиатҳо, арзишҳо ва меъёрҳои рафтор муттаҳидгаштаи дар амалиёти байниҳамдигарии бонизом қарордошта фаҳмида мешавад. Гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ аз одамон таркиб ёфтаанд. Ҳар инсон субъекти дорони шуур, ирода ва тафаккури му-



Расми 12. Дарахти ҳуқуқҳои инсон

носибатҳои ҷамъиятӣ аст. Шахсият субъекти ғаъоли муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки сифатҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғайраи ӯро ифода мекунанд, шахс бошад, шахрванди алоҳида чун субъекти ҳуқуқ аст.

Дар шароити ҳозира ҳар одам дар давлат ва ҷомеа мақом ва мавқеи махсус дорад. Дар илм фарқ кардани мақоми ҳуқуқии инсон ва шахрванд қабул шудааст. Он ба робитаи ҳуқуқии ҳар як фард бо давлат, ҳамчунин алоқамандии байниҳамдигарӣ бо якдигар асос меёбад.

Мақоми ҳуқуқӣ ҳолати муайяни инсон, чораи озодии ӯ, омӯзиши имконпазирӣ ва ҳатминат дар рафтори ҳар як инсон аст.

Асоси муносибатҳои нишондодашудаи байни давлат ва ҳар як инсонро ҳуқуқҳо, озодӣҳо ва ӯҳдадорӣҳои зикркардаи давлат дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ташкил медиҳад. Ба ин тарик, ҳуқуқҳо, озодӣҳо ва вазифаҳои асосӣ унсурҳои мақоми ҳуқуқии инсонро ташкил менамоянд.

Ҳуқуқҳои инсон характери табиӣ доранд, онҳоро ба андозаи баробар ҳамаи одамон аз лаҳзаи таваллуд, сарфи назар аз шахрвандии давлат будан ё набудан ва қатъи назар аз он ки дар кучо зиндагӣ мекунанд, доро мебошанд. Ҳуқуқҳои шахрванд ҳуқуқҳоеро ба худ шомил месозанд, ки ба сабаби шахрвандии давлати мушаххас будани инсон ба ӯ мансуб дониста мешаванд. Бинобар ин шахрвандии ин ё он давлат тамоми маҷмӯи ҳуқуқи озодӣҳои аз ҷониби умум эътирофшуда ва он ҳуқуқҳоеро, ки дар ин давлат ба ӯ мансуб дониста мешаванд, соҳиб аст. Шахси шахрванди давлати муайяннабуда (бетабаа) на ҳамаи ҳуқуқҳоеро соҳиб аст, ки давлат ба шахрвандони худ медиҳад. Масалан, онҳо дар интихобот ба мақомоти олии ва маҳаллии ҳокимият интихоб шуда ва ба хизмати давлатӣ даромада наметавонанд ва ғайра.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳои аз ҷониби умум эътирофшуда ва универсалии инсонро таҳким мебахшад. Чунончи, дар боби дуюми Сарқонуни мамлақати мо ҳуқуқҳои ба ҳар инсони дар қаламрави Тоҷикистон зиндагикунанда қарордодашуда номбар карда мешаванд. Масалан, «Ҳар кас ҳаққи зиндагӣ дорад» (моддаи 18), «Ҳар кас қарордодҳои ҳифзи судӣ дорад» (моддаи 19), «Ба ҳар кас озодии суҳан... қарордод дода мешавад» (моддаи 30), «Ҳар кас ҳақ дорад соҳиби моликият ва мерос бошад» (моддаи 32) ва ғайра. Ин ҳуқуқҳои муқарраркарда ва қарордоддиҳандаи давлат ҳолати имкониятҳои амал кардани ҳар одамеро, ки дар ҳудуди давлат мебошад, муайян мекунанд. Ин ҳуқуқҳо ҳам шахрвандон ва ҳам одамони шахрвандии ин давлат набуда (бетабаа) соҳибанд. Дар маҷмӯъ онҳо низоми меъёрҳои ҳуқуқӣеро мемуранд, ки қондиҳои рафтори ба қонъсозии талаботи худ нигаронидашударо таҳким мебахшанд.

Унсурҳои дигари мақоми ҳуқуқии инсон озодӣ мебошад. Озодӣ ҳолати инсон, шароитҳои ғаъолияти ҳаётӣ ва имконияти аз рӯи диди худ амал кардани ӯ аст. Аммо озодӣ бо масъулиятнокӣ робитаи ногусастанӣ дорад. Одам озодии худро амалӣ сохта, амалҳои худро бо озодии дигар одамон

ҳамбаста мегардонад. Мувофиқи қисми 2-юми моддаи 14-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон «ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бевосита амалӣ мешаванд». Пас инсон имкониятҳои амал кардан ва истифода карданро аз неъматҳои пешниҳодшуда дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт озодона муайян менамояд.

Маҳдудияти озодиҳо дар ҳолатҳои қатъиян муайянкардан Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон мумкин аст.



Ба хотири ёри: ки дар китоби қитъаҳо нахонед қароми ҳуқуқ озодиҳои инсон имконияти нест.

Унсурҳои мақоми ҳуқуқии инсон ҳамчунин вазифадорӣ мебошад. Вазифадорӣ рафтори аз нигоҳи объективӣ зарурӣ ва бояду шояди рафтори инсон аст, ки ба он одамони дигар, ҷомеа ва давлат манфиатдоранд. Одам танҳо ҳуқуқдорро дошта наметавонад. Давлат ба ҳар як шахсият маҷмӯи ҳуқуқу озодиҳоро кафолат дода, ҳақ дорад, аз вай рафторро талаб намояд, ки ба амсилаҳо ва намунаҳои муайяни аз ҷониби ҷомеа қабулшуда ва дар меъёрҳои юридикӣ зикргардида мувофиқат кунад. Риояи ин талабҳо вазифаи инсон мебошад. Мундариҷаи вазифаҳои инсон ва шаҳрванд дар боби дигари китоби дарсии мазкур баррасӣ мешавад. Пас ҳуқуқҳо бе вазифаҳо ва вазифаҳо бе ҳуқуқҳо вучуд дошта наметавонанд. Онҳо категорияҳои ҳуқуқии байни ҳамдигар алоқаманд мебошанд.

Дар меъёрҳои юридикӣ одатан намудҳои рафторҳои ҳатмӣ, мақсаднок, нисбатан қобили истифода ва аз нигоҳи иҷтимоӣ манфиатбахш зикр мегарданд. Агар одам аз талаботи меъёрҳо барканор шавад, давлат ҳақ дорад нисбат ба ӯ одам ҷораҳои муайяни маҷбурсозиро истифода кунад.

Ба ин тарик, мақоми ҳуқуқии инсон ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои одамро шомил месозад. Дар онҳо дараҷаи озодӣ дар интиҳоби рафтори мувофиқ ва масъулиятнокии шахсият дар назди давлат, ҷомеа ва одамони дигар ифода меёбад. Таносуби озодӣ ва вазифа дар моддаи 29-и Эълонияи умумии ҳуқуқи башар ба таври зайл ифода гардидааст: «Ҳар як инсон дар назди ҷомеае, ки рушди озод ва камолоти шахсияти ӯ фақат дар он имконпазир аст, ӯҳдадор мебошад». Унсурҳои мақоми ҳуқуқии инсон бе якдигар вучуд дошта наметавонанд, онҳо бо ҳамдигар алоқаманданд. Маҳз мақоми ҳуқуқии шахсият услуби мутавозии ҳамкории байни одамон, ҳамчунин муносибатҳои муътадилӣ инсонӣ алоҳида, ҷомеа ва давлатро ба амал меорад.

2. НАВЪҲОИ МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ИНСОН. Дар илми ҳозираи ҳуқуқшиносӣ тақсим кардани мақоми ҳуқуқии инсон ба навъҳои зерин қабул шудааст: умумӣ, махсус ва инфиродӣ.

Умумӣ чунин мақоми ҳуқуқест, ки ба он қомилан ҳар одам соҳиб аст. Мақоми умумии ҳуқуқии одам ҳолати умумии иҷтимоии ӯро ифода мекунад.

Махсус чунин мақомоти ҳуқуқест, ки характери соҳавӣ дорад,

масалан, мақоми шахрвандӣ-ҳуқуқӣ, мақом дар соҳаҳои меҳнатӣ, оилавӣ, муурофиявӣ ва дигар соҳаҳои ҳуқуқ.

Инфироқӣ чунин мақоми ҳуқуқиест, ки мавқеи инсонро дар ягон соҳаи алоҳида тавсиф мебахшад, масалан, мақоми соҳибкор, мақоми шахси мансабдор, хизматчин давлатӣ ва ғайра.

Чун қоида, мақоми ҳуқуқии инфироқӣ ба одам баробари мақоми умумии ҳуқуқӣ дода шуда, хусусиятҳои ӯро чун мутахассис, соҳибкасб дар соҳаи худ, шахси мансабдор ва ғайра ифода мекунад.

Баробари ин мақоми ҳуқуқии инсон ҳолати умумии ҳуқуқии шахсият ва шахрванд аст. Бо мақоми ҳуқуқии инсон мақоми иҷтимоии инсон, ки мавқеи одамро дар ҷомеаи мушаххас тавсиф мебахшад, зич алоқаманд аст.

3. МАҚОМИ ИҶТИМОИИ ИНСОН. Ҳар як инсон чун узви ҷомеа, ягон гурӯҳи иҷтимоӣ, намоёндаи миллат ё халқият боз мақоми иҷтимоӣ ҳам дорад. Мақоми иҷтимоии инсон бо функцияҳои, ки вай ба алоқамандҳои гуногуни байнихамдигарӣ бо дигар одамон ворид шуда, иҷро мекунад ва бо ӯҳдадорӣҳо ва ҳуқуқҳои аз онҳо бармеомада нисбат ба дигар иштирокдорони ҷомеа ва гурӯҳи иҷтимоӣ муайян мешавад.

Одам мақоми муайяни иҷтимоиро метавонад аз лаҳзаи таваллуд соҳиб шавад, масалан, мақоми иҷтимоии муайянқунандаи мансубияти миллӣ (тоҷик, ӯзбек, рус ва ғайра), ҷои таваллуд (душанбегӣ, парижӣ, одессагӣ). Дигар мақомоти ҳуқуқиро мо бо навъи муайяни фаъолияти касбӣ машғул шуда, соҳиб мешавем ё ба даст меорем, масалан, мақоми шавҳар ё завҷа, муаллим, футболбоз, пианинонавоз. Дар тӯли ҳаёт мақоми иҷтимоии шахсият метавонад дигар шавад, масалан, одам вақти мактабҳои хонанда аст, баъди ҳатми мактаб ба таълимгоҳи олии дохил шуда, донишҷӯ гардида, аспирантураро ҳатм карда ва рисолаи илмӣ дифоъ карда, номзад ё доктори илм шуд.

Ҳар як шахсият метавонад якбора якҷанд мақоми ҳуқуқӣ дошта бошад. Дар ин маврид ҳуди инсон барои худ он мақоми иҷтимоиро ҷудо месозад, ки муайянқунанда, асосӣ аст. Зимнан, мақоме, ки ҷомеа ба сифати асосӣ барои он одам ҷудо мекунад, на ҳамеша мувофиқ меояд. Масалан, соҳибкор умедвор аст, ки дар тавсифи иҷтимоии ӯ чизи асосӣ вазъи моддиаш аст, вале дар афкори ҷамъиятӣ, байни хешу табор ва ёру дӯстони наздиқаш метавонад сатҳи масъулиятишиносӣ ва фарҳанги баланси ӯ аҳамияти халқунанда дошта бошад.

Ба ин тарик, мақоми иҷтимоӣ мавқеи шахсро дар низоми иҷтимоӣ нисбат ба одамони дигар ва умуман ҷомеа дар назар дорад. Асоси мақоми иҷтимоии шахсиятро маҷмӯи ҳуқуқи озодӣҳои дар санадҳои юридикӣ таҳкимёфта ташкил медиҳад. Дарачаи мақоми иҷтимоии инсон на танҳо бо ҳуқуқи озодӣҳои ба ӯ додашуда, ҳамчунин бо имкониятҳои амалисозии онҳо, ки ҳолати воқеии инсонро тавсиф мебахшанд, муайян карда мешавад. Дар ҷомеаи ҳозира чунин категорияҳои одамон ҳастанд, ки мақоми иҷтимоии онҳо ҳифзи махсусро меҳаҳад, масалан, нафақагирон, кӯдакон, одамони имкониятҳои маҳдуд ва ғайра. Дарачаи амалишавии ҳуқуқҳои инсон нишондиҳандаи қоньямандии талабҳои ҳаётии ҷи ҳуди инсон ва ҷи ҷомеа мебошанд.

Мафхумҳои зеринро ба хотир гиред: *инсоният, миллат, халқ, гурӯҳи ҷумҳурии, инсон, шахсият, шахс, мақоми ҳуқуқии инсон, унсурҳои мақоми ҳуқуқии инсон, мақоми ҷумҳурии инсон.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Мақоми ҳуқуқии инсон чист? Унсурҳои асосии мақоми ҳуқуқии инсонро номбар кунед.*

2. *Шумо кадом навъҳои мақоми ҳуқуқии инсонро медонед? Онҳоро тафсир бахшиед.*

3. *Мақоми ҷумҳурии инсон чист? Фикр кунед ва мақоми ҷумҳурии худро муайян намоед.*

§ 21. МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. МАФҲУМИ ШАҲРВАНДӢ ВА РАИЯТ. Мақоми ҳуқуқии шаҳрванд бо мафҳуми «шаҳрвандӣ» зич алоқаманд аст. Шаҳрвандӣ ҳолати табиии инсон буда, барои нишон додани робитаҳои ҳуқуқии одам бо давлати мушаххас истифода мешавад.

Шаҳрвандӣ алоқаи устувори ҷамъӣ-ҳуқуқии одам ва давлат аст, ки дар асоси ҳуқуқҳо, ӯҳдадорӣҳо ва масъулияти байниҳамдигарии онҳо ифода мешавад.

Дар мамлакатҳои шакли идоракуннашон монархӣ одатан барои нишон додани шаҳрвандӣ истилоҳи «раиат» истифода мешавад. Дар ҷаҳони имрӯза раиатӣ, масалан, аз рӯи қонунгузори Шветсия, Дания, Белгия ва мамлакатҳои дигар мавҷуд аст. Истилоҳи «раиат» барои нишон додани мансубияти шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намешавад.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон категорияҳои гуногуни одамон - шаҳрвандони Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси табааи ягон давлатро надошта, яъне бетабаа сукунат доранд. Тибқи моддаи 6-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон «Халқи Тоҷикистонро сарфи назар аз миллаташон шаҳрвандони Тоҷикистон ташкил менамоянд». Шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мавҷудияти шиносномаи (паспорти) Тоҷикистон, то гирифтани шиноснома бо шаҳодатнома дар бораи таваллуд ё дигар ҳуҷҷати ба шаҳрвандии шахс ишораткунанда, ки қонунгузори миллии муайян менамояд, тасдиқ карда мешавад.

Мавҷудияти шаҳрвандӣ дар инсон барои соҳибияти пурраву қомил ба ҳуқуқу озодиҳои дар Конститутсия ва дигар санадҳои қонунгузори таҳкимёфта, ҳамчунин иҷрои ӯҳдадорӣҳои ба зимми ӯ вогузошта замина ба ҳисоб меравад. Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҳукуку озодиҳо ва ӯҳдадорихон ташкилдихандан мақоми ҳукукии шаҳрванди давлати мо таҳким бахшида шудаанд. Ҳамаи одамони шаҳрванди Тоҷикистон махсубшаванда мақоми якхелаи ҳукукӣ дошта, ба андози баробар соҳиби ҳукуку озодиҳо мебошанд ва ӯҳдадорихон баробар доранд.

Боби 2-и Конститутсияи (Сарқонуи) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як вақт ҳукуку озодиҳо ва вазифаҳои чи ҳар одам ва чи танҳо ба шаҳрвандони Тоҷикистон мансуббударо таҳким бахшидааст. Шаҳрванд аз ҳамаи ҳукуку озодиҳо бархурдор буда, дар назди ҷомеа ва давлат вазифаҳои дорад, ки ба ӯ ҳам чун шаҳрванд ва дар як вақт ҳам чун умуман, одам дода шудааст. Масалан, моддаи 27-и Конститутсия танҳо ба шаҳрвандони мамлакат ҳукуқҳои иштирок кардан дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлат бевосита ё тавассути намоёндогон ва дастрасиро ба хизмати давлатӣ додааст. Мувофиқи моддаи 28-и Конститутсия ҳар шаҳрванд ҳақ дорад дар хизбҳои сиёсӣ, иттифокҳои касаба муттаҳид шуда, аз сафҳои онҳо барояд.

2. АСОСҲОИ СОҲИБИЯТ ВА ҚАТЪ ГАРДИДАНИ ШАҲРВАНДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН. Асоси ҳукукии соҳибият ва қатъ гардидани шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон Конститутсия ва Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995 ва дигар санадҳои қонунгузори мебошад.

Мувофиқи моддаи 15-и Конститутсия «шаҳрванди Тоҷикистон шахсе ҳисоб меёбад, ки дар рӯзи қабули Конститутсия шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад». Яъне Конститутсия танҳо як ҳолати соҳибиятро ба шаҳрвандӣ таҳким бахшидааст. Дигар асосҳои соҳибият, ҳамчунин қатъ гардидани шаҳрвандӣ бо Қонуни конституционии зикршуда муайян карда мешаванд. Чунин асосҳо тибқи моддаҳои 15 ва 27-и Қонуни конституционии мазкур инҳо мебошанд:

№	Соҳибият ба шаҳрвандии ҚТ	Қатъ гардидани шаҳрвандии ҚТ
1.	Аз рӯи таваллуд	Дар натиҷаи баромадан аз шаҳрвандӣ
2.	Бо тартиби аз қайд гузаштан	Гум кардани шаҳрвандӣ
3.	Бо тартиби қабул ба шаҳрвандӣ	Дар натиҷаи бекор кардани қарор дар бораи қабули шаҳрвандӣ
4.	Дар натиҷаи барқарорсозии шаҳрвандӣ	Дар натиҷаи маҳрум шудан аз шаҳрвандӣ
5.	Бо роҳи интихоби шаҳрвандӣ (оптатсия)	Бо роҳи интихоби шаҳрвандӣ (оптатсия)
6.	Аз рӯи асосҳои дигар	Аз рӯи асосҳои дигар

Сохибият ба шаҳрвандии Тоҷикистон аз рӯи таваллуд чунин маъно дорад, ки кӯдаки волидонаш шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз мавқеи буду боши онҳо, шаҳрвандии мамлақати моро соҳиб мешавад.

Дар сурати шаҳрвандони давлатҳои гуногун будани волидон кӯдак, агар дар қаламрави Тоҷикистон таваллуд шавад, соҳиби шаҳрвандии давлати мо мешавад: агар вай берун аз ҳудуди ҷумҳурӣ таваллуд шаваду вале яке аз волидон ба таври доимӣ дар Тоҷикистон зиндагӣ дошта бошад ҳам, кӯдак шаҳрвандии Тоҷикистонро соҳиб мешавад. Кӯдаке, ки яке аз волидонаш шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон махсуб мешаваду волиди дигар шахси бетабаа бошад, низ, сарфи назар аз ҷои таваллуд, шаҳрванди Тоҷикистон мебошад. Агар ҳар ду волид ашхоси бетабаа бошанду вале ба таври доимӣ дар Тоҷикистон зиндагӣ кунанд, кӯдак шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон доништа мешавад. Кӯдаконе, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ қарор доранду волидонашон маълум нестанд, низ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Дар сурати муқаррар кардани падархондӣ кӯдак, вақте падар шаҳрванди мамлақати мо эътироф шаваду модар шахси бетабаа бошад, кӯдаки ба синни 14-солагӣ нарасида, сарфи назар аз ҷои таваллуди ӯ шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда мешавад. Ғайр аз ин кӯдаке шаҳрванди Тоҷикистон эътироф мешавад, ки волидайнӣ ӯ дар шаҳрвандии дигар давлатҳо қарор доранду аммо ин давлатҳо ба ӯ шаҳрвандии худро на доанд.

Бо тартиби аз қайд гузаштан ашхосе соҳиби шаҳрвандӣ мешаванд, ки ҳамсар ё ҳешовандашон аз рӯи шаҷараи бевосита (бобояш, бибияш) шаҳрванди Тоҷикистон махсуб мешаванд. Дар ин маврид ба ҳаққониёти ақли никоҳи байни шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахси хориҷӣ бағашуда диққат додан лозим аст, зеро тартиби оддӣ сохибият ба шаҳрвандӣ ба андозаи муайян метавонад барои бастанӣ ақли никоҳи бардурӯғ асос шавад. Чунин никоҳҳо барои гирифтани шаҳрвандии Тоҷикистон бояд асос нашаванд, вале агар барои додани шаҳрвандӣ ба чунин одам қарор қабул шуда бошад, он мувофиқи тартиботи муқарраркардан қонуни бояд дар тӯли панҷ сол бекор карда шавад.

Шаҳрвандии Тоҷикистон бо тартиби аз қайд гузаштан ҳамчунин ба ашхосе дода мешавад, ки дар лаҳзаи таваллуд ақаллан яке аз волидонашон шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон буду вале аз рӯи таваллуд шаҳрвандии дигар давлатро соҳиб шудаанд. Чунин ашхос шаҳрвандии Тоҷикистонро тӯли панҷ сол бо расидан ба синни ҳаҷдаҳсолагӣ соҳиб шуда метавонанд.

Дар қонунгузори мамлақати мо нуктаи муҳим қабул ба шаҳрвандӣ (натурализатсия) мебошад. Дар ин маврид шартӣ қабул ба шаҳрвандӣ зиндагии доимӣ дар мамлақат аст. Барои шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа муҳлати 5-сол ё 3 соли истиқомати бетанаффус пеш аз муроҷиат баҳри сохибият ба шаҳрвандии Тоҷикистон муқаррар гардидааст. Шаклҳои нисбатан оддӣ ва сабуки қабул ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи асосҳои зерин пешбинӣ мешавад: 1) дар шаҳрвандии

собик ИҶШС будан; 2) ба фарзандӣ қабул кардани кӯдаке, ки шаҳрванди Тоҷикистон аст; 3) мавҷудияти комёбиҳои барҷаста дар соҳаҳои илм, техника ва фарҳанг, ё вақте шахс соҳиби касбест, ки барои мамлакат манфиатовар аст; 4) мавҷудияти хизматҳо дар назди халқ дар эҳёи Тоҷикистон, дар амалисозии арзишҳои умуминисонӣ; қаблан дар шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон будан ё аз рӯи таваллуд дар шаҳрвандии Тоҷикистон будани ақалан яке аз волидон аз рӯи шаҷара (падар, модар, бобо, бибӣ ва ғайра); 5) дар аҳли никоҳ будан бо шаҳрванди Тоҷикистон; 6) ёфтани паноҳгоҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мурочиат бобати гирифтани шаҳрвандӣ асоси бечунуҷарои додани шаҳрвандии Тоҷикистон шуда наметавонад. Бо қонун ҳолатҳои пешбинӣ шудаанд, ки мурочиат бобати қабул ба шаҳрвандии Тоҷикистон рад карда мешавад: 1) агар одам ҷонибдори зӯран дигаргун кардани соҳти конституционӣ дар мамлакат бошад; 2) агар дар сафи хизматҳо ё ташкилотҳои бошад, ки фаъолияти онҳо бо принсипҳои конституционии мамлакат мувофиқ нестанд; 3) агар шахс барои амалҳои аз ҷониби қонунҳои Тоҷикистон таъқибшаванда маҳкум шудаасту дар шакли аз озодӣ маҳрум ҷазо мебинад; 4) агар шахс шаҳрвандии дигар давлатро соҳиб асту байни ин давлат ва Тоҷикистон бобати душаҳрвандӣ созишнома нест.

Қайд кардан ҷоиқ аст, ки ҳолатҳои дар боло зикршуда ҷи ҳангоми муайян кардани шартҳои додани шаҳрвандии Тоҷикистон ва ҷи барқарорсозии шаҳрвандии ашхосе, ки қаблан дар шаҳрвандии мамлақати мо буданд, ба эътибор гирифта мешаванд.

Ба шаҳрвандии Тоҷикистон дар ҳолатҳои барқарорсозӣ ба шаҳрвандӣ соҳиб шудан мумкин аст: 1) агар дар шахс шаҳрвандии Тоҷикистон ба сабаби фарзандҳои, муқаррар кардани васоюти парасторӣ қатъ шуда бошад; 2) агар дар шахс шаҳрвандии Тоҷикистон ба сабаби тағйир ёфтани шаҳрвандии волидан қатъ шуда бошад. Дар ин маврид шахс ҳақ дорад, шаҳрвандии худро дар тӯли панҷ сол аз рӯзи ба синни ҳаҷдахсолагӣ расидан барқарор намояд.

Проблемаи шаҳрвандӣ вақте низ пайдо мешавад, ки сарҳадҳои мамлақат тағйир ёбанд. Дар ин маврид ашхоси дар ҳудуди мансубияти давлатиаш тағйирёфта зиндагикунанда ҳуқуқи интихоби шаҳрвандии худро соҳиб аст. Аммо тартибу шартҳои интихоби шаҳрвандӣ бо қарордодҳои байниҳилмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад.

Қайд кардан ҷоиқ аст, ки асосҳои соҳибият ба шаҳрвандии мамлақати мо ҳамчунин дигар ҳолатҳои пешбинишудаи Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995 шуда метавонанд. Бо ҳамин тартиб бо қонунгузори ҳолатҳои қатъшавии шаҳрвандии Тоҷикистон бо фарогирии маҳрум кардан аз шаҳрвандӣ ва гум кардани шаҳрвандӣ муайян гардидаанд.

Қатъшавии шаҳрвандӣ аз ҷониби шахс гум кардани робитаи ҳуқуқӣ бо ҳамон давлат аст. Усули нисбатан паҳншудаи қатъшавии шаҳрвандӣ

бо иродан (хохиши) худи одам вобаста аст - ин баромадан аз шахрвандӣ мебошад. Агар дар ин хусус шахрванд мувофиқи тартиботи муқарраршуда дархост намояд, ин ҳолат ҷой дорад. Тартиби оддин баромадан аз шахрвандии Тоҷикистон вақте истифода мешавад, ки агар ақаллан яке аз волидон ё ҳамсар, ё кӯдаки шахси бобати баромадан аз шахрвандӣ дархосткарда шахрвандии дигар давлатро дошта бошад, ё вай барои иқомати доимӣ ба дигар давлат рафта бошад, ба шарте, ки омилҳои монешавандан қонунсозии чунин дархост набоянд. Дархост дар бораи баромадан аз шахрвандӣ дар мавридҳои зерин рад карда мешавад: 1) агар шахрванд дар мамлакате, ки Тоҷикистон бо он ба ӯҳдадорӣ қарор додӣ дар бораи кӯмаки ҳуқуқи робита надорад, зиндагӣ кунад, ё ниёти он ҷо кӯчида рафта дошта бошад; 2) агар шахс бо ашхоси воқеӣ ва юридикӣ Тоҷикистон ӯҳдадорӣ амволия дошта бошад; 3) тибқи муқаррароти қонун дар назди мамлакат дигар вазифаҳои иҷронакарда дошта бошад.

Баромадан аз шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолатҳои роҳ дода намешавад, ки: агар одами дархосткунанда бобати даъват ба хизмати ҳақиқии ҳарбӣ даъватнома дошта бошад ва ин амал то аяҷи муҳлати хизмат давом мекунад; агар шахрванд ба сифати айбдоршаванда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қасида шуда бошад, ё нисбати ӯ ҳукми қувваи қонунӣ пайдонокарда мавҷуд бошад, ки бояд иҷро шавад, ё баромадани шахс аз шахрвандӣ ба манфиатҳои амнияти давлат муҳолиф бошад.

Яке аз асосҳои қатъшавии шахрвандии Тоҷикистон шахрвандиро гум кардани шахс махсус мешавад. Қонун ду ҳолатро муқаррар кардааст, ки дар сурати мавҷудияти онҳо шахс шахрвандиро гум мекунад: 1) агар шахс ба хизмати ҳарбӣ дарояд, дар мақомоти амният, политесия, мақомоти адлия ё дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии давлати хориҷӣ хизмат кунад; 2) агар шахси ба таври доимӣ дар давлати хориҷӣ зиндагикунанда бе сабабҳои узрнок тӯли панҷ сол дар қайди консулӣ наистода бошад. Дар ҳар ду ҳолат ҳам шахсони зикршуда шахрвандиро ба таври механикӣ гум намекунад. Гумшавии шахрвандӣ танҳо аз замони қайдшавии далелҳои мазкур аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори давлатӣ ба амал омада, дар ин бобат баровардани ягон ҳел қарори махсус талаб карда намешавад.

Боз як асоси қатъшавии шахрвандӣ интиҳоб кардани шахрвандии дигар давлат (оптатсия) дар натиҷаи дигаргуншавии сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз рӯи дигар асосҳои пешбиниқардан қарордоди байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин дар натиҷаи бекор кардани қарор дар бораи қабул ба шахрвандӣ қатъ мегардад. Ба ин далели қаблан пешниҳод гардидани маълумотҳо ва ҳуҷжатҳои бардурӯге асос мешавад, ки бояд бо тартиботи судӣ тасдиқ карда шавад. Танҳо дар асоси қарори суд бекор кардани қарор дар бораи қабул ба шахрвандӣ аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонда мешавад. Қисми 2-и моддаи 30-и Қонуни конституционӣ зикршуда нуқтаи басо

муҳим дорад, ки тибқи он қондан болоӣ ба ҳамсар ва кӯдакони шахси шаҳрвандии Тоҷикистонро соҳибшуда, агар огоҳии онҳо бобати бо роҳи ғайриқонунӣ соҳиб шудан ба шаҳрвандӣ исбот нашавад, паҳи намегардад.

Тағйир ёфтани шаҳрвандии яке аз ҳамсарон шаҳрвандии кӯдакони аз ин никоҳ таваллудшуда, аз он ҷумла кӯдакони ба фарзандхонӣ қабулкардашударо тағйир намедихад. Иқомати доимии шаҳрванд берун аз ҳудуди мамлакат, ба ҷуз ҳолатҳои муқарраркардаи қонун, боиси катъшавии шаҳрвандии ӯ намегардад. Шаҳрванди дар хориҷа будан Тоҷикистон аз ҳимоя ва парастории давлат бархурдор аст.

3. ДУШАҲРВАНДИӢ ВА БИСӢРШАҲРВАНДИӢ. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷуз ҳолатҳои пешбиникардаи қонун ва қарордодҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мансубияти шаҳрвандии Тоҷикистон ба шаҳрвандии дигар давлат иҷозат намедихад. Дар Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995 мумкин абудани душашрвандӣ аниқу дақиқ таъкид шудааст.

Муайян кардани мақоми ҳуқуқии шахси душашрвандӣ дошта бо он ҷа алоқаманд аст, ки ӯ дар қадоме аз давлатҳо зиндагӣ мекунад. Чунончи, гар одами дар шаҳрвандии як мамлакат қарордошта барои истиқомати оимӣ ба қаламрави дигар мамлакат равад, вай аз лаҳзаи пайдо кардани ақоми дар қаламрави он доимозиндагиқунанда ҳуқуқу вазиғаҳоеро малӣ месозад, ки аз шаҳрвандии дигар мамлакат бармеоянд. Дар ҳаҷми пурра истифода кардани он ҳуқуқу озодиҳо, ҳамчунин ба зимма доштаин вазиғаҳои шаҳрвандии мамлакате, ки вай дар қаламрави он ба таври доимӣ зиндагӣ мекунад, бо проблеман истиқомати доимӣ алоқаманд аст. Ба нбораи дигар, шахс ҳуқуқ надорад, ки дар як вақт ҳуқуқу озодиҳои аз шаҳрвандии ҳар ду мамлакат бармеомадаро амалӣ гардонад.

Чун қоида, бо истиқомати доимӣ ҳамчунин проблемаҳои таъминоти иҷтимоӣ, тақсимот, хизматрасонии тиббӣ, иҷрои ӯҳдадорихон ҳарбӣ (дар қайди ҳарбӣ будан, хизмати ҳарбиру иҷро кардан, эҳтиётӣ будан ва ғайра) алоқаманданд.

Шаҳрвандии волидайн шаҳрвандии кӯдакониру муайян мекунад. Волидайн барои кӯдак то расидани ӯ ба синни 18-солагӣ аз тариқи яққоя ариза додан шаҳрвандии як мамлакатро ба роҳи рад кардани шаҳрвандии дигар мамлакат интиҳоб карда метавонанд. Дар мавриди набудани яке аз волидон чунин ҳуқуқро волиди дигар соҳиб аст. Тағйирёбии шаҳрвандии волидон ба тағйир ёфтани шаҳрвандии кӯдакони то 18-сола оварда мерасонад. Аммо дар сурати гум кардани шаҳрвандии давлат ва ниғаҳдорин шаҳрвандии давлати дигар мутаносибан шаҳрвандии кӯдакони то 18-сола тағйир меёбад. Шаҳрванди ба синни ҳаҷдахсолагӣ расида ва душашрвандӣ дошта метавонад ҳар ду шаҳрвандиро ҳам нигоҳ дорад, ё яке аз онҳоро интиҳоб намояд. Он чи ки дар боло зикр шуд, ба кӯдакони ба фарзандхонӣ қабулшуда ва онҳое, ки яке аз волидонашон душашрвандӣ дораду дигаре бетабаа ё номаълум аст, низ мутааллиқ аст.

Шахсони душаҳрвандӣ дошта аз ҳимояву парастории ҳар кадоме аз давлатҳо бархурдоранд. Дар сурати қарор доштани онҳо дар хориҷа ҳимоя ва парасторӣ аз ҷониби давлате пешниҳод мегардад, ки онҳо дар қаламрави вай ба таври доимӣ зиндагӣ мекунанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: шаҳрвандӣ, раият, душаҳрвандӣ, натурализатсия, оппацисия.

Савол ва супоришҳо

1. *Шаҳрвандӣ чист? Оё ҳар одами хоста шаҳрвандии дигар давлатро соҳиб шуда метавонад?*
2. *Шумо кадом санадҳои қонунгузори Тоҷикистонро, ки ба масъалаҳои шаҳрвандӣ бахшида шудаанд, медонед?*
3. *Асосҳои соҳибият ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед. Соҳиб шудан ба шаҳрвандӣ аз рӯи таваллуд чӣ маънӣ дорад?*
4. *Дар кадом ҳолатҳо дархостро дар бораи қабул ба шаҳрвандӣ рад кардан мумкин аст?*
5. *Асосҳои қатъишавии шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед.*
6. *Оё дар Тоҷикистон ба душаҳрвандӣ роҳ дода мешавад?*
7. *Ин вазъиятро бодидқат хонед ва баррасӣ кунед: «Кӯдак дар Ҷумҳурии Қирғизистон таваллуд шуд. Волидони кӯдак шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Кӯдак соҳиби шаҳрвандии кадом давлат мешавад?»*

§22. ВАЗЪИЯТИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДОНИ ХОРИҶӢ ВА АШХОСИ БЕТАБАА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. МАФҲУМҲОИ «ШАҲРВАНДИ ХОРИҶӢ» ВА «ШАХСИ БЕТАБАА». Ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври доимӣ ва муваққатан теъдоди зиёди сайёҳон, донишҷӯёни хориҷӣ, муҳочирони меҳнатӣ, намояндагони сафоратхонаҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ва ғайра меоянд. Ҳамаи онҳо шаҳрвандони хориҷианд ва бо вазъияти ҳуқуқии худ аз шаҳрвандони Тоҷикистон фарқ мекунанд.

Мувофиқи моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъияти ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 феввали соли 1996 шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ашхосе эътироф мешаванд, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон нестанд ва ҳуҷҷате доранд, ки мансубияти онҳоро ба шаҳрвандии дигар давлат тасдиқ мекунанд.

Ин ҷо суҳан дар бораи он шаҳрвандони хориҷие меравад, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асосҳои қонунӣ қарор доранд. Ба сурати умум онҳоро ба ду категория тақсим намудан мумкин аст – шаҳрвандони хориҷии муваққатан оянда ва ба таври доимӣ иқоматдошта.

Шаҳрвандони хориҷии ба таври доимӣ истиқоматкунанда онҳоеанд, ки ба Тоҷикистон ба мӯҳлати беш аз шаш моҳ омадаанд ва шаҳодатномаи зиндагӣ қардан (вид на жительство) доранд.

Шаҳодатномаи зиндагӣ қардан (вид на жительство) ҳуҷҷатест, ки ба шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бетабаа дода шуда, ҳуқуқи онҳоро барои истиқомати доимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мекунад.

Шаҳодатномаи зиндагӣ қардан аз он шаҳодат медиҳад, ки шаҳрванди хориҷӣ барои иқомати доимӣ дар каламрави давлати мо руҳсатномаи махсусе дорад, ки онро мақомоти қорҳои дохилӣ додаанд. Ариза дар бораи додани шаҳодатномаи зиндагӣ қардан ба шаҳрвандони хориҷии муваққатан ба Ҷумҳурии Тоҷикистон омада ба мақомоти қорҳои дохилӣ қои истиқомат дода мешавад, ашхоси дар хориҷа зиндагикунанда бошанд, чунин аризаро ба намоёндагии дипломатӣ ва муассисаҳои консулгарии Тоҷикистон медиҳанд.

Шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан ба шаҳрванди хориҷии ба синни 16-солагӣ расида ба мӯҳлати амали ҳуҷҷати ӯ, ки шахсияташро тасдиқ менамояд, вале ба мӯҳлати на беш аз 5 сол, ба шахси ба синни 45-солагӣ расида ба тамоми мӯҳлати амали ҳуҷҷаташ, ки шахсияти ӯро тасдиқ мекунад, дода мешавад. Бо анҷом ёфтани мӯҳлати амали шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан ин мӯҳлатро бо аризаи шахс ба мӯҳлати на беш аз 5 сол дароз қардан мумкин аст. Ариза на дертар аз 10 рӯзи қабл аз анҷомёбии мӯҳлати амали шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан дода шуда, дар сурати гум қардани он феврал дода мешавад. Эояд гуфт, ки миқдори дароз қардани мӯҳлати амали шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан маҳдуд нест.

Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон иваз қардани шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардани шаҳрванди хориҷиро ба шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардани шахси бетабаа, масалан, вақте ки мӯҳлати амали ҳуҷҷати тасдиқкунандаи шахсияти ӯ ба охир расидааст, пешбинӣ менамояд.

Гирифтани шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан бо гирифтани руҳсат барои омадан ба Тоҷикистон ва рафтан аз он, ки **раводид** (виза) номида мешавад, пайванди ногусастанӣ дорад. Мӯҳлати шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан баробари дароз гардидани мӯҳлати раводиди омадану рафтан дароз қарда мешавад. Дароз қардани мӯҳлати шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ қардан бе дароз қардани мӯҳлати раводиди омадану рафтан ҳақиқӣ ҳисоб намешавад.

Раводид руҳсатномаи махсусе барои омадан, рафтан, зиндагӣ қардан ва гузаштани шахси хориҷӣ аз каламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Раводиди вуруд шудан ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳрвандони хориҷӣ аз тарафи Вазорати қорҳои хориҷӣ ва сохторҳои хориҷии он, ҳамчунин сафоратхонаҳо ва консулгарии мамлакатҳои хориҷӣ, ки Тоҷикистон бо онҳо созишномаҳои дахлдор дорад, дода мешавад. Додани

раводиди вурудӣ дар мавридҳои зерин рад карда мешавад: 1) ба манфиати таъмини амнияти миллӣ ё нигоҳдории тартиботи ҷамъиятӣ; 2) агар ин барои ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандони Тоҷикистон ва шахсони дигар зарур бошад; 3) агар ҳангоми сафари қаблӣ шахс ба Тоҷикистон далелҳои аз ҷониби ӯ вайрон карда шудани қонунгузори ҷумҳурӣ дар бораи вазъияти ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ, қонунгузориҳои гумрукӣ, асъорӣ ва ғайра муқаррар карда шуда бошанд; 4) агар ҳангоми пешниҳоди дархост дар бораи вурудшавӣ шахс дар бораи худ маълумоти бардурӯғ дода ва ё ҳуҷҷати заруриро пешниҳод накарда бошад; 5) аз рӯи асосҳои дигари муқарраркардаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Шаҳрвандони хориҷии муваққатан оянда ба Тоҷикистон дар асосҳои дигари қонунӣ ворид мешаванд, яъне онҳо бо мақсади истиқомати доимӣ намеоянд. Инҳо шаҳрвандони хориҷие мебошанд, ки барои таҳсил, таъбабат ё чун сайёҳ ва ғайра меоянд. Онҳо вазифадоранд, ки баъди омадан дар бадали се шабонарӯз ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи шахсияташонро аз қайд гузаронанд.

Бо анҷом ёфтани мӯҳлати раводиди вурудӣ ё рад сохтани дароз кардани мӯҳлати шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ кардан ва дар сурати мавҷудияти раводиди берун рафта, ки мақомоти салоҳиятдори Ҷумҳурии Тоҷикистон додаанд, шаҳрвандони хориҷӣ аз мамлакат берун мераванд.

Ба шаҳрванди хориҷӣ додани раводиди вурудӣ ва мутаносибан берун рафта аз Тоҷикистон дар мавридҳои зерин рад карда мешавад: 1) дар сурати мавҷудияти асосҳои барои қашидани ӯ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ – то анҷомёбии қор; 2) агар ӯ барои содир кардани ҷиноят маҳкум шуда бошад – то анҷоми мӯҳлати ҷазо ё озодшавӣ аз ҷазо; 3) агар омадани ӯ ба манфиатҳои таъмини амнияти миллӣ муҳолиф бошад – то анҷомёбии ҷунин ҳолат; 4) дигар асосҳои мавҷуданд, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ кардааст ба вурудӣ монеъ мешаванд.

Рафтани шаҳрванди хориҷӣ мавқуф гузошта мешавад, агар ӯ ӯҳдадорҳои амволие дошта бошад, ки бо онҳо манфиатҳои амволии шаҳрвандони Тоҷикистон, ташкилотҳои давлатӣ ва ташкилотҳои дигар вобастаанд.

Категорияи махсуси одамони дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагикунандаро ашхоси бетабаа ташкил медиҳанд.

Шахси бетабаа (япатрид) шахсест, ки шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон нест ва исботи мансубияти хешро ба шаҳрвандии ягон давлати хориҷӣ надорад.

Ашхоси бетабаа низ чун хориҷиён ба Тоҷикистон бо ҳуҷҷатҳои додан мақомоти салоҳиятдори ҷои истиқомати онҳо ва тасдиқкунандаи шахсияти эшон, дар сурати мавҷудияти раводид, агар тартиби дигари омадану рафта бо Созишномаи миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мамлақати дахлдор муқаррар нагардида бошад, омада ва аз он берун рафта метавонанд.

Бетабаа барои иқомати доимӣ шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ кардан мегиранд, ки ба мӯҳлати 5 сол дода мешавад, ашхоси бетабаан синнашон аз 45 сола боло чунин шаҳодатномаи бемӯҳлат мегиранд. Бо анҷомёбии мӯҳлати шаҳодатнома барои зиндагӣ кардан бо аризаи шахси бетабаа мӯҳлати амали он дароз карда мешавад. Ариза дар хусуси дароз кардани мӯҳлати шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ кардан ба мақомоти корҳои дохилии ҷои истиқомат на камтар аз 10 рӯзи қабл аз анҷоми мӯҳлати амали шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ кардан ва дар сурати гум кардани он феврал дода мешавад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъияти ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 феввали соли 1996 ашхоси бетабааро, агар аз қонунгузори Тоҷикистон чизи дигаре барнаояд, баробари шаҳрвандони хориҷӣ медонад.

2. МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ХОРИҶИЁН ВА АШХОСИ БЕТАБАА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН. Дар ҳар мамлакат мақоми ҳуқуқии хориҷиён ва ашхоси бетабаа хусусиятҳои худро дорад.

Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд аз ҳуқуқ ва озодиҳои ӯзлоншуда истифода мекунанд ва баробари шаҳрвандони Тоҷикистон вазифаи масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонун пешбини намудааст.

Қисми 2-и моддаи 16-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди қонун, сарфи назар аз баромади дин, мақоми иҷтимоӣ амволий, мансубияти наҷодӣ ва миллӣ, ҷинс, таҳсилот, забон, муносибат ба дин, шугл ва дигар ҳолатҳо, баробаранд.

Ҳуқуқи озодиҳо ва вазифаҳои асосие, ки мақоми ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабааро ташкил медиҳанд, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ба тарзи зайл тавсиф мешаванд:

Дар соҳаи меҳнат ва шугл, Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаан дар мамлакат ба таври доимӣ иқоматдошта ҳуқуқ доранд, ки ба сифати коргарон ва хизматчиён кор кунанд, ё бар асоси тартиботи барои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраргардида бо фаъолияти дигари меҳнатӣ машғул шаванд. Онҳо аз ҳуқуқҳои бархурдор буда, дар муносибатҳои меҳнатӣ баробари шаҳрвандони Тоҷикистон масъулият ба дӯш доранд.

Хориҷиён ва ашхоси бетабаан муваққатан омада наметавонанд бо фаъолияти меҳнатӣ машғул шаванд, агар ин бо ҳадафҳои омадани онҳо ба мамлакат ҳамоханг бошад, вале онҳо наметавонанд ба вазифаҳои алоҳида таъин шуда, бо фаъолияти муайяни меҳнатӣ, ки бо мансубият ба шаҳрвандони Тоҷикистон алоқаманданд, машғул шаванд. Масалан, онҳо наметавонанд қормандони мақомоти хифзи ҳуқуқ ё хизматчиёни давлатӣ бошанд ва ғайра.

Мутаносибан, шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа дар асосҳои умумӣ баробари шаҳрвандони Тоҷикистон ба истироҳат ҳуқуқ доранд.

2) Дар соҳаи нигоҳдории тандурустӣ, Мувофиқи моддаи 38-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар шахс ҳуқуқи ҳифзи саломатӣ дорад, бинобар ин ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа низ ёрии тиббии роӣгон дар муассисаҳои нигоҳдории тандурустии давлатӣ пешниҳод карда мешавад. Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа ба таври доимӣ иқоматдошта чун шаҳрвандони Тоҷикистон ҳуқуқи баробари аз ёрии тиббӣ истифода карданро доранд. Ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа муваққатан ба мамлакат омада ёрии тиббӣ мувофиқи тартиботи муқарраркардаи Вазорати нигоҳдории тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон расонида мешавад.

3) Дар соҳаи таъминоти иҷтимоӣ. Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа ба таъминоти иҷтимоӣ ҳуқуқ доранд. Ашхоси зикршудаи дар мамлакат ба таври доимӣ иқоматдошта баробари шаҳрвандони Тоҷикистон ба нафақаи давлатӣ, кӯмакпулиҳо ва дигар шаклҳои таъминоти иҷтимоӣ ҳуқуқ доранд. Агар барои таъин кардани нафақа ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа ёрикаи қорнашон дар мамлакат ноқифоя бошад, ёрикаи қорини онҳо дар хориҷа ба назар гирифта мешавад.

Ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабааи муваққатан дар мамлакат суқунатдошта ҳуқуқи гирифтани кӯмакпулиҳо ва дигар шаклҳои таъминоти иҷтимоӣ мувофиқи тартиботи муқарраркардаи қонунгузори Тоҷикистон дода мешавад.

4) Дар соҳаи таҳсилот. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон доштааст, ки ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад. Ин чунин маънӣ дорад, ки шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа баробари шаҳрвандони Тоҷикистон ҳуқуқи таҳсилро соҳибанд. Ба онҳо дар асосҳои умумӣ дастрасии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар таълимгоҳҳои давлатӣ кафолат дода мешавад, онҳо таҳсилоти олии низ гирифта метавонанд.

5) Иштирок дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ. Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа баробари шаҳрвандони Тоҷикистон ҳуқуқ доранд, дар иттифокҳои касаба, ташкилотҳои кооперативӣ, ҷамъиятҳои илмӣ, фарҳангӣ ва варзишӣ ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ муттаҳид шаванд. Қонунгузори муқаррар кардааст, ки онҳо ҳуқуқи таъсиси ҳизбҳои сиёсиро надоранд. Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа ҳамчунин ҳуқуқ надоранд, ба сафи ҳизбҳои сиёсӣ, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, дохил шаванд.

6) Дар соҳаи ҳуқуқи интиҳоботӣ. Нисбати шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон қоидаи амал мекунад, ки тибқи вай онҳо ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ба мақомоти қонунбарор ва иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, инчунин иштирок кардан дар овоздиҳии умумихалқӣ (раъйпурсӣ) надоранд.

Ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа дигар ҳуқуқҳои озодихо низ кафолат дода шудаанд. Аз ҷумла онҳо ҳуқуқҳои амволий ва шахсии гайриамволий, ҳуқуқи истифода кардан аз дастовардҳои фарҳангӣ, ҳуқуқи

ҷойивазкунӣ ва интиқоби ҷои истиқомат, ҳуқуқ ба ҳимояи ҳуқуқҳои вайроншуда ва ғайраро дорад мебошанд.

Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа на танҳо ҳуқуқҳо, балки вазифаҳо низ доранд. Пеш аз ҳама онҳо бояд Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар қонунҳоро риоя кунанд, ба ҳуқуқи озодӣ, шаъну эътибор ва кадрӣ қимати дигар одамон эҳтиром гузоранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа бо фаъолияти меҳнатӣ, соҳибкорӣ машғул шуда, дар натиҷаи онҳо даромадҳо мегиранд, бинобар ин нишондодҳои Конститутсия дар бораи вазифаи супоридани амлоҳҳо ва бочҳо аз ҷумла ба ин категорияи ашхос низ тааллуқ дорад. Боз як вазифаи шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа муҳофизати табиат, ҳамчунин арзишҳои маънавий ва ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ мебошад.

Шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа барои ҷиноятҳо, ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ ва ғайра, ки қонунгузории мамлакат пешбинӣ мекунад, инчунин барои вайрон кардани режими суқунат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъулият ба дӯш доранд. Вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи вазъияти ҳуқуқӣ, инчунин дигар санадҳои қонунгузории мамлакат аз ҷониби шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа ба кам шудани муҳлати суқунат ё берун кардани онҳо аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон боис мегардад. Аз қаламрави ҷумҳурӣ берун кардани шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа дар ҳолатҳои зерин ба амал меояд: 1) агар ҳуқуқвайронкуниҳо муҳолифи манфиатҳои таъмин кардани амнияти миллий ё нигоҳдорӣ тартиботи ҷамъиятӣ бошанд; 2) агар ин барои муҳофизати саломатӣ ва маънавияти аҳолии ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон зарур бошад; 3) агар онҳо қонунгузорӣ дар бораи мақоми ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ, санадҳои қонунгузории соҳаҳои гумруку асъор ва дигар санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро дағалона вайрон карда бошанд.

Қарор дар бораи берун кардан аз қаламрави ҷумҳурӣ аз ҷониби Кумитаи давлатии амнияти миллий, Вазорати корҳои дохилӣ бо ризоияти Прокурори Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешавад. Шаҳрванди хориҷӣ ва ашхоси бетабаа, ки нисбати ӯ чунин қарор бароварда шудааст, ҳуқуқ дорад, дар бадали як ҳафта ба суд шикоят кунад. Агар суд қарори мазкурро қобили амал донанд, ашхоси мазкур аз қаламрави Тоҷикистон берун карда мешаванд, ки ин қарорати риояи ҳуқуқҳои инсон аст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: шаҳрванди хориҷӣ, ашхоси бетабаа, шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ кардан, раводид.

Савол ва супоришҳо

1. Фарқияти байни мафҳумҳои "шаҳрванди хориҷӣ" ва "ашхоси бетабаа" аз чӣ иборат аст?
2. Шаҳодатнома дар бораи зиндагӣ кардан чист?

3. Дар кадом ҳолатҳо ба шахрванди хориҷӣ додани раводиди вурудӣ рад карда мешавад?

4. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа кадом ҳуқуқу озодиҳо кафолат дода мешаванд?

5. Вазифаҳои хориҷӣ ва ашхоси бетабаа кадомҳоянд? Ба андешаи Шумо, оё онҳо аз вазифаҳои шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон фарқ мекунанд?

6. Дар кадом ҳолатҳо шахрвандони хориҷӣ аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон берун карда мешаванд?

БОБИ 9 ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ШАХСӢ

§ 23. ТАВСИФИ УМУМИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ШАХСӢ

Ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шахрвандӣ) гурӯҳи махсуси ҳуқуқҳои инсон мебошанд. Онҳо бояд озодӣ ва мухторияти фардро, чун узви ҷомеаи шахрвандӣ, ҳимояи юридикӣ ӯро аз даҳлати ғайриқонунӣ берунӣ таъмин намоянд. Асос ва таъиноти ҳуқуқҳои шахсӣ (шахрвандӣ) таъмини бартарияти майлҳои инфиродии дохилии рушди ҳар як шахсият, имконияти худмуайянкунӣ ва худтатбиқкунӣи инфиродии инсон аст. Зеро хусусиятҳои инфиродӣ ҳоси ҳар як шахсият мебошанд. Онҳо бо мақоми иҷтимоӣ, шароитҳои тарбия, муҳити зист, хусусиятҳои миллӣ, касбӣ ва ғайра муайян карда мешаванд.

? *Таснифоти ба Шумо маълуми ҳуқуқу озодиҳои инсонро ба хатир ҷед. Кадом ҳуқуқу озодиҳо ба насли яқум тааллуқ доранд? Кадом ҳуқуқҳои инфиродӣ, мулкӣ ва негатибӣ меноманд?*

Категорияи ҳуқуқҳои шахсӣ (шахрвандӣ) ба ҳуқуқҳои «насли яқум» мутааллиқ аст. Пайдоиши онҳо одатан бо инкилобҳои буржуазии асрҳои XVII-XVIII ва санадҳои қонунгузории он солҳо алоқаманд мебошанд. Аммо ин ҳуқуқҳо дар ҷои хушкӯ ҳоли ба вуҷуд наомадаанд. Онҳо таърихи барқароршавиро рушди худро доранд, манбаъҳои он бо неш задани тухмиҳои назарияи табиӣ – ҳуқуқӣ, ки дар асоси он гоҳҳои озодӣ ва баробарии умумии одамон меистанд, алоқаманд аст. Тасаввуроти дар ҷараёни гоҳҳои табиӣ – ҳуқуқӣ ташаккулёфта дар бораи ҳуқуқҳои фитрӣ ва дахлнопазири инсон дар асоси Билли байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон гузошта шуда буданд. Таснифи ҳуқуқҳои ва озодиҳои шахсии (шахрвандии) инсон пеш аз ҳама дар Эълониҳои умумии ҳуқуқи башар (соли 1948), Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ (соли 1966) ва дигар ҳуҷжатҳо, ки имрӯз ба сифати стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон баррасӣ мешаванд, дода шудаанд.

Ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ (шахрвандӣ) мичмӯи ҳуқуқҳо ва озодиҳои табиӣ ва ҷудонапазирро мебошанд, ки ба инсон аз лаҳзаи таваллуд таълиқ шуда, аз мансубияти ӯ ба шахрвандии давлати мушаххасе вобаста нестанд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шахрвандӣ) инсон озодии инфиродии ӯро, ки имконнопазирни даҳолати ғайриқонунӣро зӯрваронаи давлатро ба тарафҳои шахсӣ ҳаёти инсон дар назар дорад, таҷассум мекунад. Онҳо ба инсон ҷуни наъматҳоро қафолат ме- диҳанд: ҳаёт, саломатӣ, шараф, қадр қимат, озодии виҷдон, амнияти шахсӣ ва ғайра, ки ба- рон ҳар як шахсият аҳамияти махсус ва ар- зиши баланд доранд. Зеро бе мавҷудияти онҳо диғар ҳуқуқу озодиҳои инсон маънии худро гум мекунад.



Расми 13. Ҳама ҳуқуқи зиндагӣ доранд

Ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шахрвандӣ) бо мансубияти шахрвандии инсон алоқаманд нестанд ва аз он барнамеоянд, балки ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд таълиқ доранд. Онҳо бар асоси истилоҳи «ҷомеаи шахрвандӣ», ки дар он қисми зиёди ҳуқуқ ва озодиҳои инсон амалӣ мегарданд, ҳуқуқҳои шахрвандӣ номид мешаванд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ асоси мақоми ҳуқуқии инсонро ташкил медиҳанд. Бар фарқият аз диғар ҳуқуқҳои инсон онҳо моҳияти инфиродӣ, на коллективӣ амалӣшавӣ доранд. Ғайр аз ин махсусияти гурӯҳи маҷзурӣ ҳуқуқ аз он иборат аст, ки онҳо аз ҷониби ҳар як инсон ба таври доимӣ, дар тамоми тӯли ҳаёт амалӣ мегарданд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шахрвандӣ) инсон неготивианд. Давлат ҳуқуқ надорад, ки ба соҳаи ҳаёти шахсӣ фард даҳолат кунад, вале дар айни замон ба зимман худ ӯҳдадорӣ намегирад, ки ҳимояи озодиҳои шахсиро аз даҳолати ғайриқонунӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ашхоси мансабдор ва шахрвандон таъмин кунад. Онҳо як навъ имқониятҳои воқеиро мемонанд, ки давлат ба ҳар фард барон худтаъбиқунӣ, рушд ва қонъсозии талаботи худ қафолат медиҳад.

Ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ, ҷуи қонда, мутлақанд, яъне боздошт ва маҳдудсозии онҳо дар ягон ҳолат раво нест, масалан, ҳуқуқ ба ҳаёт, озодӣ аз шиканҷа, озодӣ аз гуломӣ. Аммо маҳдудсозии қонунӣ дар боздоштҳо, ҳабскуниҳо, дар маҳбас нигоҳ доштанҳо, қатъномаи ба ҷое наарафтан ва ғайра ифода мегарданд.

Ба ин тарик, ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) чунин хусусиятҳо доранд: онҳо табиананд, ҷудонопазиранд, ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ доранд, аз шаҳрвандӣ вобаста нестанд, ҳуқуқҳои “насли якуманд”, инфиродӣ, негативӣ ва мутлақанд.

1. НИЗОМИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ШАХСИИ (ШАҲРВАНДИИ) ИНСОН. Ҳамаи ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) вобастаи ҳамдигар буда, низоми ягонро мемонанд. Низоми ҳуқуқҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) дар моддаҳои 3-16 Эълониани умумин ҳуқуқи башар, моддаҳои 6-17, 23, 26 Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, дар ду Протоколи факултативӣ ба ин паймон ва дигар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ – ҳуқуқӣ зикр гардидааст. Он ҳамчунин дар қонунгузори миллии бисёр мамлакатҳои ҷаҳон таҷассум ёфтааст.



Моддаҳои нишондидашудаи санадҳои байналмиллатии мазкурро бодидқат омӯед, дар онҳо кадом ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон таҳким ёфта ва кифолат дода шудаанд?

Ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ дар низоми тарзе ташкил карда шудаанд, ки ҳар кадоме аз онҳо бевосита алоқаманданд ва яке аз дигаре бармеоянд (масалан, ҳуқуқи дахлнопазирии манзил давоми мантиқии ҳуқуқи дахлнопазирии шахсият аст).

Бо шумули ҳуқуқи озодиҳои шахсии (шаҳрвандии) инсон дар санадҳои гуногуни байналмилалӣ-ҳуқуқӣ инҳо мансуб дониста шудаанд: ҳуқуқ ба ҳаёт ва тансиҳатӣ, ҳуқуқ ба қадру қимати шахсият, ба шараф ва номи нек; ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ; ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, манзил, сирри шахсӣ ва оилавӣ, махфияти мукотибот, гуфтугӯҳои телефонӣ, муҳобироти почтавӣ, телеграфӣ ва ғайра; озодии ҳаракат ва интихоби ҷои зист, озодии вичдон ва дин; интихоби озодонаи миллат ва забони муошират ва ғайра.

Ҳуқуқҳои зикршуда дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикоси худро ёфтаанд ва онҳо дар параграфҳои минбаъдаи китоби дарсии мазкур омӯхта мешаванд.

Дар конститутсияҳои давлатҳои гуногун, чун қонда, ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) пеш аз ҳама таҳким меёбанд, вале ин аҳамияти ҳуқуқи озодиҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро кам намегардонад. Ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ бо ҳамаи ҳуқуқҳо ва озодиҳои дигари инсон ва шаҳрванд зич алоқаманданд.



Фикр кунед ва аз ҳамбастагии ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) ба ҳамаи гуруҳҳои дигари ҳуқуқи озодиҳо мисолҳо оред.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ва озодиҳои шахсии (шаҳрвандии) инсон, низоми ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ).

Ҷаволҳо ва супоришҳо

1. *Пориш зерро аз мақолаи профессор Ф.М.Рудинский "Ҳуқуқҳои шахрвандии инсон" (Маъсалаҳои умуминазариявӣ, Ҳуқуқҳои инсон, М.2001) бодикқати хонед. «Бар фарқияти аз дигар ҳуқуқҳо, ки шахсият ба сифати ходими сиёсӣ (ҳуқуқи сиёсӣ), меҳнаткаш ва соҳибмулк (ҳуқуқҳои иқтисодӣ), шитирокдори ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ) баромад мекунад, дар ҳуқуқҳои шахрвандӣ манфиатҳои инсон чун индивид, яъне чун шахсияти соҳиби хусусиятҳои нотақрори инфиродӣ таҷассум меёбад. Ин ҳуқуқҳо шахсиятро инфиродӣ мегардонанд, ба зоҳиршавии беҳтарини манфиатҳои маънавӣ, майлу рағбатҳо, эҷодмандиҳои шахсӣ мусоидат мекунанд. Онҳо имконияти интихоби бемамониати навъҳои гуногуни рафторро дар соҳаи озодиҳои инфиродӣ кафолат медиҳанд. Мундариҷаи онҳо бо он маълум мегардад, ки онҳо бояд чунин неъматҳои турқимати ин озодиро, чун дахлнопазирии ҳаёт, шараф ва қадру қимати шахсӣ, амниятӣ шахсӣ, ҳаловатҳои ҳаёти хусусӣ ва оилавӣ таъмин кунанд». Муаллиф тавассути ҳаро ба кадом хусусиятҳои ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ ҷалб мекунанд?*

2. *Ба андешаи Шумо, ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ (шахрвандии) инсон аз дигар гурӯҳҳои ҳуқуқи озодиҳо бо чӣ фарқ мекунанд?*

3. *Ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ (шахрвандии) инсон дар кадом ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва миллий таҳким ёфтаанд? Ҳуқуқи озодиҳои шахсӣ барои ҳар инсон чӣ аҳамият доранд?*

4. *Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ва Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро бодикқати омӯзед ва таблисаро пур кунед.*

Ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ	Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ	Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон
1. Ҳуқуқ ба ҳаёт	Моддан _____	Моддан _____
2. Ҳуқуқ ба ҳаёти шахсӣ	Моддан _____	Моддан _____
3. Ҳуқуқ ба озодии ҳаракат	Моддан _____	Моддан _____
4. Ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ	Моддан _____	Моддан _____
5. Ҳуқуқҳои дигар	Моддан _____	Моддан _____

§24. ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ

1. АСОСҲОИ ФАЛСАФИ ВА МЕЪОРИ-ҲУҚУҚИИ ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ. Андешаи он ки ҳаёти инсон арзиши аз ҳама воло дар рӯи Замин аст, чун худӣ таърихи инсоният хеле кӯҳна мебошад. Маъсалаҳои ҳаёт ва мамот яке аз проблемаҳои доимиест, ки дарки он дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ гуногун буд. Ҳуқуқ ба ҳаёт чун яке аз ҳуқуқҳои муҳимтарину аввалиндараҷаи инсон имрӯз ҳам мавриди назари басо ҷиддии олимони,

сиёсатмадорон, нависандагон, ходимони чамъиятию динӣ ва дигарон карор дорад.

Шумо аз дарсҳои таърих медонед, ки дар чамъияти ибтидоӣ бисёр вақт ҳалосӣ аз одамони касалманд, маъҷубону шалҳо бо роҳи катл қардани онҳо амалӣ мегардид. Ба ин муносибат расму оинҳои махсус ҷой доштанд. Аммо ин ҳама тавзеҳоти худро доштанд, зеро сохти ҷомеаҳои (общинагӣ) ба манфиатҳои қабилавӣ ва авлодӣ бартарии бештар меод ва табиист, ки одами бемор ё маъҷубу шал дарди сари зиёдатӣ буди аз вай ҳалос шудан лозим меомад. Чунин сарнавишт ҳатто насоби тифли бемор шуда метавонист. Ҳаёти инсон танҳо вақте арзиш дошт, ки ӯ ба ҷомеа нафъ меовард.



Расми 14. Мо ҳуқуқ ба ҳаёт дорем, онро бояд ҳимоя қард

Бо парокандашавии сохти ҷамъоат ибтидоӣ, ҷудо гардидани ҷомеа ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ (камбағалон ва сарватмандон, озодон ва озоднабудогон) муносибат ҳам ба масъалаҳои ҳаёту мамонт тағйир меёбад. Ақидае (қоидае, таълимоте) дар ҳусуси он маъмул мегардад, ки баъди марг ҳаёте бо номи “олами мурдагон” мавҷуд аст, масалан, шохигарии Анда дар фалсафаи Юнони қадим. Ба андешаи мутафаккирони атиқа, одамон дар дасти худоён чун зочаҳоянд ва аз хоҳишҳои онҳо ҷизе вобаста нест. Аммо бо вучуди ин ҳама манфиатҳои коллективии ҷомеа назар ба манфиатҳои шахсӣ бартарӣ доштанд.

Ҳамаи динҳои ҷаҳонӣ қоидаҳои ахлоқӣ ва тасаввуроти то ин дам дар ҳалқҳо чамъшударо доир ба арзишҳои умуминсонӣ дар маҷмӯъ андӯхта, ҳуҷуса қарданд ва яке аз аҳкоми асосии ҳар як дин “Нақш”, яъне “инсонро аз ҳаёт маҳрум нақун” гардид. Маънии ин аҳком ҷи дар ислом, ҷи дар динҳои насронӣю буддизм, нуданзм ва ҷи дар динҳои дигар ҷои баҳс надорад. Ҳаёти инсон офаридаи волеи Офаридгор аст ва танҳо оне, ки офаридааст, ҳуқуқи маҳрум қардани одам аз ҳаёт ва ба ӯ раҳму шафқат қардан дорад.

Аммо таърих бисёр мисолҳои риоя нашудани ин аҳкомро меонад, масалан, шумораи зиёди лашкарқашӣҳои салибӣ, гулханҳои инквизитсия, ҷаҳодҳои динӣ ва ҷангҳои истилогарона дар асрҳои миёна. Ва танҳо дар Замони нав бо ташаккули назарияи табиӣ-ҳуқуқии ҳуқуқҳои инсон муносибат ба ҳуқуқҳои инсон, аз ҷумла ҳуқуқ ба ҳаёт, бе ҳеч гуна фарқияту маҳдудият, тадриҷан тағйир меёбад. Вале, масалан, дар

Эълониан фаронсагии ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд ин ҳуқуқ ба таври қонунгузори таҳким наёфта буд.

Бори аввал ҳуқуқ ба ҳаёт баъди ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ, ки ҳаёти 60 млн. одамро рабуд, вақте инсоният дарк кард, ки ҳаёт неъматӣ бебаҳост, ба таври юридикӣ эътироф гардид. Моддан 3-и Эълонияи умумии ҳуқуқи башар (соли 1948) ҳуқуқ ба ҳаётро таҳким бахшид: "Ҳар як инсон ба ҳаёт, озодӣ ва дахлнопазирин шахсӣ ҳақ дорад". Моддан 6-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ эълон дошт: "Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳаққи қудунопазири ҳар як инсон мебошад. Ин ҳуқуқ тавассути қонун ҳифз карда мешавад. Ҳеҷ кас наметавонад худсарона аз ҳаёт маҳрум карда шавад".

? *Ин сурфаи шоири англис Чон Донро бодикат хонед: "Марги ҳар одам маро нис мекушид, виро ман тарраг аз инсоният ҳистам. Биноан ҳаргиз напурс, ки тангула барои ки танг мешавад; он барои ту танг мешавад". Шумо ин сурфиро чӣ тавр мефаҳмед?*

Дар айни замон ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи аз ҷониби умум эътирофшуда ва меҳвари тамоми низоми ҳуқуқҳои шахсии (шаҳрвандии) инсон мебошад. Ҷомеан ҷаҳонӣ ба ҳулосан зарурати эътирофи ҳуқуқ ба ҳаёт нисбат ба ҳамаи одамон, сарфи назар аз наҷод, ҷинс, дин ва дигар аломатҳо расид ва давлатҳоро вазифадор намуд, ки дар қаламрави худ ин ҳуқуқро риоя кунанд ва қонунҳои миллие қабул намоянд, ки ин ҳуқуқро қафолат диҳанд.

Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи бунёдист ва онро дар ҷанбаҳои гуногун бояд баррасӣ кард. Пеш аз ҳама, ин ҳуқуқи шахсият ба дахлнопазирини ҳаёт, ба озодӣ аз ҳар гуна даҳлатҳои ғайриқонунӣ ба ҳаёти ӯ аз ҷониби давлат, намояндагони он, ё ашхоси ҷудогона, нораво будани худсарона, ғайриқонунӣ аз ҳаёт маҳрум кардани инсон мебошад. Аз ҷониби дигар, бисёр саволҳои дигари баҳсталаби вобаста ба амалсозӣ ва маҳдудгардонии ҳуқуқ ба ҳаёт, масалан, дар бораи оғози лаҳзаи ҳаёт, проблемаҳои исқоти ҳамл, эртаназия, клонсозӣ ва ғайра пайдо мешаванд. Яке аз ҷанбаҳои ҳуқуқи мазкур ҳамчунин проблемаи ҳукми қатл мебошад.

Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи табиӣ, қудунопазир, ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд мансуб, имқонияти ҳимояи дахлнопазирини ҳаёт ва озодона соҳибхитиёри қардан ба он аст, ки бо қонунгузориҳои миллий ва байналмилалӣ қафолат дода мешавад. Ҳуқуқ ба ҳаёт дар ҳамаи санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон ва қонституцсияҳои миллии аксари мамлакатҳои ҷаҳон таҳким бахшида шудааст. Вай аз ҷумлаи ҳуқуқҳои инфиродии инсон аст ва унсурҳои муҳимтаринаш ҳуқуқ ба дахлнопазирини ҳаёти инсон мебошад. Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи бевосита амалқунанда аст ва дар ҳеҷ маърид, аз ҷумла дар ҳолати вазъияти фавқуллода, вақте ҳатари таҳдид ба ҳаёти тамоми миллат маҷҳуд аст, маҳдуд қарда намешавад, ҳарчанд ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҳуқуқи худсарона маҳрум нақардан аз ҳаёт бисёр вақт вайрон қарда мешавад.

Аз ҳуқуқ ба ҳаёт дигар ҳуқуқҳои инсон, ҷун ҳуқуқ ба муҳити мусоиди аст, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ, ҳуқуқ ба дахлнопазирини шахсӣ ва ғайра

бармеоянд, ки дар айни замон амалӣ гардонида мешаванд. Ҳукуки инсон ба ҳаёт бо зарурати ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ, масалан, бо проблемаҳои ниғаҳдории тандурустӣ (пиршавии аҳоли, кам шудани таваллуд, гуруснагӣ, кашшоқӣ ва ғайра) зич алоқаманд аст. Вай ба доирани васеи ғаёлдияти ҳаётии ҷомеа ва давлат: ахлоқ, дин, сиёсат, ҳуқуқ, тиб ва ғайра дахл мекунад.

Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳамчунин ба зимман ҳар давлат ӯҳдадорихо мегузорад, масалан, даст кашидан аз ҷангҳо ва амалиётҳои ҷангӣ ҳамчун воситаи ҳалли низоъҳои байналхалқӣ ва ихтилофоти дохилӣ; гузаронидани муборизаи пурсамар бо ҷинояткорӣ ва терроризм; мубориза бо маъюбшавии истехсолӣ, таъминии бехатарӣ аз сӯхтор, бехатарии технологӣ, бехатарӣ дар нақлиёт, дастрасии ёрии тиббӣ, химояи ҳар инсон аз зӯроварии ғайриқонуний. Аз ҷумла ҷомеаи байналмилалӣ аз давлатҳо даъват ба амал меорад, ки аз ҳукми қатл ҳамчун усули ҷазодихӣ даст кашанд.

Қонунгузории ҳар як давлат, чуи қоида, як қатор ҷорабинҳои химоякуниандаи ҳаёти инсонро таҳким мебахшад, масалан, муқаррар кардани ҷазо барои қуштор; таъминии қафолатҳои таъкиботи ҷиноятӣ барои ҷиноят бар зидди ҳаёт; ба иҷро расонидани амалҳои химоя ва пешгирикунанда дар сурати мавҷудияти хатари бевосита барои ҳаёти инсон.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар моддаи 5 ҳаётро дахлнопазир эълон дошта ("ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд"), ҳуқуки инсонро ба ҳаёт химоя мекунад. Тибқи моддаи 18-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон "ҳар кас ҳаққи зиндагӣ дорад". Ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ бояд дар химояи ҳаёти инсон аз сӯиқасд ба он аз ҷониби ҳар касе набошад, истанд.

Ҳуқуқ ба ҳаёт на танҳо бо Конститутсия, балки бо қонунгузории ҷиноятӣ дар он моддаҳои Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки он ҷо суҳан дар бораи ҷавобгарӣ барои як қатор ҷиноятҳо (қуштор, расонидан то ба худкушӣ, дар ҳолати хатарнок гузоштан ва ғайра) меравад, қафолат дода мешавад.

Ҳеҷ як манфаити ҷамъиятӣ қуштори одамеро, ки барои ҳаёти дигар одамон хатарнок нест, қонунан ҳақ бароварда наметавонад. Қуштори инсон бо истифодаи қувва таъхо дар се ҳолати истисноӣ қонунӣ аст: химояи шаҳрвандон аз истифодаи ғайриқонунии зӯроварӣ; хангоми гузаронидани ҳабси муташаккилона ё рафъи фирори маҳбус; барои паҳш кардани исён ва бетартибҳои ғайриқонуний. Тавре маълум аст, барои инсон эҳсоси худнигоҳдорӣ ҳос аст. Одам аз ҳама ё зӯроварӣ худро муҳофизат карди истода, барои зӯроварии ҷавобӣ ё химояи зарурӣ ҳақ дорад. Ин боз яке аз проблемаҳои марбут ба амалисозӣ ва химояи ҳуқуқи ҳар инсон ба ҳаёт аст.

2. ҶАЗОИ ҚАТЛ ВА ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ. Яке аз проблемаҳои аз ҳама шадиди ҷаҳони имрӯза бекор кардани ҳукми қатл аст. Ҳукми қатл дар санадҳои қонунгузории бисёр мамлакатҳо чуи ҷорани истисноии ҷазодихӣ зикр гардидааст. Вале оё он омили ниғаҳдорандаи ҷинояткорӣ аст? Оё он

ҳуқуқҳои инсонро вайрон намекунад? Онро истифода кардан даркор аст ё бекор кардан? Агар қазои қатл нисбати одами бегуноҳ ба сабаби ҳатон судӣ ба ҷо оварда шуда бошад, оё ин ҳаторо ислоҳ кардан мумкин аст? Ба ин саволҳо ҷавобҳои яқхела нестанд.

Қазои қатл аз ҳаёт маҳрум кардани инсон аз ҷониби давлат мутобиқи қонуни банди ҳукми қатл баровардани суди босалоҳият аст.

Дар мамлакатҳое, ки қазои қатл бекор карда нашудааст, он барои ҷиноятҳои нисбатан вазнин тибқи қонуни вақти содир шудани ҷиноят амалкунанда ва ба нуқтаҳои Паймони байналҳалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ихтилофинодшта ба амал бароварда мешавад.

Дар қисми 2-и моддан 6-и Паймони байналҳалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ омадааст: "Дар кишварҳое, ки ҳукми қатлро бекор накардаанд, ҳукми қатл метавонад танҳо барои ҷиноятҳои вазнинтарин мутобиқи қонуне, ки ҳангоми содир намудани ҷиноят амал мекард ва бо муқаррароти ҳамин Паймон ва Конвенсия дар бораи пешгирии ҷинояти қатли ом ва ҷазо барои он муқолиф набошад, бароварда шавад. Ин ҷазо метавонад танҳо ҷиҳати иҷрои ҳукминомаи қатъис, ки аз тарафи суди босалоҳият бароварда шудааст, анҷом дода шавад".



Расми 15. Ҳуқуқ ба ҳаёт

Қомеаи ҷаҳонӣ бо дар назардошти мувофиқи мақсад будани бекор кардани ҷунин ҷазо дар ҳамаи мамлакатҳо дар оянда ба давлатҳо пешниҳод менамояд, ки теъдоди одамони нисбатан қазои қатл иҷрошавандаро ҳар ҷи камтар кунанд. Чунончи, қазои қатл нисбати ашхоси аз 18-сола ҷавон ва занҳои ҳомила ба амал бароварда намешавад. Аз ҳаёт маҳрум кардани аъзои гурӯҳи муайян дар миқёси васеъ баробари геносид аст, ки мансуб ба ҷиноят бар зидди инсоният мебошад.

Геносид (аз юнонӣ *genos* – ақлод, қabila ва лот. *caedo* – мекушам) - қир кардани гурӯҳҳои алоҳидаи одамон аз рӯи аломатҳои нисбатӣ, миллӣ ва ё динӣ яке аз ҷиноятҳои вазнинтарин бар зидди инсоният мебошад.

Кӯшиши бекор кардани қазои қатл соли 1989 ба пайдоиши Протоколи дуҷуми факултативӣ ба Паймони байналҳалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, ки қазои қатлро бекор мекунад, оварда расонд. Аммо протоколи мазкур аз ҷониби на ҳамаи давлатҳои ҷаҳон тасдиқ карда шудааст.



Оё Шумо пешравино ба сӯи бекор кардани ҷазои қатл дуруст мешуморед?

Мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазои қатл чун нави истисноии ҷазо барои содир кардани чунин ҷиноятҳо пешбинӣ мегардад: куштор, тачовуз, терроризм, геноцид, биосид.

Ҳеч кас аз ҳаёт маҳрум карда наменавад, ба истисноӣ ҳукми суд барои ҷинояти махсусан вазин.

Қисми 2-и моддаи 18-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аммо аз 15 июли соли 2004 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун дар бораи боздошти истифодаи ҷазои қатл истифода мешавад, яъне чун дар бисёр давлатҳои дигари ҷаҳон ба ҷазои қатл мораторий ҷорӣ карда шудааст.

Мораторий (аз лот. moratorius – сусткунанда, бозмондан) ба баъд бозмондани иҷрои ӯҳдадорини муқарраркардан давлат ба муҳлати муайян ва ё то ба охир расидани ягон воқеаҳои ғайриқонунии мебошад.

3.ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ ВА ЧАНГ. Низоъҳои мусаллаҳона воқеияти бераҳмонаи асри XXI аст. Ба назар чунин мерасад, ки ҳанӯз асри XX бояд сиёсатмадоронро ба хулосаи зер меовард: бо роҳи зӯрварӣ ҳал кардани ягон проблема мумкин нест! Чанг танҳо проблемаҳои нави иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ғайра ба бор меорад. Ва агар пешгирӣ кардани низоъҳои мусаллаҳона муяссар нагардад, ақаллан барои ҳимояи одамон аз воқеияти чанг ва кам кардани оқибатҳои харобиовари он тадбирҳои андешидан лозим аст.

Дар ҷаҳони имрӯза масъалаи ҳуқуқи ҳар як инсон ба ҳаёт дар давраи чанг ва низоъҳои мусаллаҳона басо муҳим аст.



Оё Шумо бо чунин ақида розӣ ҳастед, ки баҳри ҳуқуқи ба ҳаёт ҳатто дар давраи чанг ё низоъҳои мусаллаҳона мубориза бурдан лозим аст ва ин бефоида нест? Дар ин ҳусус далалиҳоро оред.

Дар айни замон механизмҳои мавҷуданд, ки имконият медиҳанд, оқибатҳои низоъҳои мусаллаҳона сабуктар гардонда шаванд; аввалан, қарордодҳои байналмилалӣ ҳастанд, ки истифодаи навиҳон алоҳидаи силоҳҳои маҳдуд месозанд; дуюм, фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Кумитаи байналмилалӣи Салиби Сурх, ки ба зарардидагони чанг кӯмакҳои мерасонанд.

Ҳамаи қарордодҳо, эълонҳои ва конвенсияҳои мансуб ба ҳимояи зарардидагони чанг бо як ном – ҳуқуқи байналмилалӣи башардӯстона муттаҳид мешаванд, ки асоси онро конвенсияҳои женевагӣ ташкил медиҳанд. Аввалин чунин конвенсия соли 1864 қабул шуда, ба вазъи беморон ва захмиёни армияҳои амалкунанда дахл дошт. Тадричан доираи амалиёти он васеъ гашта, аз соли 1868 инҷониб амали Кумитаи

байналмилалии Салиби Сурх ба беморон, захмиён ва хизматчиёни киштиҳои дар бахрҳо дучори ғаркшавӣ гардидан қувваҳои мусаллаҳ (конвенсияи дуҷум) паҳн мешавад. Риоҷи конвенсияи зикршудаи женевагӣ барои наҷот додани ҳаёти ҳарбиёни зиёде дар давраи ҷанги якуми ҷаҳонӣ ёрӣ расонд. Аммо талафоти зиёди одамон дар ин ҷанг аҳли ҷаҳонро муътақид сохт, ки конвенсияҳои женевагиро таҳким бахшидан лозим аст.

Баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ дар соли 1949 конвенсияҳои нави женевагӣ дар бораи ҳимояи зарардидагон ҷанг таҳия гардидаанд. Онҳо мутаносибан ҳимояи беморон ва захмиёнро дар хушкӣ (конвенсияи якум), дар баҳр (конвенсияи дуҷум) таъмин карда, инчунин ба ҳимояи асирони ҳарбӣ (конвенсияи сеюм) ва аҳолии осоништа (конвенсияи чорум) бахшида шудаанд. Ин чор конвенсия имрӯз низ амал мекунаанд. Дуруст аст, ки онҳоро як қатор протоколҳои марбут ба ҳимояи зарардидагон низоъҳои байналмилалӣ, ҳамчунин онҳое, ки аз низоъҳои мусаллаҳонаи дохилӣ зарар мебинанд, пурра гардондаанд.

Аз ҷумла конвенсияҳои ҳозираи женевагӣ: 1) истифодаи ҷунин усулҳо ва воситаҳои бурдани ҷангро, ки ба муҳити зист зарари васеъмнкёсу ҷиддӣ мерасонанд, манъ меку-

наанд; 2) даъват ба амал меоранд, ки бо асирони ҳарбӣ ва аҳолии осоништа муносибати инсондӯстона карда шавад; 3) ҷораҳои махсуси ҳифзи занону кӯдакон, ҳамчунин журналистони дар сафарҳои хидмати пурхатарбударо пешбинӣ менамоянд; 4) ба қормандони соҳаи тиб имконияти беамониат расонидани ёрии тиббӣ ба зарардидагон, ҳам-



Расми 16. Ҳуқуқ ба ҳаёт

чунин қашондани доруворӣ ва таҷҳизоти тиббиро қафолат медиҳанд.

Дар айни замон беш аз 160 давлати дунё иштирокдори конвенсияҳои женевагӣ буда, вазифадоранд, ки онҳоро иҷро кунанд.

Боз як имконияти ҳифзи ҳаёти инсон дар вақти ҷанг ё низоъҳои мусаллаҳона мавҷуд аст – ин манъи истифодаи навъҳои алоҳидаи силоҳ мебошад. Давлатҳо борҳо кӯшишҳои маҳдудсозии истифодаи силоҳҳоеро кардаанд, ки ба иштирокдорони амалиётҳои ҳарбӣ ё аҳолии осоништа ҷафоҳои зиёд мерасонанд (тирҳои тарқанда, минаҳои зидди кӯшуни пиёдагард ва ғайра). Дар ҳол баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ силоҳи атомӣ дар маркази диққати ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор гирифт ва сабаби ин воқеаҳои 6 августи соли 1945 рӯйдода буданд. Дар ин рӯз ҳарбиёни амриқоӣ ба

сари адолии шаҳрҳои Хиросима ва Нагасакии Япония бомбаҳои атомӣ партофтанд.

Дар солҳои 60-70-уми асри XX қарордодҳои муҳими байналхалқии марбут ба истифодаи яроқи ядрои (ҳастай) ҳукми амал пайдо карданд. Онҳо санҷиши яроқи ҳастай дар атмосфера, фазои кайҳонӣ ва зерини об, паҳн кардани яроқи ҳастай, ҷойгузин сохтани яроқи ҳастай ва дигар навъҳои силоҳи катли омиро дар қарри баҳрҳо ва укёнусоҳа манъ мекунанд. Истифодаи силоҳи ҳастаиро ҷомеаи байналмилалӣ ҷинояти вазнинтарин бар зидди инсоният донистааст.

Дар давраи ҷанг ва низоъҳои мусаллаҳона ҳамчунин истифодаи силоҳҳои химиявӣ, бактериологӣ ва биологӣ ба ҳаёти инсон хатари ҷиддӣ меоранд. Дар айни замон давлатҳои иштирокдори СММ усулҳои самарабахши назорати тадқиқотҳои илмиро дар ин соҳа меҷӯянд.

Вале ҳар қадар қарордодҳои хуб мавҷуд бошанд ҳам, иродани давлатҳо ва ҳаман иштирокдорони низоъҳо бобати истифодаи ин қарордодҳо ва эътирофу эҳтимоми ҳуқуқҳои инсон ба ҳаёт аз ҳама муҳимтар аст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ба ҳаёт, ҷазои қатл, геноцид, мораторий.

Савол ва супоришҳо

1. *Зери мафҳуми ҳуқуқи инсон ба ҳаёт чӣ фаҳмида мешавад? Ба андешаи Шумо, ҷаро ҳуқуқро ба ҳаёт ба ҳуқуқи озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) мансуб медонанд?*

2. *Рӯйхати санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии байналмилалӣ ва миллиро, ки дар онҳо сухан дар бораи ҳуқуқ ба ҳаёт меравад, бо иқтибосҳои мушаххас тартиб дода, онҳоро тавзеҳ бахшед.*

3. *Файласуфи англис Чон Локк тасдиқ мекард, ки ҳуқуқ ба ҳаёт, амвол ва озодӣ қонуни табиист. Ба андешаи Шумо, ҷаро ин тавр аст?*

4. *Проблемаҳои аз назари Шумо бевосита бо амалияҳои ва ҳимояи ҳуқуқи инсон ба ҳаёт алоқамандро номбар кунед. Давлат бо мақсади таъмини ҳуқуқи ҳар одам ба ҳаёт чӣ ӯҳдадорихоҳе ба зимма дорад?*

5. *Шеър В. А. Жуковский навиштааст: «Ҷазои қатл ба ҷуз намолидаи ҳақиқати қатъона, ки зиштиро таъқиб намуда, аз он тартиботи ҷамъиятии худӣ Худованд муқарраркардари раҳой мебахшад, чизи дигаре нест. Ҷазои қатл чун Немезидаи аз дурӣ бо шамшеру худ таҳдидунанда, чун ҳароси ҳалокати имконпазир, чун шабаҳи таъқибунандаи ҷинояткор бо ҳастии ноаёни худ даҳшатангез аст ва фикри мавҷудияти он бисёр одамонро аз бадкорихо бозмедорад». Оё Шумо бо ин андешаҳо розӣ ҳастед? Ҷаро? Дазелҳои асосии ҷонибдорон ва онҳоеро, ки зидди ҷазои қатл ҳастанд, номбар кунед.*

6. *Ин пораро аз номи инсоние, ки дар ибтидои асри XX ба ҷазои қатл маҳкум шудааст, бодикқат хонед: “Зиндагиро бо дақиқаҳо шумурдан лозим меояд, он кӯтоҳ аст. Фейлан номаро навишта истода, метарсам, ки ҳамин ҳоло дар қушода мешаваду ман онро ба охир расонда наметавонам. Ман дар ин оромии ноҳинҷор чӣ қадар худро бад ҳис мекунам! Андак хиширро се дили маро ба таппиши меорад... Дар гичирро меэзанад... Вале ин дар поён аст. Ва ман боз менависам. Аз роҳрав қадамзаниҳо ба гӯш мерасанд ва ман сӯи дар медавам. Не, ин ҳаросам*

беҳуда, вай садои қадамзанин назир аст. Оромии пурҳарос маро гулӯғир мекунад. Ҳаво намерасад. Ба сари ман гӯё сурб рехтаанд, он вазнин асту рӯи болиши меафтад. Номаро ба ҳар ҳол то ба охир навиштан даркор. Ман дар чӣ ҳусус навиштанӣ будам? Ҳа, дар бораи ҳаёт, зиндагӣ! Вақте дар паҳлуи ту марг меистад, оё дар ин ҳусус ҳарф задан хандовар нест? Бале, марг дар паҳлуи ман истодааст. Ман нафаси хуноки онро ба худ эҳсос мекунам, шабаҳи даҳшатангези он аз пеши чашмонам дур намешавад... Пагоҳӣ бармеҳезио чун кӯдак шодӣ мекунӣ, ки ҳанӯз зиндаӣ, боз як рӯзи дигар аз ҳаёт ҳаловат мебарӣ. Вале шабона! Оҳ, вай чӣ қадар машаққатҳое меорад, ки гуфтанишон осон нест... Хуб, бас аст акнун: соат наздики дуи шаб. Хобидану ором будан мумкин: имрӯз барои бурдани ман намеоянд"... Ин пароро тавзеҳ бахшед.

7 Дар бораи чанг се нуқтаи назар ҳаст: а) Дар чанг ҳеч гуна ҳуқуқ ба ҳаёт буда наметавонад. Чанг ноадолатӣ аст, ғаму андӯҳ аст; б) Чангҳо боадолатона ва беадолатона мешаванд, иштирок дар чанги боадолатона ҷиноят нест; в) Агар роҳи ҳалосӣ аз чанг набояд, баъзе маҳдудиятҳо ҷорӣ кардану дар ҳусуси камтар сохтани бераҳмиҳои чанг созиши намудан мумкин ва зарур аст. Кадом нуқтаи назар ба Шумо наздиктар аст?

§ 25. ҲУҚУҚ БА ОЗОДӢ ВА ДАҲЛНОПАЗИРИИ ШАХСИЯТ

1. АСОСҲОИ МЕЪЁРӢ-ҲУҚУҚИИ ҲУҚУҚ БА ОЗОДӢ ВА ДАҲЛНОПАЗИРИИ ШАХСИЯТ. Ҳуқуқ ба озодӣ ва даҳлнопазирии шахсият яке аз ҳуқуқҳои бунёдӣ ва фитрии шахсии (шаҳрвандии) инсон аст. Он ба ҳуқуқҳои насли яқум тааллуқ дорад. Аммо нишонаҳои аввалини ҳуқуқи мазкур ҳанӯз дар Хартияи бузурги озодихон соли 1215 ба назар мерасанд. Дартар дар марҳилаи инқилобҳои буржуазии асри XVIII он дар санади Хабеас Корпуси Британия (соли 1679), Эълومияи фаронсавини ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд (соли 1789) ва ҳуҷҷатҳои дигар чун қафолат аз ҳабсҳои ғайриқонунӣ ва истибдоди судӣ инъикос ёфтааст. Ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ онд ба ҳуқуқҳои инсон ва аксари конститутсияҳои ҳозира низ озодӣ ва даҳлнопазирии шахсиятро эълон мекоранд.

Моддан 3-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ҳуқуқ ба озодӣ ва даҳлнопазирии шахсиятро ин тавр таҳким бахшидааст: "Ҳар як инсон ба ҳаёт, озодӣ ва даҳлнопазирии шахсӣ ҳақ дорад". Моддан 9-и ҳуҷҷати байналмилалӣ мазкур тасдиқ мекунад: "Ҳеч касро худсарона дастгир, ҳабс ё бадарға кардан мумкин нест".

Меъёрҳои мазкур ҳамчунин дар Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ таҷассум ёфтаанд. Аз ҷумла дар қисми 1-и моддан 9-и ҳуҷҷати мазкур омадааст: "Ҳар як инсон ба озодӣ ва даҳлнопазирии шахсӣ ҳақ дорад. Ҳеч кас наметавонад худсарона ба ҳабс гирифта шавад ё дар ҳабс нигоҳ дошта шавад. Ҳеч кас набояд аз озодӣ, ғайр аз асосҳо ва мутобиқи расмиёте, ки тавассути қонун муқаррар карда шудаанд, маҳрум карда шавад".

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият аз ҷониби давлат ҳимоя шудани ҳар як одамро аз тааррузи ҳар касе ба ҳаёт, саломатӣ, озодӣ, амнияти шахсӣ, шараф ва кадрӣ қимати ӯ дар назар дорад. Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият моҳиятан аз ду ҳуқуқи ба ҳам алоқаманд: озодии шахсият ва ҳуқуқи дахлнопазирии шахсият таркиб ёфтааст. Онҳо аз якдигар ҷудонопазиранд.



Расми 17. Ҳуқуқи ноҳолиғоне, ки дар ҷойҳои маҳрум аз озодӣ нигоҳ дошта мешаванд

Ҳаёне шахсияте, ки озодии ӯ пурра таъмин аст, дахлнопазир низ мешавад. Ва агар дахлнопазирии шахсият таъмин бошад, пас ӯ озод низ аст.

Озодии шахсият мафҳуми васеест, ки инҳоро дар назар дорад: озодии ҷисмонӣ (яъне озодии амал тибқи озодии худ, аз ҷумла озодии ҳаракат, озодӣ аз ҳаёсу боздоштҳои ғайриқонунӣ); озодии ахлоқӣ (яъне озодии афкор, вичдон, дин); озодии иҷтимоӣ (озодии интихоби забони муошират, мансубияти миллӣ).

Ҳуқуқи дахлнопазирии шахсият ҳуқуқи ҳар инсон ба ҳимоя ва қифзи давлатӣ аз тааррузи ғайриқонунии ҳар касе ба озодӣ ва амнияти шахсии ӯ мешавад.

Амнияти шахсӣ маънии набудани зӯрварии ғайриқонунӣ ё таҳдиди зӯрварӣ ба шахсият ва бовар доштани шахсият ба оромӣ, имконияти ништирок кардан дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро дорад. Амнияти шахсӣ ҳамчунин кафолатро аз тааррузи зиддиҳуқуқӣ ба се навъи дахлнопазирии инсон: ҷисмонӣ (ҳаёт, саломатӣ), ахлоқӣ (шараф, кадрӣ қимат) ва маънавӣ (имконияти дар асоси озодии ифодаи ирода рафтор кардан, ба маҷбурсозии ғайриқонунӣ дучор наомадан) дар назар дорад.

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ба ҳамаи одамон, сарфи назар аз шаҳрвандӣ, ҳамчунин ноҳолиғӣ, бемори рӯҳӣ будан, ашхоси қобилияти фаъолиятҳои маҳдуд ё ғайри қобили амал доништашуда дахл дорад. Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсиятро то ҳадди муайян, вале танҳо дар асоси қонун маҳдуд кардан мумкин аст.

Дар Конститутсияи амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият дар меъёрҳои алоҳидаи инъикоскунандаи стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон инъикос ёфтааст.

Дахлнопазирин шахсро давлат кафолат медиҳад. Ба ҳеч кас шиканча, ҷазо ва муносибати ғайринисонӣ раво дода намешавад. Маъриди озмонши мачбурии тиббӣ ва илмӣ қарор додани инсон манъ аст.

Моддаи 18-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ кафолатҳои ҳисмонӣ, ахлоқӣ ва маънавии дахлнопазирин инсонро таҳким мебахшанд. Масалан, ҳаёту саломатини инсонро (озодӣ аз шиканча, ҷазо, муносибати ғайринисонӣ, озмоншҳои тиббӣ) моддаи 18-и Конститутсия, маъни истифодаи меҳнати занон ва нободигонро дар қорҳои вазнин ва зеризаминӣ, ҳамчунин дар қорҳои шароити меҳнаташон барои саломатини онҳо зарарнок моддаи 35-и Конститутсия кафолат медиҳанд.

Кодекси ҷиноятини Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии ҷиноятиро барои қуштор, расонидани зарарҳои ҳисмонӣ, таҷовуз ба номус, лату қуб ва дигар ҷиноятҳои зидди озодӣ ва дахлнопазирини шахси муқаррар менамояд. Кодекси муҳофизати ҷиноятини Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, бо истифодаи зӯровариҳои ҳисмонӣ ва психологӣ гирифтани шаҳодати шохид, гумонбар, ҷабрида ё айбдоршавандаро манъ мекунад.

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирини шахсият нораво будани худсариро ҳангоми боздошт ё ҳаёти қардан дар назар дорад. Тибқи моддаи 6-и Кодекси муҳофизати ҷиноятини Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳеч касро бе иҷозати прокурор ба ҳаёти гирифтани мумкин нест.

Ҳеч касро бе асоси қонунӣ дастгир, ҳаёти ва бадарға қардан мумкин нест.

Қисми 2-и моддаи 19-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар соҳаи нигоҳдории тандурустӣ дахлнопазирини шахсияти одамон бо риояи қоидаҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи тиббӣ кафолат дода мешавад, масалан, гирифтани ризоияти беморон барои амалиёти ҷарроҳӣ, ҳар гуна таҳқиқ таҳлилҳо ва ҳатто сӯзантабобат.

Риояи шараф ва қадру қимати шахсият аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Ҳар инсон, сарфи назар аз ҷинс, синну сол, вазъи иҷтимоӣ, молу мулк, вазифаи ишғолкардааш, шараф ва қадру қимат дорад. Онҳо ногузиранд, бинобар ин ҳар кас ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки ӯро эҳтиром қунанд ва дахлнопазирини маънавиашро вайрон нақунанд.



Ба хотираи оред, ки зери мафҳумҳои "шараф" ва "қадру қимат" чиро мефаҳманд?

Кодекси ҷиноятини Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯҳмат ва таҳқирро ҷиноят мешуморад ва ҷунин қирдорҳоро манъ месозад, зеро онҳо шарафи инсонро паҳлӯ зада, шаънашро доғдор месозанд. Ҷунин амалҳоро Кодекси муҳофизати ҷиноятини Ҷумҳурии Тоҷикистон низ масалан, ҳангоми гузаронидани тафтишот, шаҳодатдиҳӣ, эксперименти тафтишотӣ ва ғайра манъ

мекунад. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, қоидаҳои ҳифзи шараф ва қадру қимати инсонро аз ҷумла бо роҳи таллоғӣ кардани зарари ахлоқӣ таҳким бахшидааст. Дар сурати аз ҷониби шахси ҷавобгар паҳн карда шудани маълумотҳои, ки шаъну эътибори даъвогарро доғдор месозанд, суд новобаста аз гуноҳи шахси ҷавобгар зарари расонидашударо бо ифодани пулӣ муайян карда, ба фонди даъвогар мерӯёнад. Агар маълумотҳои тўхматангези пастзанаандаи шаъну эътибор дар матбуоти даврӣ ҷоп шаванд, суд ҷавобгарро метавонад водор созад, ки дар ҳамаи нашрияҳои радиои ҷоп қунонад.

Дахлнопазирии маънавии шахсият бо роҳи манъ кардани амалҳои гуногуни характери зӯрварӣ дошта ва ба рӯҳияи инсон таъсири манфӣ расонанда таъмин карда мешавад. Масалан, пурсиши иштирокдори мушофиа зеро таъсири гипноз ё бо роҳи истифодаи фишоровариҳои гуногуни экстрасенсорӣ; ё маълумотгирии муфаттиш бо роҳи тарсондан, истифодаи сеҳру ҷоду ва ғайра.

2. МАҲДУДИЯТИ ОЗОДИ ВА МАҲРУМИЯТ АЗ ОЗОДИ. Таъмини дахлнопазирии ҷисмонӣ, рӯҳонӣ, маънавии шахсиятро давлат кафолат медиҳад. Аммо бо дар назардошти манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлат дар баъзе ҳолатҳо маҳдудсозии ҳуқуқҳо ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият имконпазир аст. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳо, шартҳо ва тартиби ҷунин даҳлатро муайян мекунад ва таҳким мебахшад.

Ҳуқуқи инсонро ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият дастгири ҳаёс кардан маҳдуд месозанд. Дар қонунгузориҳои байналмилалӣ ва миллӣ ин мафҳумҳо, ҳамчунин истилоҳҳои “ашҳоси дастгиршуда” ва “маҳбус”-ро фарқ мекунанд.

Дастгир кардан боздошти муваққатии (на бештар аз 72 соат) шахси ба содир кардани ҷиноят гумонбар аст, ки ба ӯ дар шакли маҳрум кардан аз озодӣ ҷазо додан мумкин аст.

Ҳаёс кардан ҳамчун ҷоран нисбатан қатъии пешгирӣ дар маҳбус нигоҳ доштан аст.

Ҳаёс кардан (дар забони лот. arrestum – суд, қарор) боздошти маҷбурии ва ҷой кардан дар маҳбус аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон он наъни ҷазои ҷиноятност, ки аз ҷудонгоҳдорӣ қатъӣ иборат аст.

Ба ин тарик, шахси дастгиршуда ҳама гуна шахсест, ки аз озодии шахси маҳрум шуда, аммо барои содир кардани ҷиноят маҳкум нашудааст, маҳбус бошад, шахсест, ки дар натиҷаи маҳкум шудан барои содир кардани ягон ҷиноят аз озодӣ маҳрум гардонда шудааст. Ҳамаи ашҳоси аз озодӣ маҳрумшуда қоҳидаву нозуктабиатанд. Рафтори ашҳоси мансабдор, махсусан қодимони миллӣ, нисбати шахси дастгиршуда ва маҳбус бояд инсондӯстона бошад ва ба қонун қатъиян мутобиқат қунад.

Дастгирӣ ва ҳабси ғайриқонунии одамро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноят ҳисоб мешавад (моддаи 358-и КҶ).

Ҳабс ва дастгир карданиро метавонад корманди милиса ба амал барорад, вале дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозатро ба ин амалҳо прокурор медиҳад. Дар борон ҳама гуна ҳолисаҳои дастгир кардан мақомоти таҳқиқу тафтишоти пешакӣ ё муфаттиш бояд дар бадали 24 соат прокурорро ба таври хаттӣ огоҳ созанд, прокурор дар навбати худ, дар бадали 48 соат барои ҳабс кардан ё озод кардани одами дастгиршуда бояд иҷозат диҳад. Дастгиркунии набояд аз 72 соат (аз лаҳзаи дастгиршавӣ то гирифтани иҷозати прокурор барои ҳабс) беш бошад.

Ҳабс ва дастгир кардан бояд асос дошта бошанд. Ҳангоми ҳабс ва дастгиркунии бояд тартиботи амалисозии онҳо ва муҳлатҳои қонунии риоя гирида. Ҳамаи инҳоро Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунад.

Шахсро танҳо бо асосҳои зерин дастгир кардан мумкин аст: 1) вақте одамро ҳангоми содир кардани ҷиноят, ё баъди он дастгир карданд, яъне дар лаҳзае, ки шахс ҷиноятро ба анҷом расонид, ханӯз дар ҷои ҷиноят аст, ё қўшиши аз он ҷо пинҳон шудан дорад; 2) вақте шохидон, аз ҷумла ҷабрдидагон, он одамро чун ҷиноятсодиркарда рӯйрост нишон медиҳанд; 3) вақте дар одами гумонбар ё либоси ӯ, дар киса ё манзилаш нишонаҳои баралои ҷиноят пайдо карда мешаванд; 4) агар баъзе маълумотҳои дигаре бошанд, ки барои гумонбар доистани ин одам дар содир кардани ҷиноят асос шуда метавонанд, ин шахсро танҳо вақте дастгир кардан мумкин аст, ки ӯ барои пинҳон шудан аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ воқеан қўшиш намояд; 5) асоси дастгиркунии набудани ҷои доимии зист бошад; 6) ҳамчунин муқаррар нагардидани шахсияти ин одам асоси дастгиркунии шуда метавонад.

Ашхоси дастгиршуда бояд дар ҷойҳои расман эътирофшудаи нигоҳдорӣ нигоҳ дошта шаванд, дар ин ҳусус оилаҳои онҳо ва намоёндагони қонунии бояд маълумоти пурра гирида. Дар сурати дастгир кардан мақомоти дастгиркуниро ба амал оварда ё муфаттиш бояд дар борон дастгиркунии кўтоҳмуддат протокол тартиб диҳанд ва дар он ба таври хатмӣ асосҳо, сабабҳо, рӯз ва соат, сол ва моҳ, ҷои дастгиркунии, шарҳи одами дастгиршуда ва замони тартиб додани протоколро нишон диҳанд. Баъди пур кардани протокол он аз ҷониби шахси онро пуркарда ва шахси дастгиршуда имзо карда мешавад.

Шахси дастгиршуда ҳуқуқ дорад: 1) донанд, ки ӯро барои содир кардани қадом ҷиноятҳо гумонбар медонанд, аз кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ талаб намояд, фаҳмонанд, ки барои чӣ ӯро дастгир карданд; 2) қонунии будани ё набудани дастгир шуданиро дар суд рафту бадал намояд; 3) аз маъмурияти ҷои алоҳидан нигоҳдорӣ муваққатӣ ва ё ҷои нигоҳдорӣ тафтишотӣ талаб намояд, ки талаби ӯро дар ҳусуси тафтиши қонунмандии дастгир кардани ӯ ба прокурор хабар диҳанд; 4) аз амалҳои ашхоси таҳқиқу тафтиши пешакӣ гузаронида, муфаттиш ё прокурор шикоят кунад, тавзеҳот бидиҳад ва дархост намояд; 5) бо шикоят ва аризаҳо бо мақомоти

давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ашхоси мансабдор мурочиат кунад; б) аз либосу пойафзоли худ, инчунин дигар асбобу ашёи зарурӣ истифода барад.

Ашхоси дастгиршуда вазифадоранд, ки талаботи Қондаҳои тартиботи дохилро дар ҷойҳои нигоҳдории дастгиршудагон риоя кунанд.

Ҳабс кардани нафаре маънои аз озодӣ маҳрум кардани ӯро дорад. Ҳабс (дар маҳбас нигоҳ доштан) чоран охирин аст, вақте асосҳои мавҷуданд, ки шахси айбдоршаванда дар озодӣ монда, метавонад аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ пинҳон шавад, ё бо амалҳои худ ба рафти тафтишот халал расонад. Сарфи назар аз ҳадафҳои ҳабс барои амали гардонидани он асосҳои қонунӣ заруранд. Ҳабс танҳо бо иҷозати прокурор фақат аз рӯи парвандаҳои онд ба ҷиноятҳои, ки барои онҳо қонун ҷазоро дар шакли маҳрум кардан аз озодӣ ба муҳлати беш аз як сол пешбинӣ мекунад, ба амал бароварда мешавад.

Дар сурате, ки муфаттиш дар бораи ҳабс кардан қарор қабул менамояд, вай вазифадор аст, дар бадали 24 соат аз лаҳзаи дастгир кардани шахс ба прокурор қарорро дар хусуси истифода кардани чораҳои пешгирӣ дар шакли нигоҳдорӣ дар ҳабс пешниҳод намуда, дар он бояд асосҳои баён намояд, ки тибқи онҳо зарурати ба ҳабс гирифтани айбдоршаванда ба миён омадааст. Прокурор дар бадали 48 соат бояд масъаларо дар хусуси додани иҷозат барои ҳабс ё озод кардани шахси дастгиршуда ҳал намояд. Ба қарор маводи тасдиқкунандан асоснокии қарор замима карда мешавад.

Шахси ҳабсшуда ҳуқуқ дорад: 1) дар бораи ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои худ ба забони модарӣ ё забони дигари барояш фаҳмо маълумот бигирад; 2) муносибати шониста бинад; 3) бо ариза, раддия дар бораи ҳуқуқҳо ва озодиҳои худ чи шахсан ва чи ба воситаи адвокат нисбат ба маъмурияти ҷойҳои нигоҳдории дастгиршудагон ва маҳбусон ба суд, прокуратура, мақомоти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, ба ҳизбо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, васонти ахбори умум, ҳамчунин ба мақомот ва ташкилотҳои байналмилалӣ онд ба ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон мурочиат намояд; 4) бо ҳешовандон ва дигар одамон танҳо бо рухсати ҳатти муфаттиш (чун қоида, на бештар аз як маротиба дар як моҳ) мулоқоти давомнокиаш аз як то ду соат дошта бошад; 5) ҳамарӯза аз ҳешовандон дастовез, маводи гизоӣ барои истеъмол қабул намояд; 6) бо худ ҳуччатҳо ва навиштаҷоти марбут ба парвандан ҷиноятӣ дошта бошад; 7) аз лаҳзаи роҳ дода шудани адвокат ба парванда бо ӯ мулоқотҳои миқдор ва давомнокиашон номаҳдуд кунад; 8) аз сайругашти ҳаррӯзаи давомнокиаш як соат истифода кунад; 9) ба озодии афкор, вичдон ва эътиқоди динӣ ҳақ дорад; 10) бо ҷаҳони берунӣ муошират намояд; 11) бо ному фамилияи худ ном гирифта шавад; 12) моҳе як маротиба пули фиристодашударо гирад.

Шахси дастгиршуда вазифадор аст: 1) қоидаҳои муқарраргардидаи тартиботи дохилӣ ва қоидаҳои санитарӣ-гигиениро риоя кунад, намуди зоҳирии ҳуб дошта бошад, дар камераҳо ҳамеша тозагиро нигоҳ дорад; 2) талаботи маъмуриятро бечуну чаро иҷро кунад, бо кормандони он ва байни худ ҳалиму меҳрубон бошад; 3) ҳангоми ба камера дохил шудани ашхоси

хайати роҳбарикунандаи мақомоти қорхон дохилӣ аз ҷой бархезад ва дар саф истад; 4) ба ашёву таҷхизот ва дигар амвол муносибати эҳтиётқорона кунад; 5) бо таъиноти маъмурият дар камера вазифаи навбатдориро ба ҷо орад.

Ба усулҳои дигари қонунии маҳдудсозии озодиҳо ва дахлнопазирини шахсият инҳо тааллуқ доранд: таъбири маҷбурии ашхоси рӯҳан бемор, ки барои худ ва дигар одамон хавфноканд, карантини муваққатӣ нисбат ба одамони гирифтори бемориҳои хавфнокӣ сирояткунанда, фиристодани ноқобилгон ба мактабҳои махсуси тарбиявӣ ва ғайра.

3. МАХСУСИЯТҲОИ ДАСТГИРКУНИИ ВА ҲАБСИ ПЕШАКӢИ НОБОЛИГОН. Дастгиркунии ва ҳабси пешакӣ нисбат ба ноқобилгон низ истифода мешавад. Ноқобилги ҷиноят содиркарда ба қаролатҳои гуногуни судӣ боадолат, аз ҷумла ба ҳифзи иловагии махсус ҳуқуқ дорад.

Тибқи моддаи 37(б) Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак (соли 1989) "ҳабс, дастгиркунии ва ё дар маҳбус нигоҳ доштани кӯдак тибқи қонун танҳо ба сифати ҷоран охирии бо истифодаи муҳлати ҳар ҷи кӯтоҳи давраи дахлдор амалӣ гардонда мешавад".

Дар қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон низ хусусиятҳои дастгиркунии ва ҳабси ашхоси ноқобилг таҷассум ёфтаанд.

Қонунгузори нисбати ноқобилгон ба сифати ҷорҳои оғоҳи пешгирикунанда қаролати шахсӣ ҷамъиятӣ ва назорати имконпазирини волидон, васило ва парасторон, маъмурияти кӯдакистонҳоро пешбинӣ мекунад. Дастгирӣ ҳабс кардан ҷун ҷоран пешгирикунанда нисбат ба ноқобилгон дар қаролатҳои истисноӣ, агар инро вазнинии ҷинояти содиршуда талаб кунад, истифода мегардад. Дар лаҳзаи интиҳоби ҷорҳои пешгирикунанда синну сол, қаролати саломатӣ ва вазъи оилавӣ ба инобат гирифта мешавад. Ноқобилгони дастгир ва ҳабсшуда бояд аз қалонсолон ва ноқобилгони маҳбус ҷудо нигоҳ дошта шаванд. Дар лаҳзаи нисбат ба ноқобилг истифода гардидани ҳабси пешакӣ маводи парванда аз ҷониби прокурор омӯхта мешавад ва ноқобилги гумонбар ё айбдоршавандаро дар ҳама қаролат ҳуди прокурор мепурсад. Дар бораи дастгир шудани ноқобилг ҳатман волидони ӯ ё шахсони онҳоро ивазкунанда хабардор карда мешаванд.

Ноқобилги бо гумони содир кардани ҷиноят дастгиршуда ҳақ дорад: 1) донад, ки ӯро барои содир кардани қаролат ҷиноят гумонбар мекунанд; 2) талаб наояд, ки прокурор дурустии дастгиркуниро санҷад; 3) аз амалҳои таҳқиқ тафтиши пешакӣ, муфаттиш ё прокурор шикоят кунад, шарҳу тавзеҳот диҳад ва дархосту хоҳиш иброз дорад; 4) бо шикоят ё хоҳиш ба мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ё ашхоси мансабдор муроҷиат кунад; 5) аз либосу пойафзол, инчунин дигар қизҳои зарурии дар Қоидаҳои тартиботи дохилии ҷойҳои нигоҳдории ашхоси дастгиршуда зикргардида истифода кунад.

Дастгирӣ ҳабс кардан ва аз озодӣ маҳрум намудани ноқобилг дар қаролатҳои истисноӣ, ҳамаҷун ҷоран ниҳой истифода шуда, он бояд тибқи қонун ва аз рӯи имконият бояд дар муҳлати кӯтоҳтарин давом кунад.

Кормандони мақомоти хифзи ҳуқуқ муносибати худро ба ноболигон дар асоси рӯя ва эҳтироми ҳуқуқҳои онҳо муайян намуда, бояд дар ҳаққи ноболигон ғамхорӣ намоянд ва ба онҳо зараре нарасонанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *озодии шахсият, дахлнопазирии шахсият, амниятии шахсӣ, маҳрумӣ аз озодӣ, дастгиркунӣ, ҳабе.*

Саволҳо ва суворишҳо:

1. Шарҳ диҳед, ки Шумо маҳияти ҳуқуқҳои инсонро ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ чӣ хел мефаҳмед?

2. Амниятии шахсии инсон чист?

3. Ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии таҳкимбаҳшандаи ҳуқуқро ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият номбар кунед.

4. Оё ҳуқуқро ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият маҳдуд кардан мумкин аст?

5. Маҳрум кардан аз озодӣ чӣ маънӣ дорад ва одам баъди кадом амалҳо аз озодӣ маҳрумгашта доништа мешавад?

6. Мувофиқи қонунгузориш Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом мақомот салоҳияти додани иҷозатро ба ҳабеи пешакӣ дорад?

7. Ба андешаи Шумо, барои одам маҳдудияти озодӣ душвор аст, ё маҳрумшавӣ аз озодӣ?

8. Нобалиги барои содир кардани ҷиноят дастгиршуда кадом ҳуқуқҳоро дорад?

9. Вазъияти зеринро бодикқат хонед ва муҳокима кунед: "Хонандагони синфи 8 "Б" П.Тешаев ва Н.Нуров (ҳар ду 15-сола) аз ҷониби муаллими тарбияи ҷисмонӣ дар майдончаи варзишии мактаб ҳангоми ҷанг ва занозанӣ бо якдигар боздошт гардида, ба кабинети директор оварда шуданд. Директор баъди муайян кардани он ки онҳо чандин маротиба ба чунин амалҳо айбдоранд, ба волидони бачаҳо мувоҷиҳат накарда, ба милитсия занг зад. Бачаҳо дар шӯъбаи милиса муддати 5 соат нигоҳ дошта шуданд ва танҳо баъди ин ҷо омадани волидонашон ба хонаҳояшон ҷавоб дода шуданд". Ба фикри Шумо, дар шӯъбаи милиса муддати 5 соат боздошт шудани ноболигон маҳдудсозии озодӣ аст, ё маҳрум кардан аз озодӣ? Ба ақидаи Шумо, нисбат ба хонандагон бояд чӣ гуна чораҳо мебаранд?

10. Ба фикри Шумо, оё ба муассисаҳои махсуси тарбиявӣ фиристодан хонандагон маҳрум кардан аз озодӣ аст?

§26. ҲУҚУҚ БА ҲАЁТИ ХУСУСӢ

1. ТАВСИФИ УМУМИИ ҲУҚУҚ БА ҲАЁТИ ХУСУСӢ. Ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ яке аз ҳуқуқҳои шахсии (шахрвандии) инсон буда, ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ дорад, аз мансубияти шахрвандии шахс вобаста нест ва аз чунин тарафҳои зиндагии дохилӣ ва доираи муоширате, ки онҳо бошуурона маҳфӣ нигоҳ медоранд, иборат аст. Дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ маҳфуми умумӣ буда, дахлнопазирӣ ба тарафҳои гуногуни ҳаёти шахсӣ (хусусӣ), аз ҷумла аерори шахсиву онлаӣ, дахлнопазирии манзил, маҳфияти мукотибот, гуфтугӯҳои телефонӣ, муҳобироти почтавӣ, телеграфӣ ва ғайраро дар назар дорад.

Ҳаёти хусусӣ соҳан махсусӣ ғайолияти ҳаётии инсон аст, ки аз ҷониби худ инсон мувофиқи эътиқоди ботинии ӯ назорат карда шуда, мақсадаш қонъ гардонидани талабҳои шахсии ӯ аст.

Ҳаёти хусусӣ соҳан аз шахсият ҷудонопазирест, ки одам худ қоидаҳои худро муқаррар карда, қарорҳо қабул менамояд. Ҳама гуна даҳлат ба ҳаёти шахсии инсон танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ дар асоси қонун ва қарори махсуси суд имконпазир аст.

? *Фикр кунед, оё инсон метавонад ба ҳаёти хусусӣ ҳақ барорад: қубоқ, маҳкумишуда, шаҳршанси ғайри қобили амал?*

Ҳар як одам одатҳо, некбинию бадбинию, тарафҳои сусти характер, сир, нақшаҳо, шуглҳои дӯстдошта ва ғайра дорад, ки бо мафҳуми ҳаёти хусусӣ фаро гирифта мешаванд. Ҳаёти хусусиро ҳар кас дорад, вале оё ӯ меҳочад, ки ин тарафи ҳаёташ ба ҳама маълум бошад?

Ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ҳуқуқ аст, на вазифа. Ҳар як одам метавонад “фазои ҳаётӣ”-и худро ҳимоя намояд, вале ӯ инро барои ҳама ошкоро ба ҷо оварда метавонад, ахбороте, ки одам танҳо бо хоҳиши худ ба дигарон мегуяд, номи ахбороти конфиденсиалиро (аз лот. confident-боварӣ) гирифтааст. Ахбороти махфӣ (конфиденсиалӣ) маънии ахбороти хусусиро дорад, ки шахс ба ягон одами дилхоҳаш бовар карда гуфтааст.

Маънии мафҳуми “ҳаёти хусусӣ” моҳияти таърихӣ дорад, ба ташаккули он расму оинҳо, дараҷаи фарҳанги ҷомеа, хусусиятҳои миллӣ ва анъанавии инкишофи давлат асари худро мегузоранд.

? *Ба индешан Шума, оё дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бобати амалшавии ҳуқуқҳо ба ҳаёти хусусӣ ягон маҳсусиятҳо ҳастанд?*



Расми 18. Ҳуқуқ ба ҳаёти шахсӣ

Зӯран зада даромадан ба манзил, даҳлат қардан ба ҳаёти хусусӣ барои ҳеч кас мумкин нест. Давлати демократии ҳуқуқбунёд на танҳо ба ҳаёти хусусии шахс даҳлат намекунад, балки вазифадор аст, ки онро аз тааррузи ғайриқонунӣ ҳимоя кунад. Масалан, дар бисёр мамлакатҳо сирри шахсӣ ва оилавӣ бо қонун ҳифз карда мешавад. Ҳуқуқ ба эҳтироми

хаёти хусусӣ ҳуқуқи даҳлат накардан ба ҳаёти шахсӣ, ҳуқуқи бо хоҳиши худ зиндагӣ кардан бе ошкорсозии тафсилоти ҳаёти шахсӣ аст. Давлати тоталитарӣ баръақс, чун қонда, кӯшиш мекунад, ки соҳаи ҳаёти хусусиро то ҳадди охирин маҳдуд созад. Дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ як қисми соҳибхитиёрии ҳосаи инфиродӣ, гуфтав мумкин аст, мухторияти шахсият мебошад.

Олимон, ҳуқуқшиносони имрӯза ду ҷиҳати ҳоси ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусиро ҷудо мекунанд: ҳуқуқи инсон ба дурӣ, ё ҷудошавӣ ва ҳуқуқи инсон ба муошират. Ҳуқуқ ба дурӣ, ё ҷудошавиро онҳо тавассути мафҳуми "сир" баррасӣ мекунанд. Дар айни замон (алалхусус дар Фарб) мафҳуми "прайвеси" (аз англ. privacy - ҷудой, сир, махфият) хеле маъмул гаштааст. Ба иборан дигар, ҳуқуқ ба ҷудо будан маънии ҳуқуқи инсонро ба осудагузорӣ дорад. Равоншиносии имрӯза чунин меҳисобад, ки хоҳиши ҷудо, бо фикру андешаҳои худ танҳо ба танҳо будан ҳосияти табиин ҳар як шахсияти инкишофёфта мебошад, ки онро бояд эҳтиром кард. Ҳуқуқ ба дуриҷӯиро ҳамчун ҳуқуқи мухтор будани шахс аз ҷаҳони ӯро иҷотакарда тавсиф бахшидан мумкин аст.

Ҳуқуқи инсон ба муошират пеш аз ҳама маънии иштироки ӯ дар ҳаёти ҷамъиятӣ, ҳамкорӣ ва ниғаҳдории муносибатҳо бо дигар одамон, алалхусус дар соҳаи эҳсосотӣ, барои рушд ва худтатбикуниро дорад. Дар ин маврид низ рафтори ӯ набояд ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусии дигар одамонро ҳалалдор гардонад.

Дар бисёр мамлакатҳо маҳдудиятҳои муайяни ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ бо қонунгузорӣ ба танзим дароварда шудаанд. Қонунбарор кӯшиш менамояд, ки байни амалисозии ҳуқуқи инсон ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ва маффиятҳои давлат созишу мусолиҳа пайдо карда, ҳамчунин мақомоти давлатиро ва ошкорсозии сирри давлатию ҳарбӣ эмин дорад.

2. АСОСИ МЕЪЁРИ-ҲУҚУҚИИ ҲУҚУҚ БА ҲАЁТИ ХУСУСӢ. Дар ибтидои асри ХХ дар аксари санадҳои байналмилалӣ ва конституционӣ таҳкимбахшии ҳуқуқҳо ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ҷой надоштанд. Бартарият танҳо ба маффияти муқотибот ва муҳобироти телеграфӣю телефонӣ дода шуда буд. Танҳо баъди анҷоми ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ ҳангоми ислоҳотбахшии низоми давлатии мамлакатҳои аврупоӣ дар конституцияҳо ишораҳо оид ба ҳаёти хусусии инсон пайдо шуданд. Ҳуқуқи мазкур таҳкими меъёриро дар Эълониҳои умумии ҳуқуқи башар пайдо кард.

Ба ҳаёти шахсӣ ва амлакии ҳаҷ аз фард даҳлати худсарона намудан ва ба дахлнопазирии мақоми, сирри муқотибот, шараф ва обрӯи ӯ худсарона сӯиқасд кардан мумкин аст. Ҳар як инсон ҳуқуқ дорад, ки дар мақоми ҷумми муқомавӣ ё сӯиқасд аз ҳимояи қонуни истифода намоад.

Моддаи 12-и Эълониҳои умумии ҳуқуқи башар

Хошии ҳар инсон ва ҳар як оила бобати дар назари дигар одамон ба аври мусбат вонамуд шудан ва пинҳон доштани маълумотҳо дар хусуси далелҳо ва ҳодисаҳое, ки метавонанд обрӯи ӯро (онҳоро) резонанд, комилан табиӣ аст. Вале аз ҷониби дигар, маҳз ҳамин далелҳо ҳамеша тавачҷӯхи аҳли ҷомеа ро ба худ ҷалб мекунанд.



Фикр кунед, оё байни отодии ахбори умум ва сирри шахсии оилаи ҳудуде аҷудо дорад?



Расми 19. Ҳуқуқ ба ҳаёти шахсӣ

Чун қоида, қонунгузорӣ манъ будани ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва истифода кардани ахборотро дар боран ҳаёти шахсии одам бе розигии ӯ қафолат мебахад. Конститутсияи (Сарқонун) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба ҳаёти хусусии

одамро таҳким бахшидааст. Мувофиқи қисми 2-и моддаи 23-и Конститутсия “дар боран ҳаёти шахсии инсон бе розигии ӯ ҷамъ намудан, нигоҳ доштан, истифода ва паҳн кардани маълумот манъ аст”. Гайр аз ин дар моддаи мазкур гуфта шудааст: “Маҳрамияти мукотиба, сӯҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахс таъмин карда мешавад, ба истиснои мавридҳое, ки дар қонун нишон дода шудааст”.

Дар ҷаҳони имрӯза бе истифодаи воситаҳои нави алоқа зиндагӣ қардан маънӣ надорад. Ва вазифаи асосии давлат фароҳам овардани шароитҳое мебошад, ки ахбороти бо шабақаҳои алоқа додашаванда аз ҷониби дигарон истифода бурда нашавад. Табиӣ аст, ки ҳуқуқи инсонро ба маҳрамияти шахсӣ оилави, сирри муросилоту муҳобирот комилан мутлақ шуморидан нашоад. Давлат далелҳои ҷинояткорона, ғайриҷиноятии зиддихуқуқии инсонро махфӣ нигоҳ дошта наметавонад. Баъзан бар асоси қарори мақомоти судӣ, вақте онд ба парвандаи ҷиноятии гирифтани далелҳои ғайриқонунии лозим меояд, маҳлудсозии ҳуқуқҳо ба маҳрамияти мукотибот, гуфтугуҳои телефонӣ, муҳобироти почтавию телеграфӣ ва ғайра мумкин аст.



Стемаи муайянкунандаи мафҳуми "ҳаёти хусусӣ"-ро бошиққат омӯшед. Шумо ба соҳаи ҳаёти хусусӣ бо чиро дохил кардаишед? Оё ҳисобҳои банкиӣ, сарри духтурӣ, интилобот аз адвокат ё нотариус ҳаёти хусусии инсон шуда метавонанд?



Дахлнопазирӣ манзили инсон аз ҷониби давлат ба ҳуқуқи махсуси ҳимоя молӣ аст.

Манзил бинон барои зиндагонии озодонаи инсон махсус пешбинӣ шуда нест.

Касе ҳақ надорад, ки ба манзил бар хилофи иродати одамони дар он зиндагикунанда, ба ҷуз ҳолатҳои муқарраркардаи қонун ё дар асоси қарори суд, дарояд. Дар ҳамаи ҳолатҳои дигар худсарона зада даромадан ба манзил танҳо барои рафъ намудани хатари ҷиддӣ ё барало ба амнияти ҷамъиятӣ, инчунин ҳаёту саломатии одамон мумкин аст.

Манзили шахс дахлнопазир аст. Ба манзили шахс аъраи даромадан ва касеро аз манзил маҳрум кардан манъ аст, ба истиснои маъриҳҳо, ки қонун муқаррар кардааст.

Моддаи 22 — в Конституцияи (Сарқонуи) Ҷумҳурии Тоҷикистон

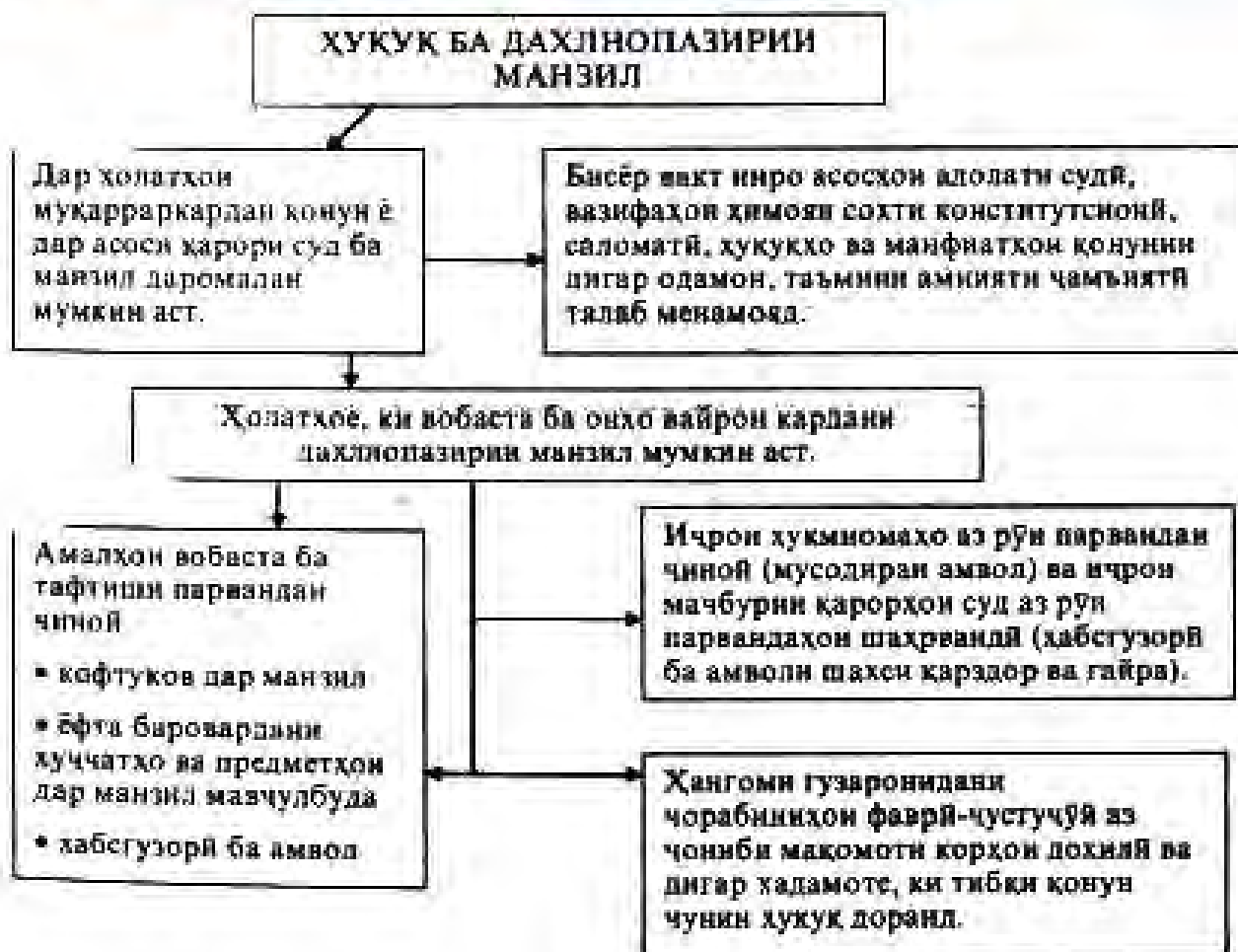
Дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳуқуқи инсонро ба дахлнопазирӣ ҳаёти хусусӣ кафолат медиҳанд. Чунинчӣ, Кодекси ҷиноятӣ барои даҳлати ғайриқонунӣ ба ҳаёти хусусӣ ҷазо пешбинӣ менамояд. Кодекси муҳофизати ҷиноятӣ дахлнопазирӣ манзил ва маҳрамияти муқотиботро кафолат медиҳад: "Қофтуқон, кашиди баровардан, азназаргузаронии ҷои истиқомати шаҳрвандон, ҳаби кардани муқотибот ва ёфта баровардани онҳо аз муассисаҳои почтавӣ-телеграфӣ

танҳо дар асос ва мувофиқи тартиботи муқарраркардаи Кодекси мазкур мумкин аст" (моддаи 7). Дар Кодекси оилавӣ муносибатҳои дохили оила ва ҳуқуқ ба дахлнопазирии он муайян карда шудааст. Бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти фаврӣ-чустучӯӣ» (соли 1998) ҳамчунин муқаррар гардидааст, ки мақомоти чорабинӣҳои фаврӣ-чустучӯиро ба амалбароранда аз усулҳои гуногуни ҷамъоварии ахбор, ки ҳаёти хусусии шаҳрвандонро маҳдуд месозанд, метавонанд истифода кунанд. Инҳо назорати маволи бо почта фиристодашаванда, муқобироти телеграфӣ ва ғайра, шунидани гуфтугӯҳои телефонӣ ва амсоли инҳо мебошанд. Вале асос барои маҳдудсозии махфияти алоқани почтавӣ танҳо қарори суд аст.

Вайронкунииҳои асосии ҳуқуқҳои инсон ба ҳаёти хусусӣ инҳоянд: вайрон кардани ҷудонопазирии шахс ё дахлат ба корҳои шахсии ӯ (шунидан, ба даст овардани гуфтугӯҳои телефонӣ ё тафтиши (перлюстратсияи) муқотибот, ошкор соختани маълумотҳои моҳияти шахсӣ дошта, ки аз назари шахс ба нуфузи ӯ дар ҷомеа таъсири номатлуб мерасонанд ё боиси диққати ва ғаму андӯхи ӯ мешаванд; истифодани ном ё тасвири шахс ба мафсиати ӯ, ки аз вай истифода мебаранд, дар навбати аввал бо мақсади гирифтани фоидаи тиҷоратӣ.

Перлюстратсия (аз лот. Perisbro – тафтиш махфӣ) аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ашхос аз почта мавод фиристодада ба таври махфӣ кушодаи ва аз назар гузаронидани муқотибот бо мақсади сензура ё назорат аст.

? *Слеҷари бодикқат омӯед. Қадом ашхоси мансабдор ва кормандони муассисаҳои давлатӣ ҳақ доранд, ки ба манзил бароянд?*



3. ҲАЁТИ ШАХСИИ КҶДАК. Таъмини ҳуқуқҳои кӯдак яке аз проблемаҳои муҳимтарини инсоният аст. Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак (соли 1989) ҳуҷҷати махсусест, ки пурра ба ҳуқуқҳои кӯдак бахшида шудааст. Ҷомеаи ҷаҳонӣ кӯдакони соҳиби ҳамаи ҳуқуқҳои эътироф кардааст, ки ба калонсолон дода шудааст, аз ҷумла соҳиби ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ.

Дар моддаи 3-и Конвенсия омадааст, ки ҳамаи амалиёт нисбат ба кӯдак бояд тамоми манфиатҳои ӯро ба эътибор гирад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон никоҳ ва оила, модарӣ ва кӯдакӣ зери ҳимояи давлатанд. Қонунгузори мамлакат, ҳамаи мақомоти давлатӣ вазифадор шудаанд, ки дар навбати аввал ба таъмини ҳуқуқҳои кӯдак ба зиндагӣ қардан ва тарбия гирифтани дар оила, ҳуқуқи муошират бо ҳар ду волид, бобоҳо, бибиҳо, бародарон, хоҳарон ва дигар хешовандон, ҳамчунин ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ ба ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ мусоидат кунанд.

Ягон кӯдак дар амалиёти ҳуқуқи ӯ ба ҳаёти шахсӣ, ҳаёти оилавӣ, дахлнопазирӣ манзил ё маҳрамияти муқотибот ё тааррузи гайриқонуӣ ба шарафу обрӯи вай объектҳои даҳлати худсарона ё гайриқонуӣ шуда наметавонад.

Моддаи 16-и Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак.

Кӯдак ба муқотибот ва навиштори озод, маҳфияти рӯзнома, интиқоли почтавӣ, гуфтугӯҳои телефонӣ, муҳабироти телеграфӣ, маҳфияти падархондӣ ҳақ дорад.

Одамони соҳиби баъзе касбу ихтисосҳо, ки ба онҳо вобаста ба фаъолияти касбиашон чунин маълумотҳо бовар қарда мешаванд (духтурон, адвокатҳо, рӯҳониён, нотариусҳо) барои маълуми ошқор сохтани ин маълумотҳо ба ҷавобгарӣ қарда мешаванд. Ҳамчунин қасе наметавонад дахлнопазирӣ манзили кӯдакро вайрон қунад, гайриқонуӣ ба манзил даромадан қинойт аст.

Тавре дар боло гуфта шуд, кӯдак ба ҳимояи қонун аз чунин мудохилот ва таарруз ҳақ дорад, масалан, қонунгузори қинойтӣ сирри падархонд доштани кӯдакро аз дигар шаҳрвандон ҳимоя меқунад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳаёти хусусӣ, манзил, перлюстрация

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Зери мафҳуми ҳуқуқи инсон ба дахлнопазирӣ ҳаёти хусусӣ қиро мефаҳмед?
2. Ҳаёти хусусӣ қист?
3. Ба андешии Шумо, оё танқид қардани қамбӯдиҳои дигарон даҳлат ба ҳаёти шахсӣ аст?
4. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии таҳқиқбашиандаи ҳуқуқи инсонро ба ҳаёти хусусӣ номбар қунед.
5. Қонституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқро ба ҳаёти хусусӣ ҳимоя қарда, ҳифзи судии онро қифолат меқунад. Вале оё мо қунии шуморида метавонем, ки ҳимояи ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ вазифаи танҳо давлат аст?

6. *Перлютратсия чӣ маънӣ дорад?*

7. *Агар дар синф ба амал омадани дуздӣ маълум шавад, оё муаллим ҳақ дорад, ки кофтукови хонандагонро гузаронад?*

8. *Тоҷони шахсии худро, ки ба касе дастрас набошад, нависед.*

§ 27. ОЗОДИИ ВИЧДОН ВА ЭЪТИҚОД

1. МАҲУМИ “ОЗОДИИ ВИЧДОН ВА ЭЪТИҚОД”. Эълом доштани озодии вичдон ва эътиқодро аз ҷумлаи музаффариятҳои муҳимтарини инсоният медонанд. Ҳар як давлати ҳозираи демократии ҳуқуқбунёд пеш аз ҳама озодии вичдонро таъким баҳшида, кафолат медиҳад.

Озодии вичдон яке аз ҳуқуқҳои асосии шахсии (шахрвандии) инсон буда, озодии шахсият аз ҳама гуна назорати идеологӣ, ҳуқуқи ҳар касро барои мустақилона баҳри худ интихоб кардани низоми арзишҳои маънавий дар назар дорад.

Озодии вичдон ҳуқуқи фитрии бунёдии инсон буда, озодии уро баҳри интихоби ҷаҳонбинӣ пешбинӣ мекунад. Озодии вичдон ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд мансуб буда, аз шахрвандӣ вобаста нест. Инсон ҳуқуқи худро ба озодии вичдон амалӣ гардонда, худро инсон эҳсос мекунад ва ҳаёташ маънӣ пайдо карда, мавқеи худро дар зиндагӣ муайян месозад. Ба ин тарик, он яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои инсон аст, ки амалӣ гардондани ба шукуфони давлат, барқарорини ҷомеаи шахрвандӣ, амалишавии дигар ҳуқуқҳои озодиро таъсир мерасонад.

Мафҳуми “озодии вичдон” аз рӯи маъно бо мафҳуми “озодии афкор” хеле наздик буда, бисёр вақт дар ҳамбастагӣ истифода мешавад. Озодии афкор ва вичдон ҳаҷман назар ба озодии эътиқод хеле васеъ аст, зеро аввалан, доштани аз ҷумла ақидаҳои атеистиро низ фаро гирифта, сониян, на танҳо ҷанбаи динӣ, балки ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти зеҳнӣ ва маънавии инсонро шомил месозад. Озодии афкор ва вичдон ҳуқуқи мутлақи инсон буда, аз ҷониби давлат маҳдуд карда намешавад.

Атеист (эътиқоди динӣ надошта) одамест, ки ба мавҷудияти ҳама гуна қувваҳои ғавқултабии бовар надорад.

Озодии эътиқод яке аз унсурҳои озодии вичдон аст. Он ба дин муносибати бевосита дошта, дар ҳамаи соҳа амалӣ мешавад.

Дин (аз лот. Religio – тақводӣ, муҳаббат, предмети парастини) ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳонэҳсоскунӣ, ҳамчунин рафтору амалҳои ба онҳо мутобикест (парастиниест), ки ба боварӣ ба мавҷудияти қувваҳои ғавқултабии асос меёбад.

Озодии эътиқод ҳуқуқи негатиивӣ буда, ҳимояи озодии дин аз ҷониби давлат таъмини гуногунавъии диниро дар назар дорад. Давлат ҳуқуқ

дорад танҳо вақте даҳолат кунад, ки қондаҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи рафтор дар ҷомеа, қонунгузории мамлакат вайрон карда мешаванд, ба ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуқу озодихон шахрвандон ҳавф таҳдид мекунад.

Озодии эътиқод яке аз ҳуқуқҳои асосии шахсии (шаҳрвандии) инсон аст, ки ҳуқуқи ба таври инфиродӣ ё якҷоя бо дигарон эътиқод овардан ба ҳар дин, овоздонӣ интиҳоб намудан, доштан ва паҳн кардани эътиқоди динӣ ва тибқи он амал карданро фаро мегирад.

Ба ин тарик, озодии эътиқод инҳоро дар бар мегирад: 1) ҳуқуқи эътиқод овардан ба ҳар дин; 2) ҳуқуқи ба ҷо овардани расму оинҳои динӣ; 3) ҳуқуқи нваз кардани дин; 4) ҳуқуқи паҳн кардани интилоот дар боран таълимоти динӣ; 5) ҳуқуқи гирифтани таҳсилоти динӣ; 6) ҳуқуқи ба амал баровардани фаъолияти хайру эҳсонкорӣ; 7) ҳуқуқи ба амал баровардани фаъолияти динии фарҳангӣ- маърифатӣ; 8) озодӣ аз таъйиз бо асосҳои динӣ.

Агар Шумо дар хона намоз хондан хоҳед, касе ҳақ надорад, ки ибро ба Шумо манъ кунад, ба шарте, ки амалҳои Шумо ҳуқуқҳои дигар аъзои оиларо маҳдуд на-

созанд. Ё агар ҳамаи ҳешовандони Шумо ва ҳамсояҳои шумо рӯза гиранду Шумо ибро намехоҳед ва рӯза намегиред, касе ҳақ надорад, ки Шуморо ба рӯзадорӣ маҷбур созад. Шумо ҳуқуқ доред, барои худ интиҳоб кунед, ки ба қадом дин эътиқод меоред ва ё баръақс атеист бошед.

Эътиром ба ҳуқуқҳои инсон ба

озодии вичдон ва эътиқод бо ҳақ баровардани ҳама гуна амалҳои динӣ ва ҷазодихӣ нисбат ба одамони алоҳида, ё ба ташкилотҳои динӣ номувофиқ аст. Чунинчи, ҷавобгарии ҷи граждани ва ҷи ҷинояти наметавонад ба тамоми ташкилоти динӣ паҳн шавад, танҳо ба ин сабаб, ки як ё якчанд аъзои он ба ҳуқуқвайронкунӣ ё ҷиноят айбдор карда мешаванд.



Расми 20. Ҳар кас ҳуқуқи озодии ақида ва вичдонро дорад.

Таъйизи динӣ ҳама гуна фарқиятгӯзорӣ, маҳдудсозӣ ё бартаришхӣ ба дин ё мазҳаб асосёфтаи ҳадафаш рад кардан ё қам сохтани эътироф ва имқонияти амалисозӣ дар асоси принсипи баробарии ҳуқуқҳо ва озодихон асоси инфиродӣ мебошад.



2. ОЗОДИНИ ДИН, ДИРҲУЗ ВА ИМРҲУЗИ ОН. Дар давоми асрҳо муносибатҳои байниҳамдигарии эътиқодмандон ва эътиқод надоштагон (чун намояндагони динҳои гуногун) басо мураккаб буд. Замонҳои буданд, ки эътиқодмандон барои муҳаббати худ ба Худованд дучори азобу укубатҳо мешуданд. Аз ҷумла дар ин ҳусус ба хотир овардани тақдирӣ насронӣни аввалин дар Рим қадим қофияст. Дар асрҳои миёна, дар замонҳои бартариати қомилӣ эътиқодмандӣ ҳоли онҳо, ки умуман ва ё ба андозаи зарурӣ эътиқод надоштаанд, хароб буд. Дар Аврупо судҳои инқивизитсия бар ҳилофи аҳқомӣ маҳакӣ насронӣ "нақуш" озодфикронро ҳеле "муваффақона" набуд месохтанд. Нучумшинос ва риёзидони бузург Мирзо Улуғбек (солҳои 1394-1449) низ чун бисёр олимони он замон ба он сабаб, ки ба инқишофи чунин илмҳои дақиқ, чун нучумшиносӣ ва риёзӣ, мусондат қарда, маҳқеи ҷойгиршавии ситораҳоро меомӯхт, таблисан астрономӣ мурағтаб сохта, дар як ғӯшаи Самарқанд нахустин расадхонаи ҷаҳонро бунёд намуд, ба "беҳудоя" айбдор қарда шуд. Ба андешаи рӯҳониён фақат Худованд қодир буд, ки ситораҳо ва қайҳонро омӯзад. Онҳо барои тозагии дин мубориза бурда, муваффақ шуданд, ки ба писари Улуғбек Абдулатиф таъсир расонанд ва ӯ барои қуштани падараш розигӣ диҳад. Ҳамин тавр, Мирзо Улуғбек соли 1449 аз дасти қотили зархарид Аббос қушта шуд.

Дар асри ХХ дар як қатор мамлакатҳои сотсиалистӣ ба дин зарбаи ҳалокатбор заля шуд. Дар Иттиҳоди Шӯравӣ муносибати рӯҳониён бо Давлати Советӣ ба таври драмавӣ сурат гирифт. Аз Инқилоби Октябр вақти зиёде нагузашта, Декрет дар бораи ҷудо қардани қалисо аз давлат ва мактаб аз қалисо қабул шуд. Он ба эътиқодмандон ва атеистон ҳуқуқҳои баробар дод. Вале дар амал эътиқодмандон ва ҳодимони дин беш аз пеш дучори таъқиб, маҳдудсозӣҳои ҳуқуқҳояшон меғардиданд, зеро идеологияи расмӣи Иттиҳоди Шӯравӣ ба атеизм асос ёфта буд. Дар даҳсолаҳои аввали мавҷудияти ИҶШС намояндагони ҳамаи қонфессияҳои динӣ дучори таъқибу ҷазодихӣ гардида, бисёре аз онҳо нест қарда шуданд. Ба таври оммавӣ вайрон қардану мурдорсозии қалисоҳо, масҷидҳо, аҳром ва синагоғҳо, ки бисёре аз онҳо ёдгориҳои таърихӣю меъморӣ буданд, шурӯъ ёфт. Одамони ошқоро эътиқодманд аз ҷумла умеди ништирок қардан дар мақомоти ҳокимият ва идорақунӣ, нишғол қардани вазифаҳои роҳбарикунандаро надошт. Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ рӯҳониён худро аз нигоҳи ватандӯстӣ нишон доданд ва таъқибҳои онҳо андак сусттар шуд. Вале дар солҳои 60-ум пӯшидашавӣ ва вайронсозии нишоотҳои динӣ характери харобинавар қасб қард.

Баъди ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ ҳуҷҷатҳои байналмилалий онд ба ҳуқуқҳои инсон асосҳои ҳуқуқӣи озодии вичдон ва эътиқодро таҳқим баҳшиданд. Чунинчӣ, тибқи қоддаи 18-и Эълонияи умумии ҳуқуқи башар "ҳар як инсон ба озодии фикр, вичдон ва дин ҳуқуқ дорад; ин ҳуқуқ аз тағйири

озодонаи дин ва эътиқод, пайравии озодонаи дин ё эътиқоди худ чи бо тартиби инфиродӣ ва чи якҷоя бо дигарон, ба таври оммавӣ ё хусусӣ дар таълим гирифтани, ибодат намудани ва расму оинҳои динӣ ва маросимиро иҷро кардан иборат аст”.

Моддан 18-и Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ низ мундариҷани озодии



Расми 21. Озодии эътиқод

виҷдон ва эътиқодро баён мекунад: “Ҳар кас ба озодии фикр, виҷдон ва дин ҳақ дорад. Ин ҳуқуқ озодии доштан ё қабул кардани дин ё эътиқодро мувофиқи интиҳоб ва озодии ибодат кардан ба дину эътиқоди худ чи танҳо ва чи якҷоя бо дигар одамон, ба таври оммавӣ ё хусусӣ, интиқоли дин, иҷрои расму оинҳо ва таълимоти динию маросимӣ фаро мегирад”. Мувофиқи санади мазкури байналмилалӣ-ҳуқуқӣ касе набояд дучори маҷбурозии гардад, ки озодии ӯро нисбати доштан ё қабул кардани дин ва эътиқодмандӣ аз рӯи интиҳоби худ мекоҳонад.

Аз охири солҳои 80-ум вазъият дар соҳаи дин дар мамлақати мо рӯ ба беҳбудӣ овард. Ибодатхонаҳо барқарор мегарданд, ба эътиқодмандон баргардонда мешаванд, ҷамъаҳои нави динӣ ба миён меоянд. Ходимони дин имконияти ҳар чи бештари ба таври оммавӣ баён кардани фикри худ, иштирок кардан дар ҳаёти ҷамъиятӣ доранд. Ҷамъият ба дарки нуқтае наздик мешавад, ки ҳуқуқ ба озодии виҷдон шартӣ ҷудонопазири мавҷудияти шонстани инсон аст.

Дар Конститутсияи ҳозираи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ озодии виҷдон ва эътиқод қафолат дода мешавад, ки музаффарияти муҳими мамлақат дар роҳи бунёди давлати ҳуқуқбунёд ва демократӣ мебошад.

Ҳар кас ҳақ дорад муносибати худро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд, алоҳида ва ё якҷоя бо дигарон динро пайравӣ намояд ва ё пайравӣ накунад, дар маросим ва расму оинҳои динӣ иштирок намояд.

Моддан 26-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар мамлақати мо ҳар кас ҳақ дорад муносибати худро ба дин мустақилона муайян намояд. Агар дар замони шӯравӣ соле ҳамагӣ 30 нафар ба ҳаҷ мерафта бошанд, ҳоло ҳамасола чунин имкониятро беш аз 2 ҳазор мусулмонони Тоҷикистон доранд.

Давлат ба зимман худ ӯҳдадорӣ мегирад, ки дар асосҳои қонунии

хуқуқҳои баробари эътиқодмандон ва одамони эътиқоднадошта, намоёндагонӣ як динро бо ашхоси пайрави эътиқоди дигар таъмин менамояд.

Қисми 4-и моддаи 18-и Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ давлатро вазифадор мекунад, ки "...озодии волидайн ва дар ҳолатҳои дахлдор васиёни қонуниро дар бобати таъмини тарбияи динӣ ва ахлоқии фарзандон худ мутобиқи ақидаи худ эҳтиром мекунад". Дар айни замон аз волидон вобаста аст, ки кӯдакони онҳо чӣ гуна тарбият мегиранд – динӣ ё атеистӣ. Ҳангоми ҳалли масъалан мазкур ба онҳо лозим меояд, ки масъулияти хирадмандии бузург зоҳир карда, ба мӯд, ҳаёхуй дода нашлаванд, ояндаи имконпазири кӯдакони худро равшан тасаввур намоянд.

3. МАҲДУДСОЗИИ ОЗОДИИ ВИЧДОН ВА ЭЪТИҚОД. Озодии омуриш ба дин ва эътиқодро чун ҳуқуқи озодихон асосии дигар одамон барои нигоҳдории амнияти ҷамъиятӣ, тартибот, тансиҳатию ахлоқ тибқи тартиботи муқарраршуда маҳдуд кардан мумкин аст. Яъне маҳдуд кардани озодии виҷдон ва эътиқод, агар дар асоси қонун эътироф шавад, ки қадом як дине характери зидди нисондӯстона, барои саломатӣ, маънавият ва амнияти ҷамъиятӣ зараррасон дорад, мумкин аст. Ин ҷо суҳан пеш аз ҳама дар бораи тариқатҳо ё сектаҳои (мисли "Аум-Сенрике" ва ғайра) ба тариқи сунъӣ аз ҷониби васвосиҳо – мутаъаллимин таъсисёбанда, расму онҳои одамонро таҳдиркунанда ва ғайра меравад.

Секта (аз лот. Secta – таълимот, сани, мактаб) ғурӯҳ ё ҷамъоии динист, ки аз қалби ҳуқуқон ҷудо шудааст.

Ин ҷо ҳамчунин соҳмонҳои майли экстремистӣ доштаеро чун "Ҳизб-ут-таҳрир-ал-исломӣ" шомил сохтан мумкин аст, ки ислом барояшон фақат чун ниқоб, усули муваффақшавӣ ба ҳадафҳои "ифлосшон" аст. "Ҳизб-ут-таҳрир-ал-исломӣ" ҳизби экстремистии радикалии сиёсӣ аст, ки қушиш дорад, бо роҳи ғасби ҳокимият ва маҳв сохтани одамони ба онҳо эътиқоднадошта дар тамоми ҷаҳон давлати исломӣ барпо намоянд. Дар ин маврид ҷонибдорони ҳизби мазкур аз қафравии архаистонаи хеш ба гузашта шарм намедоранд. Онҳо бо гоҳи эҳён чунин диндорие қаллобӣ мекунанд, ки озодии виҷдон, яъне дастовардҳои ҳозираи тамаддуни ҷаҳонӣ ва демократия, меъёрҳои Эломиаи умумии ҳуқуқи башарро намегузорад. Фаъолияти чунин ҳизбҳо ва ҳаракатҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудааст.

Таъсис ва фаъолияти иттиҳодониҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки мақсадпарастӣ, маддагарию, ҳуқуқот, баъбинии иттиҳодӣ ва мадҳабиро тарғиб мекунанд ва 8 барои 8 зӯр сарвагон караван сохтани конституционӣ ва таъқиқи ғурӯҳҳои мусаллах дорад менамоянд, манъ аст.

Моддаи 8-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.

3. ДАВЛАТИ ДУНЯВИ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои динӣ аз давлат ҷудо карда шудаанд ва наметавонанд, ки ба қорҳои давлатӣ муҳоҷима кунанд. Идеологияи ягон ҳизб, ягон дин ҳамчун давлатӣ эътироф карда намешавад.

Давлати дунявӣ тавсифи конституционӣ-ҳуқуқии давлатест, ки маънии ҷудои дин аз давлат, маҳдуд будани соҳаҳои фаъолияти онро дорад.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 1 характери дунявӣ доштани давлатро эълон карда, муқаррар намудани ягон динро ба сифати давлатӣ ё ҳатмӣ манъ мекунад. Ҳоло дар мамлақати мо бисёр ҷомеаҳои динӣ фаъолият дошта, ҳамаи онҳо дар назди қонун баробаранд ва ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои баробар доранд.

? *Ба хотир оред, ки истилоҳи «конфессия» чӣ маъний дорад? Ба индешан Шумо, дар қаламрави Тоҷикистон имрӯза чӣ конфессия мавҷуд аст?*

Моҳияти «давлати дунявӣ» мафҳумҳои ҳамаи табақаҳои ҷомеа, ҳамаи гурӯҳҳои одамон-мусулмонон, насронӣҳо ва намояндагони дигар динҳо, ҳамчунин онҳоро, ки эътиқоди динӣ надоранд, ифода мекунад. Дар фаҳмиши имрӯза моҳияти дунявӣ маънии таъминии ҳамзистии осоштаи динҳо ва давлатро дорад, ки ба қорҳои яқдигар ҳалал намерасонанд, ба ҳуқуқу вазифаҳои яқдигар даъвогар нестанд. «Дунявӣ» маънии «зиддидинӣ» ё «зиддидинӣ» надорад. Давлати дунявӣ муқобилмаъноӣ (антоними) мафҳуми «давлати исломӣ» нест. Қонунҳои Тоҷикистон озодии эътиқоди динӣ ва фаъолияти муассасаҳои диниро эътироф мекунанд. Дар ин фаҳмиш «моҳияти дунявӣ» эътирому ҳифзи «эътиқодҳои динӣ», ҷаҳондарккунӣҳои гуногун ва ҳимояи онро аз рақибон» инъикос менамояд.



Расми 22. Озодии вичдон ва эътиқод

Ҳангоми муайянсозии мавқеи ислом ва ҳизбҳои динӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ба назар гирифтани нуқтаҳои пешбиникардани Эълонияи умумии ҳуқуқи башар ва Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ дар хусуси он, ки ҳар як одам на танҳо ба озодии фикр, вичдон ва эътиқод ҳуқуқ дорад, балки таъйин низ дар заминаи динӣ раво нест, басо муҳим аст. Барои мамлақати мо, ки тӯли даҳсолаҳои зиёд беҳудосозии маҷбурӣ аҳолиро аз сар гузаронидааст, ҳанӯз иҷрои қорҳои зиёде дар

пеш аст, то ки муносибатҳои динӣ моҳияти мувофиқ ба давлати мутамаддинро соҳиб шаванд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: озодии виҷдон, озодии эътиқод, атеизм, дин, таъбири динӣ, давлати дунявӣ, конфессияҳои динӣ.

Савол ва супоришҳо:

1. *Озодии виҷдон чист?*
2. *Шумо моҳияти озодии эътиқодро чӣ гуна мефаҳмед?*
3. *Ба андешаи Шумо, чаро дар ИҶШС ин қадар зиёд иншоотҳои динӣ вайрон карда шуданд?*
4. *Фикр кунед, аз ҷониби волидон барои кӯдак интихоб гардидани тарбия ва таълими динӣ ва ҳуқуқи кӯдак ба озодии виҷдон чӣ тавр ба ҳам мувофиқ меоянд?*
5. *Санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии таҳкимбаҳшандаи озодии виҷдон ва эътиқодро номбар кунед.*
6. *Шумо маънии моддаи 26-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро чӣ гуна мефаҳмед?*
7. *Ба андешаи Шумо, оё маҳдудсозии озодии эътиқод раво аст? Ҷавоби худро бо далелҳо исоснок гардонед.*
8. *Давлати дунявӣ чист?*

§ 28. ҲУҚУҚ БА ҲИМОЯИ СУДӢ ВА ЁРИИ ҲУҚУҚӢ

1. АСОСИ МЕЪЁРИ-ҲУҚУҚИИ ҲУҚУҚ БА ҲИМОЯИ СУДӢ ВА ЁРИИ ҲУҚУҚӢ. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бевосита амалкунанда буда, самтҳои фаъолияти ҳамаи рукнҳои ҳокимияти давлатӣ: иҷроия, қонунбарор ва судиро мувайян менамоянд. Вазифаи асосии ҳокимияти судӣ ҳимоя ва барқарорсозии ҳуқуқи озодиҳои вайроншудаи инсон мебошад.

Дар ҳама гуна давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёди замони ҳозира суд дар тамоми низоми ҳуқуқӣ мавқеи марказиро ишғол менамояд. Маҳз суд қонуниятӣ асил ва адолати ҳақиқиро таҷассум месозад. Нақшу эътибори суд ва адолати судӣ, умуман, ҳар қадар баланд бошад ва суд дар муносибати байниҳамдигарӣ бо дигар рукнҳои ҳокимият ҳар қадар бештар мустақилияту соҳибхитиёрӣ зоҳир кунад, дар мамлакат дараҷаи қонуниятӣ демократия ҳамон қадар баландтар мешавад, ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон аз таарузҳои имқонпазир ҳамон қадар бозъғимодтар ҳифз мегарданд. Ҳуқуқи инсон ба ҳимояи судӣ кафолати муҳими амалишавии ҳамаи ҳуқуқҳо ва озодиҳо мебошанд.

Аммо ба одамони таҳсилоти махсуси ҳуқуқӣ надошта ба қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ сершумори танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ сарфаҳм рафтаи хеле душвор аст, бинобар ин онҳо эҳтиёҷманди ёрии

касбии ҳуқуқӣ мебошанд. Расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба аҳолӣ, ҳимояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунӣ одамон дар салоҳияти адвокатура аст.

Ҳуқуқи инсон ба ҳимояи судӣ ва ҳуқуқ ба ёрии юридикӣ ҳуқуқҳо ва озодиҳои муҳимтарини шахсӣ (шаҳрвандӣ) мебошанд. Онҳо ба ҳар одам мансуб буда, аз мавҷудияти шаҳрвандӣ вобаста нестанд, онҳоро ҳам шаҳрванди хориҷӣ ва ҳам шахси бетабаа амалӣ гардонда метавонад.

Дар бисёр мамлакатҳои ҳақон проблеман дастрасӣ ба адолати судӣ барои табақаҳои нисбатан камҳимояи аҳолӣ: ашхоси дар ҳонаҳои парастории иҷтимоӣ қарордошта, пиронсолон ва ашхоси бемории кӯҳнадошта, ашхоси дар муассисаҳои табобатии бемориҳои руҳӣ қарордошта, ноқолиғони дар муассисаҳои ислоҳотӣ ва муассисаҳои кӯдакона нигоҳдошташаванда, ашхоси дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ қарордошта, гурезаҳо ва муҳочирони иҷборӣ, ашхоси имкониятҳои маҳдуд ва ғайра вуҷуд дорад.

Ҳуқуқи инсон ба ҳимояи судӣ ва ба ёрии ҳуқуқӣ мутлақан, зеро онҳо дар ягон ҳолат, ҳатто дар шароити вазъияти фавқуллода, маҳдуд карда намешаванд.

Бар фарқият аз дигар ҳуқуқҳои озодиҳои шахсӣ, ки инсон ҳамеша амалӣ месозад (даҳлнопазирии шахсият, даҳлнопазирии манзил, озодии вичдон ва ғ.) ҳуқуқи инсон ба дастрасӣ ба ҳимояи судӣ ва ба ёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби одамон давра ба давра, яъне вақте ки ба он зарурат пеш меояд, вақте ҳимояи ҳуқуқҳои озодиҳои вайронқардашуда тақозо мегардад, амалӣ мегарданд. Бисёр вақт ҳуқуқҳои мазкурро муҳофизатӣ меноманд, зеро инсон онҳоро дар муҳофизатии судӣ иштирок карда, амалӣ месозад.

Ҳуқуқи инсон ба дастрасӣ ба адолати судӣ бори аввал дар Хартияи бузурги озодии соли 1215-и Британия, баъд дар Билли амрикоӣ онд ба ҳуқуқҳо (соли 1791) ва дар Эълумияи фаронсавии ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд (соли 1789) зикр гардидааст. Вай дар натиҷаи ташаккули дурударозии таърихӣ басо рушд кардаву ғанӣ гаштааст. Дар айни замон он дар стандартҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқҳои инсон таҷассум ёфта, бо қонунгузориҳои миллии ҳар давлат таъмин карда мешавад.

Эълумияи умумии ҳуқуқи башар дар моддаи 8 ҳуқуқ ба ҳимояи судиро ҷунин муайян кардааст: «Ҳар як инсон дар сурати поймол гардидани ҳуқуқҳои асосии ӯ, ки бо Конститутсия ё қонун пешбинӣ шудаанд, барои барқарорсозии пурраи онҳо аз тарафи судҳои босалоҳияти миллии ҳақ дорад», яъне ба ҳар давлати узви СММ тавсия шудааст, ки бо мақсади барқарорсозии ҳуқуқҳои поймолшудаи инсон дар қаламрави худ суди миллии босалоҳият ташкил намоянд.

Дар моддаи 10-и Эълумия омадааст, ки “Ҳар як инсон барои муайян намудани ҳуқуқҳои ӯҳдадоридош ва муқаррар кардани асоснокии вайбномаи ҷиноятӣ, ки ба души ӯ гузошта шудааст, ба таври баробарии қонун ҳуқуқ дорад, ки парвандаи ӯро суди мустқилу бетараф ошкоро ва бо риояи талаботи адолат баррасӣ намояд”. Ба ин тарик, ҳуҷҷати мазкурӣ

байналмилалӣ ҳуқуқ ба ҳимояи судиро барои ҳама, сарфи назар аз ягон фарқият, таҳким бахшидааст.

Моддан 14-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ низ ба ҳар одам ҳуқуқи ҳимояи судиро кафолат медиҳад: «Ҳамаи шахсон дар назди судҳо ва трибуналҳо баробаранд. Ҳар кас ҳангоми баррасии ҳар навъ айбдорӣ ҷиноятӣ, ки ба ӯ эълон карда мешавад, ё ҳангоми муайян кардани ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳои ӯ дар ягон муурофияи шахрвандӣ, ба муурофияи одилона ва ошкорои парванда аз тарафи суди босалоҳият, мустакил ва бегаразе, ки дар асоси қонун таъсис дода шудааст, ҳақ дорад».

Ҳамаи меъёрҳои санадҳои байналхалқӣ - ҳуқуқии зикршударо Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар мундариҷаи худ таҳким бахшидааст.

Ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад. Ҳар шахс ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустакил ва бегараз, ки табиқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд.

Қисми 1-и моддаи 19-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Меъёри мазкурӣ конституционӣ ҳуқуқ ба ҳимояи судиро дар баробари ҳуқуқҳои асосӣ эълон дошта, тасдиқ мекунад, ки он ба ҳамаи одамон, сарфи назар аз баромаду миллат, вазъи иҷтимоӣ, амвол, синну сол ва дигар асосҳо, тааллуқ дошта, аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Кафолати ҳимояи судӣ бо таҳкими ҳуқуқи шахсият бобати талаб кардани баррасии парвандаи ӯ аз ҷониби суд муайян карда шудааст.

Пайдошавии ёрии юридикӣ бо пайдошавии ҳуқуқ ва ташаккули давлат ба таври ногузастанӣ алоқаманд аст. Ханӯз дар давлати Афина дар асрҳои VI-VII ҳуқуқи ҳар одами хоҳишманд ба муурофият кардан баҳри ёрии ҳуқуқӣ ба се «тафсирбахшандаи ҳуқуқи муқаддас» пешбинӣ шуда буд. Истилоҳи «адвокат» (аз латинӣ *advocatus*) дар Рими қадим пайдо шудааст, яъне дустон ва ҳешовандони шахсро (яке аз ҷонибҳо дар суд), ки ӯро ҳамроҳӣ мекарданду дар рафти муурофия маслиҳатҳо медиҳанд, чунин меномиданд. Баъди инқилоби буржуазӣ ҳуқуқ ба ҳимоя ҳангоми қасдида ба ҷавобгарии ҷиноятӣ асосан дар санадҳои қонунгузории дохилии давлат таҳким ёфта, маълум мегарданд.

Нахустин ҳуҷҷати байналхалқии таҳкимбахшидан ҳуқуқ ба гирифтани ёрии юридикӣ Эълонияи умумии ҳуқуқи башар аст. Дар моддан II-и Эълонияи умумии ҳуқуқи башар ба инсон «ҳамаи имкониятҳо барои ҳимоя» дар доираи муурофияи судӣ кафолат дода мешавад. Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ дар банди b, қисми 3-и моддан 14 ҳуқуқи ҳар касро баҳри ҳимоя аз ҷониби худӣ ӯ ё ба воситаи ҳимоятгар ҳангоми баррасии ҳама гуна айбномаи ҷиноятӣ ба зиммаи ӯ гузошташуда таҳким бахшидааст.

Ҳуқуқи гирифтани ёрии ҳуқуқиро Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат медиҳад.

Хар шахс аз лаҳзаи дастгир шудан метавонад аз ёри адвокат истифода кунад.

Қисми 2-и моддаи 19-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба ин тарик, ҳуқуқи ҳар кас ба ҳимояи судӣ ва ҳуқуқи ҳар нафар ба ёри ҳуқуқӣ дар стандартҳои байналмилалӣ ва қонунгузории миллии таҳким ёфта, барои ҳама қарорати амалшавӣ ва ҳимояи дигар ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошанд.

2. ҲУҚУҚ БА БАҲРАСИ БОАДОЛАТОНАИ СУДӢ АЗ ЧОНИБИ СУДИ САЛОҲИЯТДОР, МУСТАҚИЛ ВА БЕГАРАЗ. Ҳар инсон имконият дорад, барои баҳрасии парвандааш ва ҳимояи ҳуқуқи вазифадош таъмин кардани суди мустақилу бегараз ва ошкорою боадолатонаро талаб намояд. Давлат онд ба таъмини ҳуқуқи мазкур, аз ҷумла бобати ташаккул додани низоми судӣ, таъмини он бо кадрҳои баҷабдиҳтисос, биноҳои обод ва воситаҳои техникӣ, қабули қонунҳои, ки самти аз чониби суд баҳрасишавандаи парвандаҳои конституционӣ, ҷиноятӣ, граждании ва маъмуриро ба тартиб мебарорад, ба зимми худ ӯҳдадориро мегирад.

Танҳо суд ҳуқуқҳо ва вазифаҳои тарафҳои баҳскундаро муайян карда, дар натиҷаи гузаронидани фаъолияти махсуси мурофиавӣ нисбати парванда метавонад адолатро муқаррар созад. Ҳокимияти судӣ дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амал карда, ҳар қадоме метавонад аз он истифода намояд ва дар сурати розӣ нашудан бо қарори суд аз болон он шикоят оварад. Суд дар асоси принсипҳои таъминкунандаи бартарияти вай дар назди дигар мақомот ташкил гардида, амал менамояд. Чунинчи, тибқи моддаи 87-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон «судҳо дар фаъолияти худ мустақил буда, танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат мекунанд. Дахлат ба фаъолияти онҳо манъ аст». Судҳо ҳокимияти судиро мустақилона аз номи давлат ва дар асоси принсипҳои ошкорбаёнӣ, баҳсу мунозира ва баробарии чонибҳо амалӣ мегардонанд.



Ба хатир оред, ки дар ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон қадом судҳо иделати судиро ба амал мебароранд?

Ҳар одам аз рӯи ҳар қор метавонад ҳимояи судӣ талаб кунад. Қонунгузори чунин навъҳои парвандаҳои дар судҳо баҳрасишавандаро муайян кардааст: конституционӣ, граждании, ҷиноятӣ, маъмури, хоҷагӣ. Парвандаҳои интизомӣ ва моддии шаҳрвандон дар доираи мурофиаи судии граждании баҳрасӣ мешаванд. Масалан, шикояти шаҳрванд Н. дар ҳусуси он ки ӯро барои дағалона вайрон кардани интизоми дохилии ташкилот аз қор озод кардаанд, ҳамчун парвандаи граждании мутобиқи қонунгузори мурофиавӣ баҳрасӣ карда мешавад. Агар ҳангоми баҳрасии парванда, сарфи назар аз навъи он, суд қонунро истифода намояд, ки он ҳуқуқҳои конституционии шахсро вайрон мекунанд, вай метавонад ба Суди

конституционӣ бо дархост мурочиат намояд ва талаб кунад, ки ҳуқуқу манфиатҳои ҳимоя шуда, парвандаи ӯро баррасӣ намояд ва қонуни ғайриконституциониро бекор кунад.

Зиндагии ҳаррӯза бештар бо муносибатҳои шахрвандии ба қонъсозии манфиатҳои шахси мо нигаронидашуда алоқаманд аст. Ҳар рӯз судяҳо аз рӯи даъвоҳои шахрвандон дахҳо парвандаҳои граждани кушода, аз рӯи онҳо баррасиҳои судӣ ба амал мебароранд, вайронкуниҳои ҳуқуқу манфиатҳоро муайян месозанд, барои барқарорсозии онҳо чораҳои мебинанд, ки қонун муайян кардааст. Масалан, қарордоди ичора бекор карда мешавад, манзил ба соҳибаш баргардонда мешавад, даъво дар ҳусуси ҷуброни зарари маънавий қонъ гардонда мешавад, ақди никоҳ бекор мегардад, барои нигоҳдорӣ қудакон алимент ситонида мешавад, одами ғайриқонуни аз қор озодшуда дар вазифаи пештарааш барқарор карда мешавад ва ғайра.

Аз болои ҳама гуна амалҳо ва санадҳои мақомоти қонунбарору иҷроия, мақомоти ҳудидорақунии маҳаллӣ, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро поймол месозанд, ба суд шикоят кардан мумкин аст. Мутобиқи қисми 3-и моддаи 32-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон «Товони зарари моддӣ ва маънавӣ, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, хизбҳои сиёсӣ ва ё шахсони алоҳида мебинанд, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо рӯёнида мешавад». Дигар қонунҳои ин методии судии аз болои санадҳо ва қарорҳои мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор шикоят карданро муайян менамоянд. Масалан, тибқи моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти феврий-ҷустуҷӯӣ» (соли 1998) «шахси гумонбари он ки амалиёти мақомоти фаъолияти феврий-ҷустуҷӯиро ба амал бароварда боиси вайрон гардидани ҳуқуқу озодиҳои ӯ шуданд, ҳақ дорад, ки аз болои ин амалҳо ба мақомоти болоии фаъолияти феврий-ҷустуҷӯиро ба амал бароварда, прокурор ё суд шикоят намояд».

Шартҳои муҳимтарини баррасии боадолатонаи судӣ салоҳиятмандӣ, мустақилият, бегаразии суд ва ташкилшавии он тибқи қонун мебошад.

Суди босалоҳият судест, ки аз рӯи қонун ҳуқуқи баррасӣ кардани парвандаҳои муайян, яъне парвандаҳои танҳо ба вай тааллуқдоштаро бо ҳайати қонунии суд соҳиб аст. Адолати судиро бояд соҳибқасбони аз нигоҳи юридикӣ босавод, ҷиддӣ ва ба андозаи кофӣ таҷрибаи қорни қасбию ҳаётидошта ба амал бароранд. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 2001) талаботи ба довталабони ишғол кардани мансаби судя пешниҳодшаванда, тартиби пешбарии номзадҳо ба мансаби судя, мӯҳлати вақолати онҳоро муайян кардааст. Дар мамлакат таъсиси додани судҳои алоҳидаи маҳсус барои қадоме аз рӯи парвандаҳои муайян манъ карда шудааст. Мутобиқи моддаи 84-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додани судҳои факултета манъ аст.

Ҳуқуқ ба баррасии парванда аз қониби суди мустақил-ҷуниин маъни дорад, ки агар нисбати мустақилияти суд шубҳае пайдо шавад, шахс ҳақ дорад, ба ҷуниин суд норозигӣ илҳор карда, талаб намояд, ки барои ӯ ҳайати

нави судро пешниҳод кунанд. Агар суд мустақил набошад, вай аз рӯи адолат амал карда наметавонад ва ҳеҷ кас намеҳадад, ки парвандаи ҳудро ба он бовар кунанд. Мувофиқи моддаи 84-и Конститутсия ва моддаи 2-и Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» «Ҳокимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат ва аз тарафи судҳо амалӣ мегардад. Ҳокимияти судӣ ҳуқуқ, озодии инсонро шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуниятро адолатро ҳифз менамояд». Бинобар ин ҳеҷ кас ҳақ надорад, ки ба ғайолияти судья даҳлат кунанд. Дар сурати даҳлат ба ғайолияти судья ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст.

Суд бояд бегараз бошад. Танҳо дар шароити бегаразӣ суд метавонад парвандаро баррасӣ намуда, адолатро барқарор созад. Агар судья ва машваратчиёни ҳалқӣ ба анҷоми кор шахсан манфиатдор бошанд, барқарор сохтани ҳақиқат имконнопазир аст. Он ҷое, ки ҳақиқат нест, адолати судӣ низ нест.

Суди ба истехсолот ариза ё шикоятӣ шахсро қабулкарда мутобики қонунҳои мурофиавӣ вазифадор аст, ки онро дар муҳлатҳои муқарраршуда баррасӣ намояд ва қарори барқарорсозандаи ҳуқуқи манфиатҳои вайронкардашударо қабул кунанд. Мутобики моддаи 88-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон «мурофиа ба тарзи мувоҳида ва дар асоси баробарии тарафҳо сурат мегирад. Мурофиа дар ҳамаи судҳо ба тарзи ошкоро мегузарад, ба истиснои махриҳое, ки қонун муайян кардааст. Мурофиа ба забони давлатӣ ва ё забони аксарияти аҳолии маҳал баргузор мегардад. Шахсоне, ки забони мурофиаро намедонанд, бо тарҷумон таъмин карда мешаванд».

Қафолати муҳими адолати судӣ аз ҷониби суди мустақил, бегараз ва боадолат фарзияи бегуноҳист, ки мақоми ҳуқуқи гумонбар ва айбдоршаванда ба он асос меёбад.

3. ФАРЗИЯИ БЕГУНОҲӢ. Принсипи муҳимтарини амалишавии ҳокимияти судӣ принсипи фарзияи бегуноҳӣ мебошад. Моддаи 11-и Эълонияи умумии ҳуқуқи башар онро ба таври зайл таҳким бахшидааст: «Ҳар як инсоне, ки дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор доништа мешавад, ҳақ дорад то замоне бегуноҳ доништа шавад, ки гуноҳаш дар мурофиаи ошкорои судие, ки дар он барои ҳимояи ӯ тамоми имкониятҳо фароҳам оварда мешаванд, бо тартиби қонунӣ исбот нагардидааст». Дар қисми 2-и моддаи 14-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ омадааст: «Ҳар каси ба содир намудани ҷиноят айбдоршаванда ҳақ дорад, то вақте ки гунаҳгори ӯ мувофиқи қонун исбот нашавад, бегуноҳ доништа шавад».

Фарзияи бегуноҳӣ принсипест, ки мутобики он айбдоршаванда (судшаванда) то замоне, ки гуноҳи ӯ бо тартиботи муқарраркардаи қонун исбот нагардидааст (яъне, исбот кардан ба зимман муқомоти айбдоршаванда воғузоста мешавад), бегуноҳ доништа мешавад.

Мундариҷаи принсипи фарзияи бегуноҳӣ дар моддан 20-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст: «Ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор доништа намешавад. Ҳеч кас баъди гузаштани мӯдлати таъқиби ҷиноӣ, инчунин барои содир кардани рафтори, ки ҳангоми воқеъ шуданаш ҷиноят ҳисоб намеёфт, ба ҷавобгарӣ кашида намешавад. Барои як ҷиноят ҳеч кас такроран ҷазо намебинад. Қонуне, ки баъд аз содир кардани рафтори гайриқонунии шахс қабул шудааст ва он ҷазои шахсро вазнин мекунад, қувваи бозгашт надорад. Агар баъд аз содир шудани рафтори гайриқонунӣ барои он ҷазо пешбинӣ нашуда бошад ва ё ҷазои сабук пешбинӣ шуда бошад, қонуни нав амал мекунад. Мусодираи пурраи молу мүлки шахси маҳкумшуда манъ аст».



Расми 23. Фарзияи (презумпция) бегуноҳӣ

Ҳукми суд дар бадали ҳафт рӯз аз лаҳзаи эълон шудани он, агар аз болои он аз ҷониби тарафҳо шикоят нашуда бошад, қувваи қонунӣ пайдо мекунад. Ба ин тарик, азбаски то қувваи қонунӣ гирифтани ҳукми суд одамон бегуноҳ доништа мешаванд, онҳо ҳуқуқ доранд, талаб намоянд, ки парвандашонро суди босалоҳият, бегараз ва мустақил баррасӣ намояд.

Ҳуқуқи бегуноҳӣ баъди содир кардани рафтори гайриқонунӣ ба шахс баъди гузаштани мӯдлати таъқиби ҷиноӣ, инчунин барои содир кардани рафтори, ки ҳангоми воқеъ шуданаш ҷиноят ҳисоб намеёфт, ба ҷавобгарӣ кашида намешавад. Барои як ҷиноят ҳеч кас такроран ҷазо намебинад. Қонуне, ки баъд аз содир кардани рафтори гайриқонунии шахс қабул шудааст ва он ҷазои шахсро вазнин мекунад, қувваи бозгашт надорад. Агар баъд аз содир шудани рафтори гайриқонунӣ барои он ҷазо пешбинӣ нашуда бошад ва ё ҷазои сабук пешбинӣ шуда бошад, қонуни нав амал мекунад. Мусодираи пурраи молу мүлки шахси маҳкумшуда манъ аст».

4. ҲУҚУҚ БА ЁРИИ ҲУҚУҚӢ. Имконияти ёрии ҳуқуқии баландсифат гирифтани ҳар одам дар ҳама гуна ҷомеаи мутамаддин неъматӣ муҳим аст. Дар ҳамаи имрӯза беш аз пеш вазъиятҳои ба амал меоянд, ки барои одам бе маслиҳати мутахассиси баландихтисос ҳал кардани ин ё он проблема басо душвор аст. Бинобар ин давлат вазифадор аст ба ҳар кас ёрии ҳуқуқиро пешниҳод намояд, ки аз ҷониби адвокатҳо пулакӣ ё роӣгон расонда мешавад.

Ба ҷуз Эълонияи умумии ҳуқуқи башар ва Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ дар доираи СММ соли 1990 ҳуҷҷате бо номи «Принсипҳои асосии марбут ба нақши ҳуқуқшиносон» қабул шуд. Дар он омадааст: «Ҳар одам ҳуқуқ дорад ба мақсади гирифтани ёри барои ҳимояи ҳуқуқҳои ва манфиатҳои худ дар ҳар марҳилаи мурофиаи ҷиноятӣ ба ҳуқуқшиносон муроҷиат намояд. Ҳукумат барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба одамони камбизоат пардохти кофиро таъмин менамояд».

Моддан 92-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба

шаҳрвандон дар ҳамаи марҳилаҳои тафтишот ва суд ёрии ҳуқуқиро кафолат медиҳад.

Ташкил ва тартиби фаъолияти адвокатура ва дигар шаклҳои расонидани ёрии ҳуқуқӣ бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура» (соли 1995) муайян мешавад. Мутобиқи моддаи 1-и қонуни мазкур адвокатура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иттиҳодияи мустақили касбӣ маҳсуб шуда, мувофиқи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахсони воқеӣ ва юридикӣ расонидани ёрии ҳуқуқиро таъмин мекунад.

Адвокат ҳуқуқҳо ва манфиатҳои шахсони воқеӣ ва юридикиро ҳимоя карда истода, гоҳҳои инсондӯстӣ, адолат ва қонуниятро ба раҳбарӣ мегирад.

Чанд навъи расонидани ёрии ҳуқуқиро ба мизочон чундо кардан мумкин аст: 1) додани маслиҳатҳо ва тавзеҳот, маълумотҳои шифоҳӣ ва хаттӣ онҳо ба масъалаҳои ҳуқуқӣ; 2) тартиб додани аризаҳо, шикоятҳо, дархостҳо ва дигар ҳуҷжатҳои юридикӣ; 3) гирифтани маълумотҳо, ҷамъовариҳои далелҳои исботкунанда ва тайёр кардани ҳуҷжатҳо барои баррасию ҳалли онҳо мувофиқи тартиботи муқарраргардида; 4) иҷрои вазифаҳои намоёнда онҳо ба парвандаҳои граждани, парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурий ва дигар навъҳои парвандаҳо; 5) иштирок дар баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ дар суд, хангоми баррасии баҳсҳои хоҷагӣ ва дар Суди конститутсионӣ ба сифати ҳимоятгарон ва намоёндагон. Ҳамчунин дигар тарзҳои иштирок, ки ҳилофи қонунгузори амалкунанда набошанд, мавҷуданд.

Фаъолияти адвокатӣ онҳо ба расонидани ёрӣ аз ҷониби давлат дода мешавад. Мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор вазифадоранд ба адвокатҳо имконият диҳанд, ки ёрии ҳуқуқӣ расонанд. Талаб кардани руҳсати махсус ва мамоннати ғайриқонунӣ ба фаъолияти адвокат, зоҳир кардани беҳурмати ба адвокат мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ба ҷавобгарӣ кашидани одамон метавонанд сабаб шаванд. Давлат бояд мустақилияти фаъолияти адвокатура, дастрасии аҳолиро ба гирифтани ёрии ҳуқуқӣ таъмин намояд. Давлат ва мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ адвокатураҳоро бо биноҳои зарурии барои шаҳрвандон қулай ва дар назди судҳо воқеъгардида таъмин мекунанд. Давлат ҳамчунин чундо кардани маблағҳои пулиро барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба шаҳрвандони камбизоат кафолат медиҳад.

Ба ин тарик, ҳуқуқи ҳар кас ба ҳимояи судӣ ва ҳуқуқи ҳар нафар ба ёрии ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) маҳсуб шуда, ба одамон имконият медиҳанд, ки ҳуқуқҳо ва манфиатҳои худро бо ёрии ҳуқуқшиноси касбӣ дар суд ҳимоя кунанд, худро аз оқибатҳои гуногуни ҳуқуқвайронкунии зерин парастори давлат эмин нигоҳдоранд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳимояи судӣ, ёрии ҳуқуқӣ, фарзияи беғуноҳӣ, суди салоҳиятдор, мустақил, бегараз.

Савол ва супоришҳо

1. Моҳияти ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ ва ҳуқуқ ба ёриш ҳуқуқиро шарҳ диҳед.
2. Кадом санадҳои байналмилалӣ ва миллии ҳуқуқӣ ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ ва ёриш ҳуқуқиро таҳким мебахшанд?
3. Дар сураати вайрон карда шудани кадом ҳуқуқҳо ба суд муроҷиат намудан мумкин аст? Дар ин хусус дар моддаи 8-и Эълонияи умумии ҳуқуқи башар чӣ гуфта шудааст?
4. Истилоҳҳои суди «босалоҳият», «бегараз», «мустиқил» чӣ маънӣ доранд?
5. Фарзияи бегуноҳӣ чист?
6. Навъҳои ёриш ҳуқуқиро номбар кунед.
7. Вазъиятҳои зерро бодикқат хонед ва ба саволҳо ҷавоб гӯед: 1) Дар натиҷаи насти шудани шиддати барқ асбобҳои барқии (яҳдон, телевизор) оилаи Солеҳовҳо, ки дар бинои 8/2 кӯчаи Шоҳмансур зиндагӣ мекунанд, аз қор баромаданд. Ба ин тарих, ба оилаи Солеҳовҳо хисороти моддӣ расонида шуд. Ба андешаи Шумо, кадом ҳуқуқҳои шахрвандон вайрон карда шуданд? Оё онҳо ба ин мисъала оилаи Солеҳовҳо ба суд муроҷиат карда метавонанд? 2) Подари доносиҷӯи соли аввали факултаи ҳуқуқшиносӣ Умед Назаров ба гумони дӯздорӣ ба ҳабси пешакӣ гирифта шуд. Ин хабар дар байни ҳамсабақони Умед паҳн гардид. Баъзе доносиҷӯён худро аз Умед дур кашиданд ва ҳатто ӯро таъна заданд, ки падараш ҷинояткор аст. Ба фикри Шумо, оё ҳамсабақони Умед дуруст рафтор карданд? Рафтори онҳоро аз нигоҳи маънавӣ ва ҳуқуқӣ арзёбӣ намоед. Мундариҷаи принципи фарзияи бегуноҳӣ ва ҷавобгарии шахсро дар асоси мисоли овардашуда фаҳмонед.
8. Ба шахси ба содир кардани ҷиноят гумонбар ва дастгиршуда аз кадом лаҳза адвокат таъин карда мешавад?

§29. ОЗОДИИ ҲАРАКАТ ВА ИНТИХОБИ ҶОИ ЗИСТ

1. ҲУҚУҚ БА ОЗОДИИ ҲАРАКАТ ВА ИНТИХОБИ ҶОИ ЗИСТ.
Ҳуқуқ ба озодии ҳаракат ва интихоби ҷои зист яке аз ҳуқуқҳо ва озодиҳои муҳимтарини шахсии (шахрвандии) одам аст. Он як навъ имконияти бемонса ҳаракат кардан, ҷои рафт ва зист интихоб кардани одам дар қисмати дилхоҳи давлат, ҳамчунин тарқ кардани мамлакат ва бозгаштан ба он бо риояи як силсила талаботи қонун мебошад. Махсусияти ин озодӣ имкон доштани одам баҳри ихтиёрдорӣ дар макон, ҳамчунин ҳимоя кардан аз даҳлати ғайриқонунӣ ба ҳаёти шахсӣ ва таарруз ба он аст.

Озодона ҳаракат кардан дар мамлакат ва ҷаҳон ҳам талабот ва ҳам зарурат аст. Зиёда аз он ин амал яке аз шартҳои инкишофи одам, ҷомеа ва давлат мебошад. Одамон аз замони қадим сайру саёҳатҳо мекарданд ва сарҳадҳои байни давлатҳо ба онҳо барои ҳаракат кардан ҳалал намерасонданд. Ба ҷуз хоҳиши саёҳат кардан одам бисёр вақт бо амри зарурат сафарҳои корӣ, хабаргирӣ ё аёдати наздикон, зиёрат, ҷамъоварии мавод барои китоб, қорҳои тичорат ва ғайра ба роҳ мебарояд.

Чунончи, масалан, дар Хартияи бузурги озодиҳои соли 1215 омадааст,

ки ҳамаи тоҷирон бояд ҳуқуқи озодона, бе ҳеч хавфу хатар ба Англия дохил шудан, аз Англия берун рафтан, чи бо роҳи хушкӣ ва чи бо роҳи обӣ ба мамлакат омадану дар он гаштугузор кардан дошта бошанд.

Озодии ҳаракат ва интихоби ҷои зист ҳуқуқи табиӣ буда, ба ҳар одам аз лаҳзаи таваллуд мансуб аст ва ҳеч кас аз ин ҳуқуқ набояд маҳрум карда шавад. Аммо таърих бисёр мисолҳои вайрон карда шудани ин ҳуқуқро меонад. Чунончи, дар Юнони қадим чунин шакли ҷазодихӣ чун остракизм (аз юнонии *ostrakon* – сафолпора, хазаф) – ронда шудани одамони алоҳидаи «барои халқ хавфнок» (одатан ба мӯҳлати даҳ сол) ҷой дошт. Қарорро дар ин ҳусус Шӯрои халқӣ қабул карда, дар он ҳар як шахрванли ҳуқуқи овоздиҳӣ дошта дар сафолпора номи одами ба рондан маҳкумшударо менавишт. Ба ин тарик, одам дигар имконияти дар ҳудуди Ватани худ буданро надошт.



Расми 24. Хонаи умумии мо

? *Фикр кунед, аз фанни таърих боз кадом мисолҳои вайрон кардани ҳуқуқ ба озодии ҳаракат ва интихоби ҷои зист ба Шумо маълум аст?*

Махсусияти ҳуқуқ ба озодии ҳаракат ва интихоби ҷои зист ин аст, ки вай ба ҳуқуқҳо ва озодии фардӣ, яъне ҳуқуқҳо ва озодии мансуб аст, ки ҳар одам дар алоҳидагӣ соҳиб асту аз онҳо истифода карда метавонад. Вале баъзан ин ҳуқуқ ба таври коллективӣ низ амалӣ мегардад. Масалан, дар ҳолатҳои ба ҷои дигари доимӣ кӯчидани аҳли оила ё худ ба мамлакати дигар рафтани гурӯҳи гурезаҳо.

Мафҳумҳои «ҷои зист» ва «ҷои зист» аз ҳамдигар тафовут доранд.

Ҷои зист ҳавлиҳо, хонаҳо, маъзилгоҳҳои зисти халқӣ, хобгоҳҳо, хонаҳои бачагон ва биноҳои дигареет, ки дар онҳо шахрванд ба таври доимӣ ё вақти бештаре дар асосҳои пешбиниқардан қонуни зиндагӣ мекунад.

Ҷои зист меҳмонхонаҳо, санаториҳо, хонаҳои истироҳат, базаҳои сайёҳӣ (туристӣ), беморхонаҳо, лагерҳои палативӣ ва ғайра, ҳамчунин биноҳои зисте мебошанд, ки дар онҳо одам муваққатан зиндагӣ мекунад.

Дар ҳудуди муайян озодона ҳаракат кардани одам, аз рӯи салоҳидии худ муайян кардани он ки вай дар кучо бошаду зиндагӣ кунад, бо дигар ҳуқуқҳои одам зич вобаста буда, ба амалишавии онҳо таъсир мерасонад.

Масалан, бо ҳаракат ва интиҳоби ҷои зист ҳуқуқхон шаҳрванд ба амали сохтани фаъолияти соҳибкорӣ, ҳуқуқи интиҳоб кардани навъи фаъолият ва касбу кор, ҳуқуқ ба истироҳат, ҳуқуқ ба ниғаҳдории тандурустӣ ва ёрии тиббӣ, ҳуқуқ ба таҳсил, ҳуқуқ ба муҳити мусоиди зист ва ғайра метавонанд алоқаманд бошанд.

Аз як шахр рафтани шаҳрванд ба шахри дигар, ки ба округи дигари интиҳоботӣ мутааллиқ аст, баъзан ба амалишавии ҳуқуқҳои сиёсӣ ӯ таъсир мерасонад, масалан, номзадхое, ки вай хангоми интиҳобот ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба ҷонибдории онҳо ҳуқуқи овоз додан дорад, дигар мешаванд. Бисёр вақт ҳаракат ва ҷои исти зисти худро тағйир додани одам дар ҳолати экстремалӣ, масалан, дар шароити муқовиматҳои ҳарбӣ, фалокатҳои экологӣ ва техногенӣ як навъ воситаи асосии ҷои ба саломат бурдан, ниғаҳдории тандурустӣ, эмин доштани амвол, ҳалосӣ аз зӯрварӣ ва ғайра мегардад.



Фикр кунед ва доир ба ҳамбастагии ҳуқуқ ба озодона ҷойивазкунӣ ва интиҳоби ҷои зист бо дигар ҳуқуқҳои озодихон одам мисалҳо оред.

2. АСОДИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ ҲУҚУҚИ ОЗОДОҶА ҲАРАКАТ КАРДАН ВА ИНТИҲОБИ ҶОИ ЗИСТ. Ҳуқуқ ба озодона ҳаракат кардан ва интиҳоби ҷои зист аз ҷониби ҷомеаи байналмиллалӣ эътироф шуда, дар ҳамаи ҳуҷҷатҳои асосии байналмиллалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон зикр шудааст.

Ҳар як инсон ҳақ дорад, ки дар ҳудуди ҳар як давлат озодона рафтуманд кунад ва бо ҳудуд мазмунани зист интиҳоб кунад.

Ҳар як инсон ҳақ дорад, ки ҳар кишвар, аз ҷумлаи кишварҳои худро тара кунад ва ба кишварҳои худ бозгаравд.

Моддаи 13-и Эълониияи умумии ҳуқуқи башар

Ғайр аз ин тибқи моддаи 14-и Эълониияи умумии ҳуқуқи башар «ҳар як инсон ҳақ дорад, ки аз таъқибот дар дигар кишварҳо паноҳ ҷӯяд ва аз ин паноҳгоҳ истифода намояд».

Дар моддаи 26-и Конвенсияи маҳсуси соли 1951 дар бораи мақоми гурезаҳо гуфта шудааст: «Ҳар як давлати қарордоқкунанда ба гурезаҳои ба таври қонунӣ ба ҳудуди он меомада дар доирани ҳудуди вай бо шартҳои риояи ҳамаи қондаҳои одатан дар ҷунин ҳолатҳо барои ҳориҷиён муайяншуда ҳуқуқи зист ва озодона рафтуманд кардан медиҳад».

Дар моддаи 12 Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ низ озодона рафтуманд кардан зикр шудааст: «Ҳар касе, ки дар қаламрави ягон давлат ба таври қонунӣ қарор дорад, дар ҳудуди ин қаламрав ба рафтуманди озодона ва интиҳоби озодонаи маҳалли зист ҳақ дорад».

Конвенсияи соли 1998 дар ИДМ қабулшуда дар бораи ҳуқуқҳои ва озодихон асосии инсон мундариҷаи ин моддаро пурра тақрор мекунад (моддаи 22).

Ин нуктаҳо амалан дар конститутсияҳои ҳаман давлатҳои демократӣ ифода ёфтаанд. Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон низ озодона ҳаракат кардан ва интиҳоб намудани ҷои зист энкр шудааст:

Шахрванд ба мусофират, интиҳоби озоди маҳалли зист, тарқи ҷумҳурӣ ва бозгашт ба он ҳақ дорад.

Моддиси 24-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба ифодан дигар, ҳар кас ҳуқуқ дорад, ки озодона ҳаракат кунад, ҷои бозистодан ва зист интиҳоб намояд. Ҳар кас метавонад озодона аз ҳудуди мамлакат берун равад ва ба он баргардад.

Ҳуқуқи ҳаракати озодонаро ҳар як одами ба таври қонуни дар ҳудуди давлатии ҳар як мамлакат қарордошта соҳиб аст. Инҳо пеш аз ҳама шаҳрвандони ҳамон мамлакат, ҳамчунин шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаае мебошанд, ки ба ин мамлакат омадаанд ва руҳсати амалкунандаи ин ҷо зистан доранд. Озодона ҳаракат кардан маънии имконият доштан барои ҳар ҷо будан, рафтан ва ба сифати ҷои зист интиҳоб кардани онро дорад. Аммо дар ҳолатҳои муқарраркардан қонун ҳуқуқи озодона ҳаракат кардан ва интиҳоб намудани ҷои зист метавонад маҳдуд карда шавад.



Расми 25. Озодии ҳаракат ва интиҳоби ҷои зист

3. АСОСҲОИ МАҲДУДКУНИИ ВА ҚАҶОЛАТҲОИ ОЗОДИИ ИВАЗКУНИИ ҶОИ ЗИСТ. Ҳуқуқи озодона ҳаракат кардан ва интиҳоб намудани ҷои зист мутлақ набуда, ба зумран ҳуқуқи озодихоё мансуб аст, ки ба манфиати ҳимояи ҳуқуқи озодихоё ашхоси дигар, ҳифзи амнияти давлат, тартиботи ҷамъиятӣ, саломатноё осоиштагии аҳоли аз ҷониби давлат онро метавон маҳдуд кард.

Ҳуқуқи мазкурро дар ҳудудҳои режими муайяношта маҳдуд кардан мумкин аст: дар минтақаи сарҳад, дар шаҳрҳои мамнӯи ҳарбӣ; дар минтақаҳои маммуриё ҳудудии мамнӯъ; дар минтақаҳои фалокатҳои экологӣ; дар ҳудудҳо ва мавзёҳои аҳолинишини ҷудогонае, ки он ҷо ба сабаби мавҷудияти хавфи пахншавии бемориҳои сирояткунанда ва захролудшавии одамон шартҳо ва речаҳои маҳсуси зиндагиё фаъолият қорӣ карда шудаанд; дар ҳудудхоё, ки вазъиятҳои фавқулудда ва ё қангӣ қорӣ гардидаанд.

Хукуки шахрвандонро баҳри берун рафтан аз ҳудуди мамлакати худ низ ба андешаи таъмини амнияти давлатӣ ва нигоҳдории сирри давлатӣ маҳдуд кардан мумкин аст. Масалан, агар вобаста ба фаъолияти хидмати одам аз сирри давлатӣ бохабар бошад, барои ӯ тартиботи махсуси гирифтани руҳсатнома-баҳри берун рафтан аз ҳудуди мамлакати худ мавҷуд аст. Ҷои зисти низомӣ-ён хангоми иҷрои хидмати низомӣ аниқ муайян карда мешавад.



Расми 26. Хукуки озодии ҳаракат

Маҳдудияти нисбатан чиддӣ манъи умумӣ баҳри рафтан ба ҷои муайян ва ҳатто муваққатан он ҷо будан ва ҳатто аз он берун рафтан аст. Чунончи, тибқи моддаи 4-и Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи режими ҳуқуқии вазъияти фавқулодда» (соли 1995) дар ҳолати эълон гардидаи вазъияти фавқулодда мақомоти ҳокимияти давлатӣ метавонанд чунин чораҳо андешанд: ба таври муваққатӣ аҳолиро аз ҷойҳои барои зист хатарнок бо ҳатман ҷудо кардани ҷойҳои статсионарӣ ва дигар ҷойҳои зист берун кунанд; дар он ҷо режими махсуси рафтани омадани шахрвандонро ҷорӣ намоянд; ба шахрвандони алоҳида ба муҳлати муқарраргардида тарқ кардани ҷои муайян, хонаи (ҳавлии) худро манъ кунанд; карантин, соати комендантӣ ва ғайра ҷорӣ намоянд. Мувофиқи қарори Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи номгуӣ мавзӯҳои аҳолинишинии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар онҳо зиндагӣ кардани одамони паноҳҷӯянда ва гурезаҳо манъ аст» аз 26 июли соли 2006 ба чунин мавзӯҳо аз ҷумла Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мансуб аст.

Кафили асосии амалисозии ҳуқуқ ба озодона ҳаракат кардан ва интиҳоб намудани ҷои зист давлат аст. Ваӣ вазифадор аст, барои амалишавии ин ҳуқуқ шароитҳои зарурӣ фароҳам оварад ва дар ҳолатҳои вайрон карда шудани ин ҳуқуқ онро ҳимоя ва барқарор кунад. Бинобар ин ҳар як давлат, масалан, ҳимояи судии ҳаракат ва интиҳоби ҷои зистро пешбинӣ мекунад ва кафолат медиҳад.

Бисёр мамлакатҳо бо мақсади муайян намудани ҷои зисти аҳоли кӯшиш мекунанд, ки ҷойинвазкунии аҳолиро дар ҳудуди худ ба танзим дароранд. Ин барои пешниҳоди ҳадамоти иҷтимоӣ, банақшагирии буҷети маҳаллӣ, мураббат сохтани рӯйхати интиҳобкунандагон ва ғайра зарур аст. Чунин ҳолатҳо одатан ҳуқуқҳои одамонро барои интиҳоби ҷои зист ҳалалдор намекунанд. Фақат одамон вазифадоранд, ки ба мақомоти дахлдори давлатӣ ҷои зисти худро муайян кунанд.

Аммо баъзан мухочирати аҳоли дар дохили давлат бо роҳи маҳдуд кардан ба танзим дароварда мешавад. Ин кор баҳри истифодаи маҳдудсозиҳои муайяни юридикӣ маъмури озодона ҷойивазкунӣ ва интиҳоби ҷои зист сурат мегирад. Чунин нави маҳдудсозиҳо, масалан, дар Иттиҳоди Шӯравӣ ба сифати системаи бақайдгирӣ амалӣ мегардиданд. Дар баъзе мамлакатҳо системаи бақайдгирӣ боқӣ мондааст, ё онро ба таври дигар системаи аз қайд гузаштан номиданд.

Ба ин тарик, ҳуқуқ ба озодии ҳаракат кардан ва интиҳоби ҷои зист яке аз ҳуқуқҳои озодиҳои асосии шахсӣ ва табиии инсон аст, ки дар санадҳои байналмилалӣ зикр гардида, бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат дода мешавад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред:

ҷои ишт, ҷои зист.

Савол ва супоришҳо:

1. *Ҳуқуқ ба озодии ҳаракат кардан ва интиҳоб намудани ҷои зист чӣ маънӣ дорад? Шумо кадом махсусиятҳои ин ҳуқуқҳоро номбар карда метавонед?*

2. *Ин гуфтаи А.Д.Сахаровро бодикқат хонед: «Ҳуқуқи рафтани бояд ҳама, аз ҷумла онҳое, ки аксарияти мутлақро ташкил медиҳанду рафтани нестшанд, дошта бошанд. Одам танҳо ба доштани ҳамаи ҳуқуқҳо озод аст. Ту дар хонаи дарҳояш қулф зиста, ҳарчанд зарурати ба кӯча баромадан надорӣ, худро зиндонӣ эҳсос мекунӣ». Шумо ин гуфтаро чӣ тавр мефаҳмед?*

3. *Кадам ҳуқуқҳои байналмилалӣ ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба Шумо маълуманд, ҳуқуқи озодона ҳаракат кардан ва интиҳоби ҷои зистро таҳким мебахшанд?*

4. *Дар кадом ҳолатҳо ҳуқуқи озодона ҳаракат кардан ва интиҳоби ҷои зистро маҳдуд намудан мумкин аст?*

БОБИ 10

ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ

§30. ТАВСИФИ УМУМИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ

1. МАФҲУМ ВА АҲАМИЯТИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ.

Ҳуқуқ ва озодиҳо аз ҷониби одамон дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти ҳаётӣ ҷомеа ва давлат, аз ҷумла дар соҳаи сиёсӣ, амалӣ гардоннда мешаванд. Озодиҳои сиёсӣ дар низоми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд гурӯҳи алоҳидаро ташкил дода, ҳамчун махсусияти ҷудонопазири ҷомеаи мутамаддин баромад мекунанд.

Мавҷудияти давлати демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бе ташаккули ақидаҳо ва арзишҳои сиёсӣ, бе иштироки бошууронаи шаҳрвандон дар

ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ имконнопазир аст. Аз ин рӯ дар давлати демократӣ ҳуқуқҳо ва озодиҳои сиёсӣ аз ҷониби шуури умумии ҷамъиятӣ на ҳамчун зухуроти дуҷумдараҷа, балки чун яке аз арзишҳои гуманистӣ қабул карда мешавад.

Ҳуқуқҳои сиёсӣ маҷмӯи ҳуқуқҳои озодиҳои ба ширкати давлат муттаъиллик буда, ба ӯ инқилобӣ мешавад, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ мамлакат ва амалисозии ҳокимияти давлатӣ мистарони озодонаро масъулифта бошад.

Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ шартӣ ҳагмӣ амалишавин ҳаман дигар ҳуқуқ ва озодиҳо мебошанд, зеро онҳо асоси таркибии низоми демократиро ташкил дода, ҳамчун арзишҳои баромад мекунаанд, ки давлат бо онҳо бояд худро маҳдуд созад ва ба онҳо майл кунад.

Ҳар як инсон маҷмӯи томи ҳуқуқ ва озодиҳои гуногунро амалӣ месозад, вале ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсиро асосан шаҳрвандони давлатҳои муайян доранд, яъне мавҷудияти онҳо аз мансубияти шаҳрвандӣ вобаста аст. Ба ин тарик, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд шаҳрванди мамлакати мо буд, то ки кас соҳиби ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ бошад. Аммо истисноҳо низ ҳастанд, масалан, ҳуқуқи бо шикоят мурочиат карданро ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ на танҳо шаҳрвандони мо, балки шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа низ доранд.

Амалисозии ҳуқуқҳо ва озодиҳои сиёсӣ бо сохти давлатию ҷамъиятӣ, мохияти идоракунии давлат, режими сиёсӣ дар мамлакат алоқаманд аст. Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ чун ҳуқуқҳои шахсии (шаҳрвандии) ҳар кас мақоми ҳуқуқии инсон ва шаҳрвандро тавсиф мебахшанд.

Мақсади асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун давлати ҳуқуқбунёду демократӣ баробари кафолати дигар ҳуқуқ ва озодиҳои асосӣ таъмин кардан ва ҳимоя намудани ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии шаҳрвандон низ мебошад.

? *Таснифоти ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсонро дар тамони пайдояишон ба хотир оред. Қадам ҳуқуқ ва озодиҳо ба "насли якум" мансубанд?*

Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ ба "насли якум"-и ҳуқуқҳои инсон тааллуқ доранд, зеро онҳо арзишҳои таҳким мебахшанд, ки дар давраи ба амал омадани инқилобҳои буржуазии асри XVIII ташаккул ёфта, дар амалияи



Расми 27. Ҳуқуқҳои сиёсӣ

қонунгузори мамлакатҳои демократӣ мустақкам ҷой гирифтаанд. Дар ҳақиқат ҳуқуқҳои сиёсӣ дар стандартҳои муосири байналмилалӣ ҳуқуқҳои инсон инъикос гардидаанд. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар дар моҳҳои 19-21 ва Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ дар моҳҳои 19-22 ҳуқуқ ба озодии эътиқод ва баёни озодонаи онҳо, ҳуқуқи ҷамъомад ва асосиатсияҳои осоишта, ҳуқуқи иштирок кардан дар идоракунӣ мамлақати худро эълон доштаанд.

Ба ин тариқ, ҳар як шахрванди мамлақат ҳуқуқ дорад, дар ҷорабинҳои ва ҷамъомадҳои сиёсӣ ширкат варзад, ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ шомил шавад ва ғайра. Аммо вай ҳамчунин ҳақ дорад, ки ин ҳамаро рад кунад.



Ба андешаи Шумо, ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ инфиродӣ ё дастияҷамъӣ?

Ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳам инфиродӣ ва ҳам дастияҷамъӣ мешаванд. Бисёр ҳуқуқҳои сиёсӣ аз ҷониби шахрванд ба таври инфиродӣ амалӣ мегарданд, шахсан ба ӯ имконият фароҳам меоранд, ки дар сиёсат ҷаълона иштирок кунад, масалан, ҳуқуқи интиҳоб кардан, додани овози худ дар интиҳобот ё раъйпурсӣ, ба хизмати давлатӣ дохил шудан ва ғайра. Ҳуқуқҳои сиёсии дастияҷамъӣ, чун қоида, ақидаҳои сиёсии гурӯҳи одамонро таҷассум карда, тавассути амалҳои дастияҷамъӣ татбиқ мегарданд, масалан, таъсиси ҷизбҳои сиёсӣ, ташкили намоиши осоишта ва иштирок дар онҳо ва ғайра.

Гурӯҳи махсуси ҳуқуқҳои дастияҷамъӣ ҳуқуқи халқҳо (миллатҳо), ақаллиятҳои миллии мебошанд. Масалан, байни ҳуқуқҳои муҳимтарини сиёсӣ ҳуқуқи халқҳоро ба худмуайянкунӣ ҷудо мекунад. Тибқи моддаи 1-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ “Ҳамаи халқҳо ба таъйини сарнавишти худ ҳақ доранд. Дар асоси ҳамин ҳақ онҳо мақоми сиёсии худро озодона муқаррар мекунад ва рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро озодона таъмин менамоянд”. Онҳо барои расидан ба ҳадафҳои худ метавонанд озодона бонгарихо ва захираҳои табиӣ худро бе зараре барои ягон ӯҳдадорихо, ки аз ҳамкории байналмилалӣ иқтисодӣ ба принсипи манфиати байниҳамдигарӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ асосефта бармеоянд, сохибиҳтиёри кунад. Ягон халқ дар ягон ҳолат аз воситаҳои мавҷудияти ба вай тааллуқдошта маҳрум карда намешавад.

Аз ҳуқуқи худмуайянкунӣ истифода карда, бисёр халқҳои ҳудуди суқунаташон дар ҳаёти давлатҳо, масалан, дар Британияи Кабир (Уэлс, Шотландия, Ирландияи шимолӣ), Федератсияи Россия (вилояти мухтори Яҳудистон, округи мухтори Чукотка, округи мухтори Эвенкия ва ғайра) баъзе мухториятҳо доранд. Дар ҳаёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон таъсис дода шудааст.

Ҳуқуқи халқҳо ба худмуайянкунӣ дар Эъломияи СММ дар бораи додани мустақилият ба мамлақатҳо ва халқҳои мустамлика (соли 1960) таҳким бахшида шудааст. Тибқи моддаи 2-и ҳуҷҷати мазкур “ҳамаи халқҳо ҳаққи худмуайянкунӣ доранд; дар асоси ин ҳуқуқ онҳо озодона

мақомн сиёсн худро муқаррар карда, рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро ба амал мебароранд”.

Зиддиятҳои байни ҳуқуқҳои инфиродии инсон ва ҳуқуқҳои халқ, миллат, ақаллиятҳои миллий, ғуруҳҳои иҷтимоӣ дар ҷаҳони имрӯза яке аз сабабҳои ихтилофоти байни давлатҳо, халқҳо, одамон мегарданд. Ҳуқуқҳои инфиродӣ ва дастаҷамъӣ байни худ набояд рақобат кунанд, балки онҳо, ҳарчанд аз рӯи табиати худ аз ҳамдигар фарқ доранд, якдигарро бояд ҷурра созанд. Қазияи афзалиятмандии ҳуқуқҳои инфиродӣ нисбат ба ҳуқуқҳои дастаҷамъӣ масъалаи басо муҳим ва баҳснок ба шумор меравад. Фаҳмиши моҳияти худмуайянкунии аз принципи дахлнопазирии ҳуқуқҳои инсон ҷудонопазир аст. Бинобар ин рушди ҳуқуқҳои дастаҷамъӣ ҳуқуқҳои инфиродии инсонро набояд вайрон кунанд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ шаҳрванд мутлақ нестанд ва дар асоси қонун метавонанд маҳдуд карда шаванд. Масалан, ҳуқуқи озодона баён кардани фикри худ бо мақсади эҳтироми ҳуқуқҳо ва нуфузи дигар одамон, ҳамчунин ҳимояи амнияти давлатӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, саломатӣ ва маънавияти аҳоли метавонад то андозае маҳдуд карда шавад. Аз ҷумла ҳама гуна тарғиби ҷанг ё баромад кардан бо мақсади бадбинии миллий, наҷодӣ ё динӣ, шӯрангезӣ барои таъъиз, душманӣ ё зӯрварӣ манъ аст. Ҳуқуқ ба ҷамъомадҳои ороишта дар шароити вазъияти ғайриқонунии бо мақсади амнияти давлатӣ ё ҷамъиятӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои дигарон метавонад маҳдуд карда шавад.

Ба ин тарик, ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ аҳамияти махсус доранд, зеро онҳо ба мустақам кардани алоқаи шаҳрванд бо ҷомеа ва давлат нигаронида шуда, мақсадашон роҳ надодан ба бетафовутии шаҳрвандон ба тақдир ва ғайолияти мамлақати худ мебошад.

2. НИЗОМИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ. Ҳамаи ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ байни ҳамдигар алоқаманд буда, низоми ягонро ташкил медиҳанд. Онҳо бо Конститутсия ва қонунгузори қарорат дода мешаванд.

Низоми ҳуқуқҳои сиёсӣ дар моддаҳои 27-31-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр гардидаанд.

? *Моддаҳои зикршудаи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро индикат амӯед. Дар онҳо муноқишаи кадом ҳуқуқ ва озодиҳои инсон таҳким бахшидаи ва қарорат ғайриқонунии?*

Дар асоси муқаррарҳои ғайриқонунии шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣ ҷомеа дар ин ғуруҳи ҳуқуқҳо навъҳои зеринро ҷудо кардан мумкин аст:

- 1) ҳуқуқи шаҳрвандон барои иштирок дар идоракунии қарорат давлатӣ;
- 2) ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан;
- 3) ҳуқуқ ба озодии маҷлисҳо, гирдиҷамъомиҳо, намоишҳо ва роҳнамоиҳои ороишта;
- 4) ҳуқуқи муттаҳид шудан дар интиҳодияҳои ҷамъиятӣ;
- 5) ҳуқуқи муроҷиат кардан бо арзу шикоят (петиция) ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ.